

VABADUSSOJA TÄHISTEL

EESTI VABADUSSÕDA 1918—1920

II köite

ettetellimine soodustatud hindadega on avatud 31. detsembrini 1939.

Ettetellimisaega ei pikendata.

Koos II köite ettetellimisega on võimalik tellida soodustatud hindadega ka I köidet harilikul paberil. Käsitsevalmistatud paberil trükitud eksemplare on saada vaid vähesel arvul.

Soodustatud ettetellimishinnad on:	Harilikul paberil		Kriitpab.	Käsitsevalmist. pab.	
	I köide	II köide	II köide	I köide	II köide
Brošeeritult või brošeerimata	kr. 4.—	kr. 4.—	kr. 6.—	kr. 40.—	kr. 45.—
Linases köites	" 5.—	" 5.—	" 7.—	" —.—	" —.—
Poolnahkköites	" 6.—	" 6.—	" 8.—	" —.—	" —.—
E. Taska luksusköites:					
Poolnahk	" 7.—	" 7.—	" 9.—	" —.—	" —.—
Üleni nahk	" 10.—	" 10.—	" 12.—	" 50.—	" 55.—

Raamatute saatmiseks posti teel tuleb tellimishinnale juurde lisada saatekuludeks 50 senti raamatult. 6 eks. ja rohkema arvu eksemplaride tellimisel saadetakse raamatud tellijaile väljaspool Tallinna ligemasse raudteejaama ühises pakis VAK Töökomisjoni kulul.

Tellimised tuleb saata aadressil: Vabadussõja Ajaloo Komitee (VAK) Töökomisjon, Pagari tän. 1, Tallinn. Tallinnas võetakse tellimisi vastu Sõjaminesteeriumis, Pagari tän. 1 (üldises ooteruumis) tööpäevadel kella 9—13-ni. Telef. 477-20. VAK Töökomisjoni posti jooksev arve nr. 661, Eesti Panga arve nr. 4275.

53

Aegsasti ettetellijad saavad raamatu kätte jõuluks.

Enne tellimisraha tasumist raamatuid välja ei saadeta.

VABADUSSÕJA AJALOO KOMITEE TÖÖKOMISJON.

*Eesti Paberi Aktsia Selts,
Tallinn.*

VABADUSSÕJA TÄHISTEL

NOVEMBER 1939

NR. 11 (39)

Vastutav- ja tegevtoimetaja — kolonelleitnant O. Kurvits VR 1/3.

Väljaandja — Vabadussõja Mälestamise Komitee.

Toimetus ja talitus: Tallinn, Viru 13—4. Tel. 477-20/195 ja 477-20/158. Postkast 286.

Posti jooksev arve 625.

Ilmub kord kuus. Tellimishind 1939 a.: aasta peale — Kr. 4.—; ½ aastaks — Kr. 2.—; ¼ a.

Kr. 1.—; üksiknumber 35 senti. 1936. ja 1937. aastakäigud kokku (15 numbrit) Kr. 4.50.—

1938. aastakäik — Kr. 4.— Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutused.

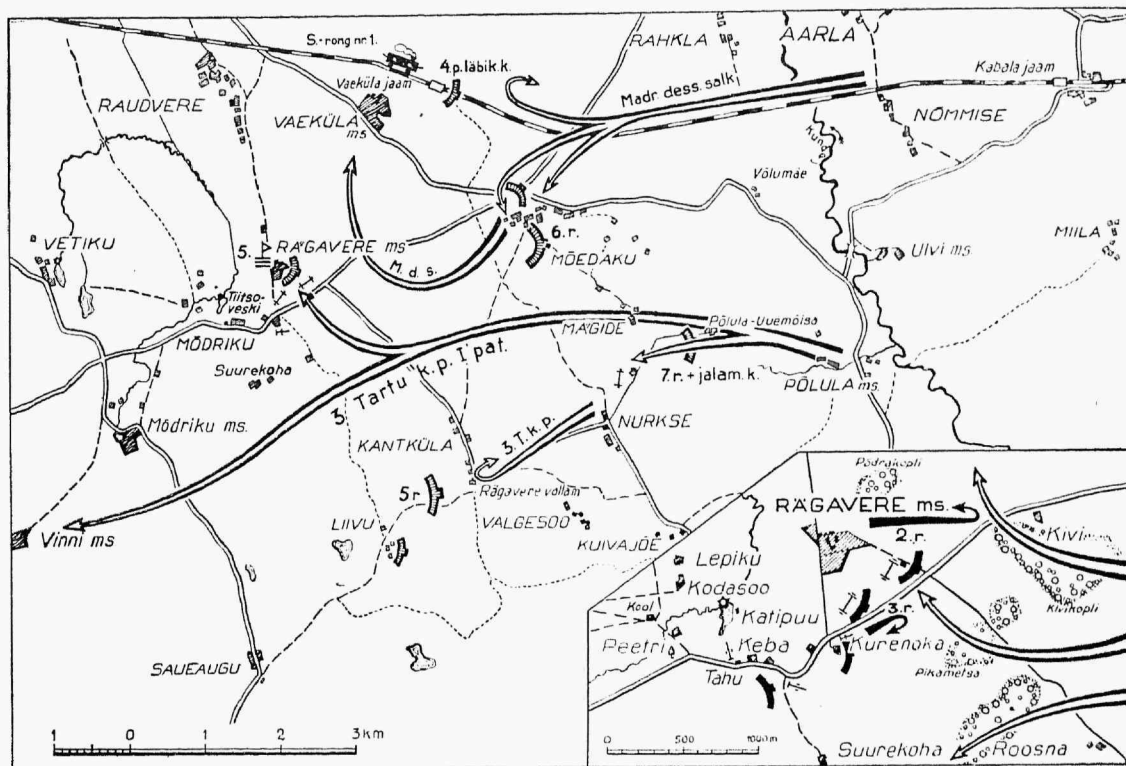
Rägavere lahing 15. detsembril 1918. a.

Major G. Simmo.

Vabadussõja algul 4. jal.-polgu ja 5. jal.-polgu I pataljoni kaitsta olnud sõjarinne pikenes koos lähenemisega Rakverele. Seni pea eranditult Soome lahe ja raudtee vahel arenenud sõjategevus kandus liikumisel Kabala jaama joonest lääne poole oma raskuspunktiga lõunapoole raudteed. Selleks andis peapõhjuse maastiku muutumine ja lõunapool raudteed asuv Rakvere linn. Kabala jaamast lääne ja edela poole on Kunda jõe keskjooksu idakallas võrdlemisi tihedalt asustatud ja sealt viivad head teed Rakvere ümbrusse. Sealt omakorda aga viivad head teed sügavale lääne ja lõuna suunas. Põhjapool raudteed jäid ka tol ajal edasitegutsema endised üksused ja neile anti veel lisaks juurde uusigi jõude. Lõunapoole raudteed määrati aga vaenlase vastu tegevusse uus väeüksus 5. Rakvere jalaväe polk ilma I pataljonita. Polgu formeerimine ei olnud veel kaugeltki lõpule jõudmas, kuid olukord ei võimaldanud teist valikut. Polgu ülemale al.-polk. N. Reek'ile antigi 12. detsembri õhtul või 13. detsembri hommikul 1. diviisi ülema kindralmajor A. Tõnissoni poolt Rakveres vastav suusõnaline korraldus. Polgule määrati ülesandeks vaenlase edasitungi tõkestamine Rägavere mõisa ees. Sinna jooksevad kokku lõuna-

pool raudteed idast ja kagust Rakvere peale kulgevad maanteed. Seljataguse, õigem parema tiiva, julgestamiseks lõunast võis vajalik olla vast veel Saueaugu külla teatava kaitseosa paigutamine.

Rakverest astus polk välja reedel, 13. detsembril keskpäeval. 13-km-line rännak läbi värskelt sadanud lume võttis aega ja kohale jõuti Rägavere õhtul videvikus. Polgu allüksused kui ka polguga kaasa liikunud kahesuurtükiline kaevik-patarei (leitn. L. Hellat) asusid Rägavere mõisa. Sinna asus ka rindele tulnud Rakvere Kaitse Liidu rood (lipn. L. Oesso). Ainult jalamaakuulajate-komando, kes luure ülesandega oli liikunud raudteed mööda üle Vaeküla Mõedakule jäi ka ööseks nimetatud külla. Nii öösel kui ka järgmisel hommikul toimetati luuret ja saadi vaenlase kohta mõningaid andmeid. Vaenlane pidi olema asunud Ulvi ja Põlula mõisatesse ning Miila külla. Vangivõetud madruse teatel pidi vaenlasel polgu vastas teotsema madruste salk ja 46. kütipolk. Saadud teadetele ja väeosa ülema isikliku luure tulemustele vastavalt toimetati laupäeval mõningaid ümberpaigutusi. 6. rood paigutati Mõedaku külla, vasaku tiivaga Liiva kõrtsi juurde. Polgu parema tiiva kaitseks saadeti üks rühm 5. roodust

Rägavere lahing 15. detsembril 1919. a.

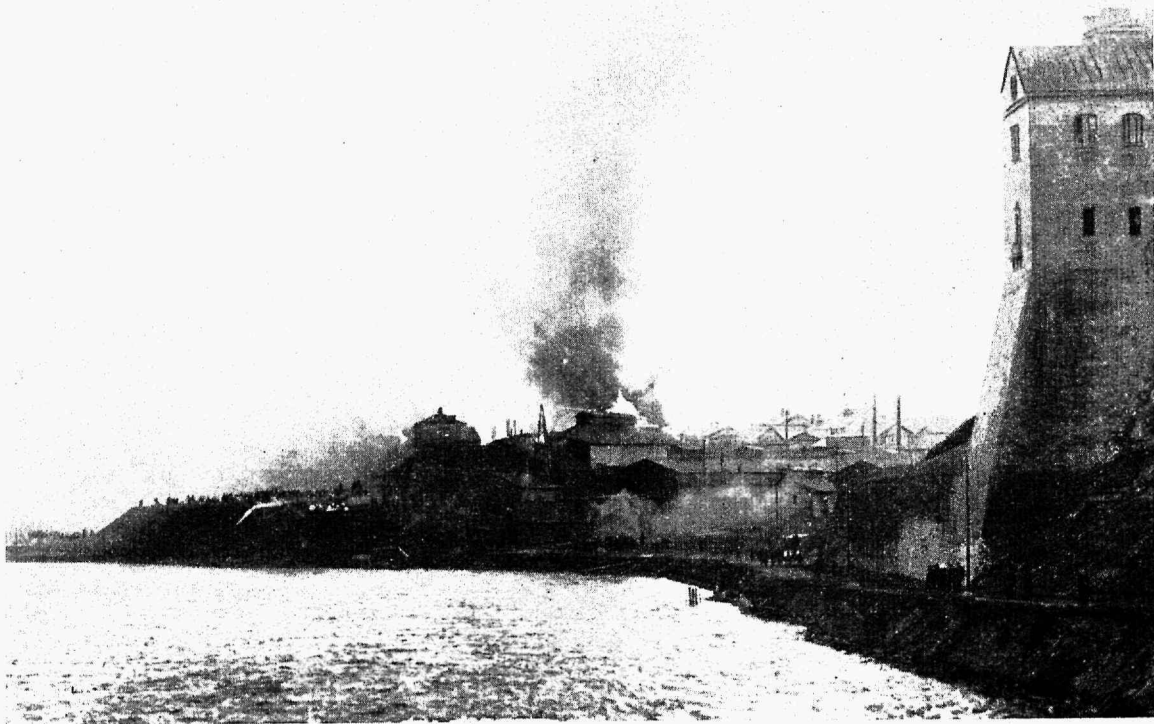
Liivu külla, eelpostiga Kantsküla serval. Vasak tiib oli juba varem kaitsitud raudteel liikuva soomusrongi poolt, kelle valvetõk-kega raudtee ülesõidu kohal pidas ühtlasi sidet Liiva kõrtsis asuv 6. roodu rühm. Samal päeval, s. o. 14. det., tuli polku ka värskeid jõude. Pärnust saadeti polgu täienduseks 2 roodu (al.-kaptenite E. Saali ja J. Hünersoni juhatusel) ja Tallinnast 1 suurtükiväe-polgu 2. patarei (al.-kapt. J. Tõnisson). Roodud laeti maha veidi lääne pool Vaeküla jaama; nad jõudsid õhtuks kohale ja paigutati Mõdriku külla öökorterisse. Roodude voor ja patarei laeti maha aga Rakveres, ning tulid sealt maanteed mööda, asudes esimene roodude asukohta ja teine Rägavere mõisa. Rägavere jõudis ka eelmisel päeval Rakverre maha jäänud 7. rood. Öösel vastu pühapäeva väljasaadetud luure tõi tähelepanuväärt teate. Nimelt oli märgatud vaenlase elavat liikumist Põlula mõisas, millest polguülem järeldas vaenlase pealetungi kavatsust selles suunas.

Pühapäeva varahommikul saadeti Põlula suunas välja 7. rood (al.-leitn. H. Sibul) ja jalamaakuulajate-komando (leitn. E. Hansar) ühes kahe käeviksuurtükiga (leitn. L. Hellat) ja ühe kiirlaskjaga 2. patareist (al.-kapt. J. Tõnisson) vastase purustamiseks ja

ta pealetungi plaani täieliseks nurjaajamiseks. Salga juhiks määrati II pataljoni ülem O. Vernoff, kes oli aastmeslt tõeliselt al.-leitnant, kuid esines kaptenina. Vernoffi grupp liikus kolonnis maanteed mööda rännakkorras Rägavere vallamaja juurest läbi kuni Nurkse küalani. Seal peatuti, lastes liikuda luurel edasi Põlula-Uuemõisa peale. Ettesaadetud ratsanikud jõudsid varsti tagasi. Esimeses lahingärevises tekkis sellest algul väike segadus, kuna ei teatud kas tulijad on omad või võõrad. Edasiliikumisel paisati roodud laiali, ahelikus edasiliikumiseks. Grupiga ühines ka 6. roodu rühm, kes oli al.-leitn. J. Tamme juhatusel saadetud luurele Põlula-Uuemõisa peale. Vaenlane oli õhtul või öösel oma eelsalkadega asunud Põlula-Uuemõisa. Meie luurajad jalamaakuulajate komandost (van.-allohv. J. Pihelgas) jõudsid välja karjamõisa hoonete juurde ning kavatsesid üllatada vaenlast seljatagant. Korraga tekkis aga tulevahetus vaenlase ja meie läheneva aheliku vahel ning algaski lahing. Luure andmeil oli vaenlast karjamõisas olnud algul 30 mehe ümber. Neile oli aga tulevahtuse puhkemise järel suurem salk juurde tulnud. Nagu hiljem on selgunud oli õhtul Põlula mõisa asunud 3. Tartu kommunistliku polgu I pataljon (A. Lillakas), kes oli saa-

nud ülesandeks vallutada 15. detsembril Rägavere mõisa. Seega osutusid valeks saadud teated 46. kütipolgu kohta. Viimane oli olnud küll selles rajoonis, kuid sel ajal kuskil kaugemal varus. Edasiliikudes oligi nimetatud pataljon jõudnud hommikul Põlula-Uuemõisa, kust jätkas edasiliikumist Rägavere suunas. Vaatamata ülekaalule meeste arvus ja kuulipildujate tules ei saavutanud vaenlane algul edu. Siis oli näha kuidas vaenlase salgad valguvad paremale metsa. sealt avatigi varsti püssituli. Samsammult hakkas vaenlane lähenema siis ka rindelt. Tiiva tule ning ülekaalu ees oli meie grupp sunnitud algama tagasitõmbumist. Taandumist mõjutas ka grupi vasakult tiivalt kuulduv laskmine ühes arvatava haaranguga ja kahtlane teade paremalt tiivalt, et seal ahelikku haaramas mingi ratsasalk. Mõnedel andmetel sai ka paar meest haavata. Kaasa toodud suurtükid ei saanud asjakäiku palju mõjutada. Kaeviksuurtükkide kasutamine ei õnnestunud meeskonna vilumatuse tõttu. Kiirlaskja suurtükk tegi mõned üksikud paugud. Mürsud lendasid üle karjamõisa ega annud suuremaid tagajärgi. Edasiliikuvaid vaen-

lase osi oli aga agaralt tulistanud kodutalust kohalik noormees A. Männi kuni viimase võimaluseni. Lõpuks oli maja sisse piiratud, noormees kinnipüütud ja maha lastud. Meie aheliku tagasitõmbumine muutus pea korratuks nii et isegi Nurkse küla ette positsioonile asetatud suurtüki teele veeretamiseks oli taanduvaist raske saada mehi abiks. Tagasitõmbunud mehed ja salgad koguti Nurkse küla majade taga uuesti kolonni ja kella 10 ümber algas grupp liikumist rännakkorras tagasi Rägaverre. Liikumine oli algul üldiselt korralik, kuid hiljem kolonni möödumise järele Rägavere vallamajast muutus ka see. Selguski, et Nurkse juures tekkinud kahtlus vasaku tiiva haaramisest oli osutunud paikapidavaks. Vaenlase eelosad, liikudes mööda künklist maastikku, olid seal juba lähenemas tagasimineku teele ja nii suurtükid kui ka grupi meeskond sattusid vaenlase püssitule alla. Siin oli jõudnud ette arvatavasti pealetungiva vaenlase parem tiiv, liikudes üle Mägide küla. Kolonn liikus veel vähe edasi ja pani siis vaenlase tõkestamiseks välja kuulipildujaga kõvendatud valvetõkke 7. roodust (lipn. J. Reinglas). Viimane ei saanud aga

Narva põlemine vaenlase suurtükitalust 25. aprillil 1919. a.

kauda oma ülesannet täita. Künkale kus asus post lähenes paarikümne minuti pärast umbes roodu suurune vaenlase ahelik ja kogu valvetõke taandus lühikese tulevahetuse järel kiiresti. Varem edasiliikunud kolonn oma harvenevate ridadega jõudis pärast varemmainitud juhust õnnelikult Rägavere mõisa juurde. Kiirlaskja suurtükk ühines oma patareiga, mis oli vahepeal teinud matka Liiva kõrtsi lähedusse ja siis juba jõudnud tagasi. Käeviksuurtükid asusid eelnimetatud patarei asukohast läänepoole. Patareide juurde jäi ka ülejäänud kolonni meeskond. Seal juhtis paigutamist ja tegevust isiklikult polgu ülem.

6. roodu juures, nende asukohas Mõedaku külas ja Liiva kõrtsi juures, kujunes olukord järgmiselt. Roodu seisukohtadele tungis peale raudtee poolt punaste madruste dessantsalk (V. Puss). Pealetungi raskus kandus roodu vasakul tiival Liiva kõrtsi juures asuvale poolrühmale (lipn. V. Alver). Teine poolrühm oli saadetud hommikul Mõedakule, toetuseks roodu peaosale. Liiva kõrtsi juure jäid abiks ka luurele tulnud maakuulajad — lipn. I. Vichmann 2—3 mehega. Kokku oli Liiva kõrtsi juures nii siis 13—15 meest. Seal lähenes vaenlane roodu seisukohale põhja poolt üle raudtee tuleva maantee äärt mööda. Kõrtsi ees algas pealetung valge tulekuga ja võitlus kestis umbes tund aega. Siis oli märgata vaenlase tulejõu suurenemist ja haaramist vasakult tiivalt. Vastase püssikuulist sai jalast haavata rühmaülem allohv. A. Eigerson. Samal ajal jõudis maanteed mööda Mõedaku küla alla ka ülejäänud osa, s. o. kolm 3.425" vanat süsteemi suurtükki 1. suurtükiväepolgu 2. patareist (lipn. A. Kingo). Sattudes seal püssitule piirkonda keeras patarei kohe ümber ja sõitis kiiresti tagasi. Vastase suur ülekaal, haaramine kui ka padrunite otsalõppemine sundisid samuti roodu vasaku tiiva kiirelt oma seisukohalt lahkuma. Kardeti nimelt, et vastase haarangu õnnestumine vasakult annab talle võimaluse taandumiseks heade tagajärgedega tule alla võtmiseks. Vasakul tiival areneva tulevahetuse mõjul taandus 6. roodu peaosala läänepool Mõedaku küla majasid asuvale künka veerele, kus võttis kohase positsiooni. Vastase uus haaramine vasakult sundis aga ka uue seisukoha maha jätma ja rood lahkus oma rajoonist Rägavere mõisa suunas. Vaenlane liikus kogu aeg kannul. Taandumisel sai haavata roodu ülem al.-kapt. R. Sabbe ja üks allohvitser. Neist esimene pääsis omal jalgel, teine aga jäi maha kõigile päästmise püüetele velty. E. Sepiku

poolt vaatamata. Hiljem leiti sealt üks tapetu, kes oli arvatavasti sama isik. Esialgsele kiirele taandumisele järgnes lühike peatus Kivikopli metsa idapoolsel serval. Desorganiseeritud rühmad ei suutnud aga siin tõhusamat vastupanu korraldada, vaatamata sellele, et abiks oli siia jõudnud ka Rakvere kaitseliidu salk.

Episoodi, kuigi tendentslikult, eelkirjeldataud tegevusest kujutab arvatavasti ka kommunistlikus ajakirjas „Proletaarne revolutsioon Eestis“ nr. 7, 1929. a. antud kirjeldus, mis kõlab järgmiselt: „Lähedal oleva kõrtsi juures saime juba lahingu algusel kaks vangi: üks haavatud, teine terve. Mis tegime meie nendega? Haavatut saatsime lahingu lõpul Narva ravitsusele. Teisele tehti ettepanek: tule meiega kaasa, või mine kuhu tahad. Tuli meiega kaasa ja oli tubli sõjamees. Samalaadi juhtumine oli ka Mägiste küla juures, kus umbes 30 mehe ümber valgeid taganedes ühte väiksesse mägedevahelisesse orgu sattus. Org oli vaevalt mõnikümmend sammu lai. Ja selle orukese kaldal seisis peale püsside juba meie kuuliprits. Laskmise korral sealt ükski eluga ei oleks pääsenud. Olgugi et nende poolt meie peale veel harvasti tuld anti, ei lastud meie poolt nende peale paukugi. Meie poolt laskmine oleks tähendanud kaitsetu tapmist. Karjuti meie poolt ainult, et nad alla annaks. Suurem osa tõstiski allaandmise märgiks käed üles. Tõstsid käed üles ja... nihkusid oru suu poole, püssisid maha jättes. Parajal silmapilgul lipsasid mäekünka varju, jooksid laiali ja põgenesid. Pääsesid eluga ainult sellepärast, et Eesti tööliste punane sõjavägi ei janunenud vere järele.“

Polgu ülema käsutada olevatest jõududest olid seega tegevusse paisatud või sunnitud 7. rood jalamaakuulajate-komandoga, 6. rood ja Rakvere Kaitse Liidu salk ning mõlemad patareid. Allüksustest oli polgu ülemaal telefoniside ainult 6. rooduga. Telefoni side oli ka polgu osadega Rakveres. Kuna Vernoff'i grupiga puudus side täielikult, siis jõudsid teated tema saatusest päralt suure hiline misega — arvatavasti kella 10 ja 11 vahel. Parema tiiva kindlustuseks oli polgu ülem saatnud hommikul Kantkülla kogu 5. roodu, kuid see ei võtnud esialgu lahingust osa. Reservi jäid polgu ülemaal seega veel kõige kindlamaks peetud allüksused: nimelt 2. ja 3. Pärnu rood. Kokkupõrgete esialgsete tulemuste selgumisel kutsus polgu ülem käskjalaga nad välja paar kilomeetrit eemal asuvast Mõdriku küldest, võimalik et esialgu ainult reservi lähemale nihutamise eesmär-

giga. Mõisa juurde kohale jõudis neist ainult 2. Pärnu rood al.-kapt. E. Saali juhtimisel. Rood tuli mõisa juure täies varustuses. Seal jäeti seljakotid maha ja mehed paisati kohe mõisa aia juures ahelikku ülesandega liikuda Mõedaku küla peale ja tagasi lüüa vaenlane. 3. rood (al.-kapt. J. Hünerson), kes jäi oma tulemisega hiljemaks, ei jõudnudki mõisa juurde. Ta sai Kurenoka juures ülesande ja algas liikumist vaenlase vastu Mägide küla suunas. Nii jätkaski 3. rood liikumist otse Kurenoka juurest üle välja Pikametsa peale.

Keskpäevaks olid seega Rägavere väljadele taandunud ja tegevusse paisatud

vaatluspunkti katusele paigutamiseks. Kolmetolliste patareid sai ülesandeks toetada jalaväge vasakul tiival. Kaeviksuurtükid asetati eelmistest lääne poole, mõisa ja suure tee vahelisele väljale Kurenoka lähedusse, ülesandega toetada võitlust paremal tiival. Patareide juurde jäid ka Vernoffi grupi tagasijõudnud meeskonnad. Varsti peale eelmiste kohaleasetamist jõudsid väljale ka Mõedakust läbi Kivikopli taandunud 6. roodu salgad. Väljale tulid Kivikoplist tagasi samuti ka 6. roodule toetuseks saadetud Rakvere kaitseliitlased. Nii saabus väljale segi mehi mitmesugustest allüksustest. Nad polnud veel kokkuliitu-

1. jalaväepolgu 3. rood kaitsepositsioonil Viru rindel Kuradimäel 1919. a.

kõik polgu ülema käsutada olevad jõud, väljaarvatud 5. rood Kantkülas ja peale selle Rakveres formeerima hakatud 8. rood. Roodu formeerimist algas leitn. H. Villo, kuid hiljem määrati sellele kohale Tallinnast täiendusmeeskonnaga kohale jõudnud al.-kapt. J. Munner. Rakverre oli jäänud ka veel suurem osa kaitseliitlasi.

Rägavere mõisa lagedad väljad oma küngastega, seljandikega, lohkudega ja orgudega ei pakkunud soodsat maastikku esimest korda sinna sattunud võitlejatele. Nurkse juurest tagasitulnud kiirlaskja-suurtükk paigutati Rägavere mõisa küüni juurde varem sinna asunud teiste suurtükkide kõrvale. Küün, mis asub mõisast kagusse kulgeva põlluvahe tee ääres, umbes 100 m enne suurt teed, pakkus head võimalust

nud teotsemiseks omagi allüksuse koosseisus, seda vähem veel ühises pataljoni või polgu tervikus. Kõik need mehed ja salgad olid ärevusse aetud ebaõnnestunud tegevusest, kaotustest ja pealesurutud rutulisest taandumisest. Kiirelt liikuv vaenlane oli ootamatult ilmunud silmapiirile siin ja seal. Teda juhtisid arvatavasti teejuhid kohalikest elanikest. Kinnine maastik ei võimaldanud mingit ülevaadet vaenlase liikumisest ja samuti oma jõududest ning kaitsevõimalustest. Tekkis olukord kus iga mees püüdis teotseda üksikult — oma moraali kohaselt. See moraal aga ei olnud möödunud sõja ja revolutsiooni mõjul kuigi kõrge. Nii püüdsid end võitlusest kõrvale hoida üksikud mehed ja terved salgad. Katsuti isegi päästa end häbistava põgenemisega, heites kõrvale sagedasti püssid.

Viimaste taandujate järel Kivikoplist ilmusid varsti metsaservale ka esimesed pealetungijad. Veel imekspandavam oli, et samal ajal või veel varemgi olid ilmunud vaenlase eelosad ka Pikametsa veerule. Meie kaitsele asunud salgad ja patareide vaatlejad ei saanud arugi kus lõppesid omad ja kus algasid võõrad. Pealetungiv 2. Pärnu rood koos teistest allüksustest kaasa läinud meestega oli jõudnud juba poolele vahemaale Põdrakoplist Kivikoplist, kui korraga selgusid vastaspoolte asukohad. Algul avati Pikametsast ja siis Kivikoplist püssituli. Püssitulele järgnes varsti kuulipilduja tuli. 3. Pärnu rood ei olnud jõudnud ka veel kaugele Kurenokalt. Pealetungivate roodude tegevust mõjutas eriti petlik ettekujutus olukorrast. Rooduülematel ja meeskonnal oli teadmine et ees väljal ja metsa serval on liikumas omad. Tule avamine metsa servale jõudnud vastase eelsalkade poolt tekitas suure arusaamatuse, sest seal arvati ju liikuvat meie oma taanduvaid sõdureid. Pärnu roodudele vastutulnud taanduvad sõdurid aga jutustasid vaenlase suurte salkade lähenemisest, meie suurtest kaotustest ja olukorra lootusetusest, püüdes seega õigustada oma argpükslikku taandumist. See kõik suurendas segadust. Mõned Pärnu mehed poetasid endid vastutulnud argpükside sekka ja hiiisid seljataha. Kuulipildujatule avamine eeloleva metsa servast löigi pea segi vankuma lõõnud edasiliikuvate ahelikkuude read — algas üldine taandumine. Patareid võtsid olukorra selginemisel kohe vaenlase ägeda tule alla, kuid see enam asjadekäi-

ku ei muutnud. Käeviksuurtükkide suur šrapnellide tagavara (neid jäi lahingväljale mahagi) võimaldas pidevat kartetšituld. Kolmetollistel puudusid aga šrapnellid täielikult. Suurtükid, mis olid algul üles seatud mõisa küüni juurde, paigutati ümber mõisa rohtaia servale ja jätkasid esialgu seal veel tulistamist. Meie roodude üldine taandumine ja vaenlase aheliku lähenemine mõisale sundis ka püssitule piirkonda sattunud polgu staapi mõisat mahajätma. Kurenoka juures suudeti korraldada Pärnu 3. roodu meestest 30—40-meheline rühm, kelle ülesandeks oli takistada vaenlase pealetungi, et lahti hoida teed mõisast taanduvatele suurtükkidele. Kiirelt lahkusid ka suurtükid oma viimastelt seisukohtadelt ja nii jäeti maha mõis ja ta ümbrus kõige suurema kiirusega ning taanduti üldiselt Rakvere suunas. Mõisaesisele väljale jäi maha mitu langenut ja haavatut. Surnud korjati hiljem kohalike elanike poolt ümbrusest kokku — neid oli 7 — ja maeti kõik Põdrakoplistesse.

Taandumisel Rägavere alt tarvitati üldiselt kõige soodsamana näivaid teid. Mõeldaku suunas liikunud Pärnu 2. rood koos osa Rakvere kaitseliitlastega ja osa meestega 6. roodust (osa kes võitles leitn. J. Kurvitsaga eesotsas Rägavere väljal) taandus raudtee suunas läbi Raudvere küla. Jõudnud raudteele, liikusid nad enamuses raudteed mööda Rakverre. Teised osad peale 5. roodu taandusid Mõdriku küla suunas ja sealt Vetiku küla juurde, kus osa taandujaist polgu ülema poolt peatati. Kuna taandumine sündis segaduses, püüdis vaenlane

tule avamisega Rägavere mõisa juurest Mõdriku küla vahele piki avarat vaadeldavat lohku segadust suurendada ja hävitada seal lohku läbistavat teed kasutavaid meie taanduvaid salku. Põgenejate kogumiseks ja korraldamiseks seljataaguses saadeti Rakverest 8. roodust Mõdriku mõisa ümbrusse vastavad salgad lipnikkude A. Brakeli ja E. Oehreni juhatusel. Veelgi püüti nii polgu üle-

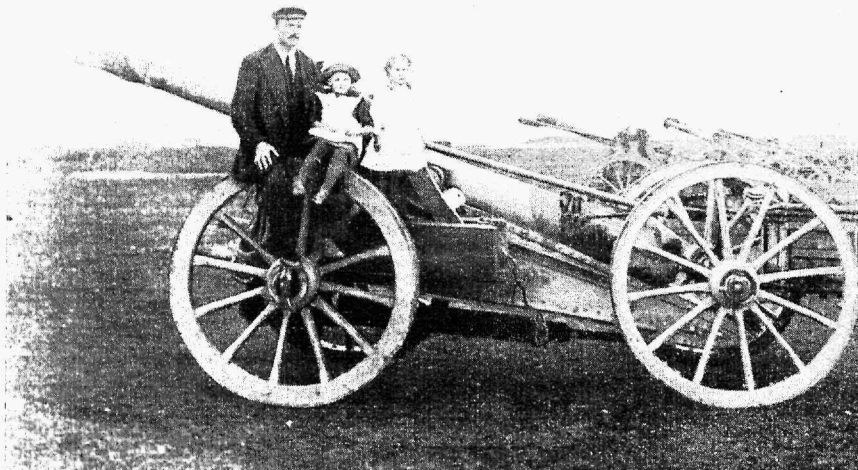
Saksa okupatsioonivägede osi Eesti — N.-Vene piiril okupatsioonivägede lahkumise eel Eestist novembris 1919. a.

ma kui ka üksikute ohvitseride ja sõdurite poolt takistada vaenlast, segades ta tulistamist ja edasiliikumist mitmel pool.

Silmapaistvamad neist olid polgu ülema tagasitulek Vetikult vähema salga meestega Mõdriku koolimaja juurde ning sealt Keba talu juurde künkale ja al.-kapt. R. Kiviloo kuulipilduja tõkkesuure avamine Mõdriku küla ees orus asuvast saunast piki maanteed ning mõisa suunas ja Mõdriku

küla vahel Tahu talu küüni juurest Tiitso veskile. Samal ajal peatus ja avas tõkkesuure vaenlasele vähem salk kindlmaid mehi Keba talust lõunapool asuva künka servalt Rägavere mõisale ja Kurenoka suunas. Needki vastupanekud ei annud enam suuremaid tagajärgi, nad kergendasid ainult teatud määral polgu osade ja kaasasolnud patareide taandumist. Liikudes Rägavere mõisa juurest Tiitso veski juure, püüdis vaenlane juba tungida Mõdriku küla vahele. Viimane Rägavere lahingus langenu (Johannes Silberberg) jäigi esialgu raskesti haavatuna lamama Mõdriku küla vahele, praeguse meierei tagusele väljale. Öhtul pimedas jõudsid viimased taandujad Mõdriku ja Vetiku juurest Rakverre. Peatumine seal oli aga ajutine, sest koondumiskohaks oli määratud Mädapea mõis.

Kauemini pidas vastu 5. rood (kapt. A. Schervel) Kantküla juures. Küla serval olevad künkad pakkusid looduslikult väga otstarbekaid võimalusi kaitsetegevuseks ja sealt avanes otse eeskujulik laskeväljale teele ja lagendikule Rägavere vallamaja ümber. Ootamata tule avamisega aeti seal peale lõunat laiali Nurkse poolt teed mööda Rägavere vallamajale lähenev suurem vaenlase kolonn, kusjuures vaenlasel oli surnuid ja haavatuid. Kolonnis liikus arvatavasti 3. Tartu kommunistliku polgu II pataljoni (Ulrich) ja võimalik et ka polgu staap. Ootamatu kokkupõrkele järgnes kauemat aega vältev tulevahetus, mis nõudis ka roodult surmaohvri (noor.-allohv. R. Raamat). Alles öhtul, videviku eel, kui vaenlane püüdis paremalt saata salku meie seisukohtadele

Saksa okupatsioonivägede patarei Narva juures sügisel 1919. a.

seljataha ja oli vasakul juba roodu tiivast möödunud (mille tõttu langes vaenlase käte vangi ka Rägavere saadetud lipn. A. Meeks 5—6 sõduriga), jättis roodu oma seisukohad maha ja liikus üle Saueaugu Vinni mõisa peale. Varem oli taandunud aga ära Liivu külas asuv roodu osa, kes oli liikunud üle soo Mõdriku mõisa peale ja sealt Rakverre. Vinni mõisa juures peatus 5. roodu peaos, et puhata ja süüa õhtust. Ootamatult tuli aga teade, et vaenlane läheneb piiravalt mõisale. Kiirelt lahkuti mõisast lääne suunas ja mõnisadaammu samm mõisast eemaldunud kuuldi kuidas vaenlane „hurraaga“ mõisa sisse tungis. Vaenlane oli liikunud siia möödudes Mõdriku küla lõunapoolsest servast. Seda episoodi võibki lugeda Rägavere lahingu lõpufaasiks.

Nii jäeti pühapäeval, 15. detsembril 1918. maha, pangutustele, lootustele ja kaotustele vaatamata, algul Rägavere ja öösel ka Rakvere. Polgu lahinguosad koondusid Mädapea mõisa ümbrusse, majandusosa ja rivikantsilei aga Kadrinasse. Osa jooksikuid oli jõudnud aga juba Tapale, kus nad kinni peeti ja tagasi saadeti Kadrinasse. Uus polgu kaitsejoon läks üle Tamna ja Tõrma Risu peale. Seega ei olnud polgu taandumine ja saadud löök sugugi nii suur kui esialgu võis arvata, seda enam et juba järgmisel joonel pandi vaenlasele tõhusalt vastu, ära teenides sellega isegi üldise tähelepanu. Kaotusi teadaolevatel andmetel oli polgul ja juurde antud osadel kokku 8 surnut ja vähe suuremal arvul haavatuid. Madruste dessantsalgali oli samuti 8 surnut ja umbes

samapalju haavatuid. 3. Tartu kommunistliku polgu kohta puuduvad lähemad andmed, kuid kaotusi oli tal Nurkse küla, Rägavere vallamaja ja arvatavasti ka mõisa juures. Jõudude arv tääkides oli mõlemil poolel arvatavasti enam-vähem võrdne, või siis väikese ülekaaluga vaenlase poolele. Selle vastu oli meil tegevuses 6 suur-tükki.*) Ülekaalu vaenlasele andis aga kahtlematult ta meeskondade lahingkogemused ja väljakujunenud organisatsioon. Meie üksused olid ju alles kõige algelisemas moodustamis-ajajärgus ja normaalselt ei saaks neid kogunevaid või mõne päeva eest kogunenud üksikuid mehi ja salku pidadagi tõeliseks sõjaväeks.

Lõpuks olgu ka vaenlase kohta märgitud samast lahingust üks iseloomulik episood tema enda hilisemal andmeil. Raudtee suunas pealetungiv vaenlase madruste salk oli sel päeval läbi teinud nimelt häbitava taandumise (vt. eelnimetatud „Prol. rev. Eestis“ nr. 7). Liikunud hommikul Aarla külast välja raudteed mööda kuni Liiva kõrtsi — Rahkla tee ülesõidu kohast idapool asuva käänu kohani oli kahest roodust koosnevale kolonnile ootamatult vastu tulnud meie soomusrong. Seal siis oli leidnud aset esimene äpardus. Ootamatusest olid roodud sattunud segadusse ja teelt tormanud metsa nii kuidas juhtus. Raudteele

ja tee äärde olid jäänud vaid vooi reed ja supikatlad, milliseid, madruste hilisema jutu järgi, oli meie soomusrong pidanud vastase patareiks ja selle tõttu ka kiirelt taandunud. Metsaminekul oli madruste poolteist roodu sattunud põhjapoolle ja pool roodu lõunapoolle raudteed. Poolteise-rooduline osa oli metsas küll uuesti kokku kogutud ja korraldatud ning see oli ka vastavalt ülesandele edasi liikunud Vaeküla jaama poole kuni metsa servani. Seal oli aga juhtunud teine ja veel suurem äpardus. Meie soomusrong oli seisma jäänud Raudvere küla juurde ja sealt metsaservale jõudnud madruste salga võtnud tule alla. Terve poolteist roodu oli segaduses põgenenud tagasi Aarlasse ja olla alles seal jäänud peatuma. Lõunapoolle raudteed sattunud poolroodu on aga olnudki see osa, kes tungis algul Liiva kõrtsi peale. Hiljem oli tagant jõudnud järele reservi jäänud kolmas rood ja koos sellega siis vallutatudki Liiva kõrts ja sealt edasitungi jätkatud kuni Vaeküla mõisani, kuhu jõutud õhtul. Laialijooksjad olid aga alles järgmisel päeval tulnud Vaekülla järele.

*) On küll teateid ühe vaenlase patarei asumisest Mõedaku küla idaserval (metsavahi juures), kuid andmed vaenlase suurtükilülest puuduvad seni täielikult.

2. Ratsapolgu võitlustest Lätimaal.

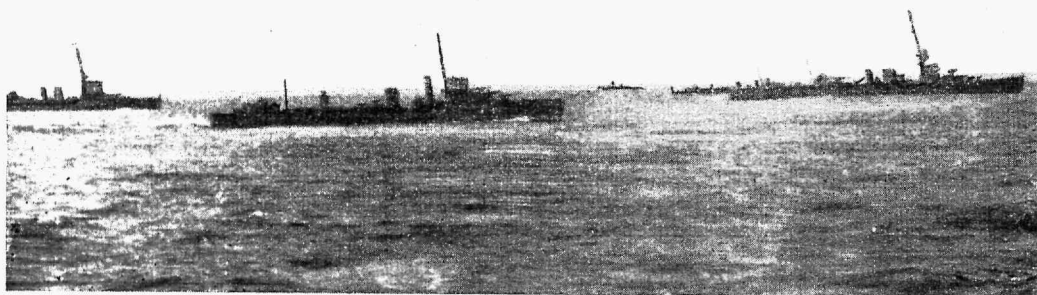
Res. kol.-ltn. R. Uritam'i VR I/2 mälestusi.

(Järg. Algus vt. „Vab. Täh.“ nr. 7/8 — 1939. a.)

1. augustil 1919. a. anti 2. Ratsapolgule iseseisev kaitselõik meie rinde paremal tiival. Polgust paremal asus 8. jal.-polk ja vasemal Läti partisanid. Kolisime Vessä külast üle Bolovski (Balvi) alevikku. Staap paiknes mõisas, mis asus Perkoni järve lõunakaldal. Kuna meie rinne oli võrdlemisi pikk, siis võisime vaid üksikuisse punktidesse valvepostid välja panna ning postide vahelist maa-ala valvasime ratsapatrullidega. Nii asusid postid järgmiselt: Makšinova külas, viimane on põhjapool raudteed Kuprovo jaamast umbes paari kilomeetri kaugusel, kus asus ka 8. polgu osi. Edasi: Kuprovo külas, Muravas, Stompaki talus, muide sellest talust polnud rohkem säilinud kui ahervarred ja üks suur küün, siis Užkovas, Plitinovas, Tsõkusova (Cukasala) külades. Siit peale algas Läti partisanide rinne.

Igaks juhuks liikusid meie ratsapatrullid kagusse kuni Auskinieki, Suderpsõi (Sudrabi) ja Ušiniki küladeni. Meie postide ja valve rindepikkus, linnulennult võttes, oli ligikaudu 25 kilomeetrit. Patrullide teejoon oli aga üle poole pikem.

Vaenlase keskus oli Marienhauseni alevikus (Vilaka). Et astuda vaenlasega lähemasse kontakti ja edukamalt jälgida tema tegevust, asusin operatiivstaabiga Stompakisse. Pidin aga sealt uuesti tagasitulema Bolovskisse. Esiteks raskendas see sidepidamist teiste eskadronidega, sest kahelpool Bolovsk—Marienhauseni maanteed, kuni Stompakini laiutasid endid sood ja metsad. Sidel tuli seetõttu liigseid sõitusid ette võtta. Hobused olid niikuinii patrullisõitudega ülekoormatud, teiseks ka vaenlase luuretegevus muutus üsna vilkaks. Kuna Stompaki oli tiheda

Osa Inglise kergeristlejate eskaadrist Kaporje lahes Krasnaja-Gorka operatsiooni ajal suvel 1919. a.

metsa sees ja kaugel ees üldisest rindejoonest, mis võimaldas vaenlasele mööduda meist metsateid mööda ning tungida Stompakile seljatagant peale, siis kolisin Bolovskisse tagasi, ka valvepost võeti sealt ära ja Stompaki asemele jäi valveposti asukohaks Borovka metsavahitalu. Kuna see oli kardetavam suun, siis asus siin kõvendatud valve ja oli siin ka eskadroni staabi asupaik. Et mitte sattuda ootamatuse ette, peeti sellel teel kuni Stompakini sagedast patrullide-teenistust.

Bolovsk oli võrdlemisi sünnis polgu keskuks, seda just esmajooneliselt side mõttes. Telefoniliinid kulgesid siit igalepoole ja minul oli võimalus olla isegi Tallinnaga otseühenduses telegraafi kaudu.

Selline valveteenistus kestis nädalaid ilma suuremate sündmusteta, väikseid luuresalkade kokkupuuteid arvestamata.

Kuid 21/22. septembri ööl leidis aset üks suurem kokkupõrge. Seekord asus Borovkas 2. eskadron ltn. Kulli juhtimisel. 21. sept. õhtul tuli sinna üks talumees, kindlasti eestlane, sest kõneles puht eesti keelt *) ning teatas eskadroni ülemale, et Marienhausenist olevat väljunud salk vaenlasi, umbes 70—80 meest kahe kuulipildujaga, ning on keeranud suurelt maanteelt, umbes 3—4 kilomeetrit Stompakist Maienhausenini poole, metsa ja soo teele, et jõuda Borovkale seljataha ja öösi ootamatu rünnakuga vallutada Borovka ning hävitada seal eestlaste väeosa.

Leitn. Kull otsustas siis seda vaenlase jõuku samal viisil üllatada. Esmalt saatis ta hobused Dobleva külla, kuhu läkitati ka varust mehi toetuseks, ise suundus ta eskadroniga jala vaenlasele vastu. Jõudnud samale teelahkmele, liikus ta nüüd vaenlast jälitades neile järele. Kõik

see sündis pimedal septembri ööl, mis meestelt erakordset erkust nõudis. Kui ei eksi, siis oli temal teejuhina kaasas üks eestlane-talumees, sest muidu oleks raske olnud liikuda õiget teed soos ja metsas.

Hommikul kella 5 paigu jõuti juba kindlale maale, mis lubas kiiremini liikuda edasi. Üsna Borovka lähedal jõuti vaenlasele järele, kes oli juba ahelikus ja ägedalt tulistas tühja Borovkat. Nüüd avati omakorda tuli seljatagant vaenlase ahelikule. Viimased, olles kindlas usus, et tulistajad on omad mehed, kes võibolla on neile saadetud appi, ei tulistanud vastu, vaid ainult hõiksid:

„Ärge tulistage! Siin on omad!“

Nähes ja arvates, et neid ei kuulda või ei saada neist aru, tuli nende juht ise seda arusaamatust lahendada. Jõudnud leitn. Kulli lähedale, tundis Kull tulijas ära endise kaasvõitleja — juudi üliõpilase politehnikumist. Ka viimane tundis ltn. Kulli ära ja hakkas kohe kiruma, miks ta tulistavat „oma“ mehi ja käskis kohe lõpetada tulistamist. Nende jutt arenes edasi ja juut süütas isegi oma paberossi Kulli omast. Peab ainult imestama, et ta mundristki ei tunnud, et kõneleb vastasega. Lõpuks läks ka siin tüliks. Juut langes surnult maha, tabatuna südamesse revolvri kuuliga.

Sellega oli ka lahing läbi. Vaenlane, kandes raskeid kaotusi ja nähes juhi langemist, põgenes haavatuid kaasa viies maanteed pidi Marienhausenini poole. Lahinguväljale jäi 30 laipa, osa mehi langes vangi ja nii oligi see vaenlase julge üritus lõppenud neile raskete kaotustega. Eskadronil kaotusi polnud.

Sellest Bolovski ajajärgust meenub üks sündmus, mis küll pole otseselt seoses sõjategevusega, vaid poliitikaga. See võis olla 18. augusti paigu. Valvepostilt teatati, et nad on pidanud kinni ühe ülepiiri tulija, kes olevat vist inglane. Pärast lõunat jõudis mees staapi ja esitas end kui Inglise ajalehe „Manchester Guardian'i“ toimetaja mr. Goode'i.

*) Tõenäoliselt pidi selles rajoonis olema Eesti asundusi, sest vanadel Vene kaartidel on märgitud Kulpinoo järvest itta Пустошь Казикова mis ilmselt vihjab eesti sõnale kaasik, ja seega siis = Kaasiku nõmm ja talu.

Polnud mingit aimugi mis otstarbel vaenlane ta üle piiri saatis, sest tema kui venekeelt mittevaldaja ei oleks võinud kuidagi salaja pääseda läbi rinde. Kutsusin Morse aparaadil Tallinna välja ja kandsin ette ning küsisin, mis tuleb sihukese mehena pealehakata, kas üle piiri tagasi saata, või midagi muud temaga ette võtta. Ei või täpselt enam öelda, kellega ma kõnelesin, väga võimalik, et Ülemjuhataja enesega. Minule öeldi, et ta tuleb ühe ohvitseri valve all saata otsekohe Tallinna ja temale ei tohi võimaldada kellegagi kokkusaamist ega kõnelusi. Ta olevat juba varem meil olnud ja siis Venemaale läinud, vist üle Soome.

Tuli teda siis kohelda kui külalist. Võisin temale pakkuda ka võrdlemisi hea eine: sõdurikatlast rammusat hernesuppi ja mõisa endise koka valmistatud praadi. Mind huvitas, mida see mr. Goode siis Venest kõneleb. Tookord ei valdanud ma veel ingliskeelt nii hästi kui prantsuse keelt ja mr. Goode kõneles seda üsna hästi, nii võisime endid igakülselt väljendada. Et kõne oleks voolavam ja ta muutuks avameelsemaks, pakkusin temale söögi alla viina, siis haput saksa veini ja lõpuks võrdlemisi head vene konjakit. Mr. Goode ei olnud just karsklane. Kiitis Vene olusid ja enamlasti, kes soovivat meiega sõlmida kindlat ja ausat rahu. Temal olevatki vastav ettepanek meie valitsusele kaasas (või oli see teade, et enamlased on valmis meiega rahu sõlmima). Pakkus siis inglise sigarette ja lisas juurde, et Venemaal võivat neid isegi osta, mis aga siinpool piiri ei olevat võimalik. Tol ajal jagati meile inglise „Capstein“ sigarette, nendega polnud meie sõdurid harjunud ja neid ei eelistatud. Pakkusin siis ka omaltpoolt sigarette ning lõpuks häid sigareid (sõjasaak). Sigarid meeldisid temale väga.

Saksa okupatsioonivägede poolt chitatud kindlustus Narva jõe kaldal Vabadussõja algpäevil.

Lõpuks tunnistas ta siiski, et ega Vene olusid ei saa ikkagi siinsete oludega võrrelda, kuid rahu peaksime siiski sõlmima, sest see olevat kasulik mõlemale poolele.

Järgmisel hommikul sõitis ta edasi Tallinna. Peale selle inglase tuli läbi rinde teisigi isikuid, kes olid väsinud ja näljased.

Kuni 4. oktoobrini kestis me rindeteenistus. Siis vahetati polk ära ja asusime Kalnemuiza puhkusele. Kaudu ei saanud meie seal aga puhata, sest 15. oktoobril kolis polk ilusasse Stomersee mõisa ja pidi kahe eskadroniga võtma oma kaitse alla rindelõigu Lettini (Lietene) ja Ostroveti külade vahel. Üldiselt oli rinne nihkunud lähemale selle aja sees kui puhkusel olime umbes 25—30 kilomeetrit. Praeguse rinde pikkus oli umbes 18—20 kilomeetrit. Tema kaitmine sündis samasuguselt kui eelmine kordki. Selline suur tagasinihkumine polnud tingitud niivõrd tugevast vaenlase survest, kui maastikut. Üldiselt on siin suurte soode ja metsade võõtmed, mida läbistavad üldjoones põhjast lõunasse mäeseljakuud, mis üksteisest on aga üsna kaugel. Noil mäeseljakuil on külad ja peateed. Kui nüüd olude sunnil tuli ühelt seljandikult lahkuda, siis polnud enne peatumise võimalusi kui järgneval seljandikul, või isegi kolmandal, nii kuidas seda nõudis üldine olukord. Ja praegune liin kulgeski mööda kolmandat mäeseljandikku, oli õieti taandunud juba üle mäeseljandiku.

Oktoobri lõpupoolel määrati polgule uus ülem — polk. Parrison. Esialgselt piirdus ta tegevus vaid tutvumisega ja uue adjutandi — ühe kõrgi mõisnikust lipniku määramisega. Nende suuremaks puuduseks oli see, et kumbki ei valdanud kuigihästi eesti keelt. Operatiivala oli ikka veel minu juhtida, ka polnud selged minu edaspidised ülesanded. Viimase oktoobri õhtul tuli käsk: 2. ratsapolgul kahe eskadroniga lüüa vaenlane välja küladest lõuna pool Marienhausenit. Andes selle käsu edasi polk. Parrisonile, korralduste tegemiseks, andis ta selle kohe tagasi, öeldes:

„Olge lahked, korraldage see asi ise ära. Teile on olud tuttavamad. Määrasin selleks 2. ja 3. eskadroni. Hommiku kell 4 istusime Stomersees sadulasse ja lõunapaiku olime Bolovskis ja õhtuks Marienhausenis, viimane oli juba meie vägede (9. polk) valduses.“

Järgmisel päeval (2. XI) asusime oma ülesande täitmisele. Kavas oli õhtuks jõuda välja Skilbanisse. Liikusime

peajõududega (üldse oli kahe eskadroni peale kokku umbes 180 mõõka) mööda maanteed ja patrullidega läbistati teest kaugemal olevad külad ja talud. Esimene kokkupuude vaenlasega oli Zabolotje (Aizpurve) külas. Suurt vastupanu siin meile ei osutatud. Samuti ka Rogovskoje (Ragausi) külas mitte. Zabolotjest lähetasin pool eskadroni vasakule, kes pidi liikuma üle külade Ladumova (Lodoma) kuni Rasskini (Razsieki) ja sealt pöörduma teist teed mööda, üle Zalčupi Skilbanisse. Pool-eskadronil oli Zalčupis taanduvate vaenlasega väike lahing. Vaenlasel olid siin nõrgad jõud, siiski ületasid need väed meid arvuliselt mitmekordselt. Meie liikumine lõunasse ja väikesed kokkupõrked Zabolotjes ja Rogovskojes olid pannud kogu vaenlase rinde liikuma. Üks salk valis omale taandumiseks tee, mis Krutovo metsavahi juures (Skil-

võitlus. Vangi langes kaugelt üle 400 vaenlase ühes pataljoni staabiga; saime korras telefoni-keskjaama ja kaks välikööki jm. Tõele au andes peab tähendama, et neid võitlusi tuli võtta kergelt, vaenlane ei evinud üldse lahinguindu ja nad olid õnnelikud, et langesid vangi. Kuna Nykasel oli vähe mehi, saatis ta vangid teele 6-mehelise valve all. Hommikul jõudsid nad Skilbanisse. Võib arvata, et minu imestus polnud väike, kui järsku sigines sadasid vaenlasi püssidega minu juurde. Arvasin, et nad on vaenu-mõttega tunginud Skilbanisse. Ei oskanud veel tekkinud olukorrast aru saada, kui ilmus üks ratsamees ja raporteeris, et nad on toonud nii ja nii palju vange. Käsin meestel siis püssid laduda maja seina äärde hunnikusse. Sõnakuulelikult ja nähtava heameelega loopisid nad oma püssid hunnikusse. Pärast selgus, et 180 meest

6. jalaväepolgu 4. rood kaitsepositsioonil Lõunarindel Laura piirkonnas septembris 1919. a.

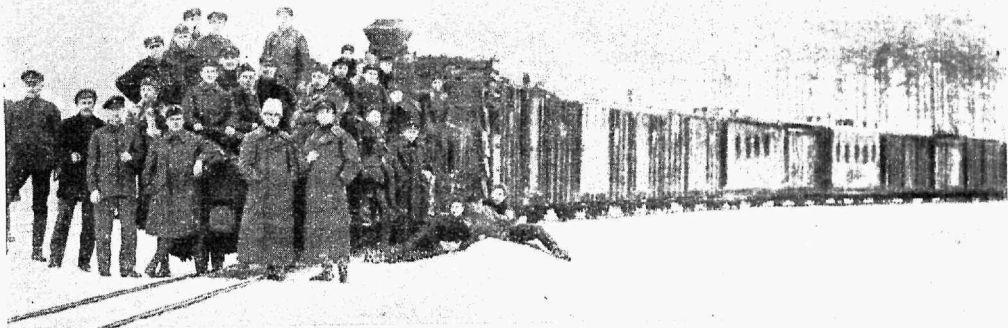
banist 1,5 km Marienhauseni poole) suurelt teelt kulgeb. Rasski peale. Nüüd sattusid nad Zalčupis kokku meie pool-eskadroniga. Peale lühikest tulevahetust valgus vaenlane mööda sood laiali.

Õöbima jäime Skilbanisse. Viimane on teede-sõlm, teed kulgevad siit laiali lehvikuna. Järgmisel päeval (3. XI) tuli eskadron rühmade kaupa saata pealetungile mööda neid teid — Skilbanisse minu juurde jäi side otstarbel kuus meest.

Rühmad jõudsid järgmiste punktideni välja: Sunina (Bokava) mõisa, mis jäi idapoolsemaks punktiks, kuhu 2. Ratsapolk tungis välja. Siin lähedal põhjapool, Panjkovas, asus ka 8. polk.

Teised rühmad jõudsid — Antipovasse, Drizilisse, Vukisse, üle Stableva Naretinninkisse ja Adamovkasse välja. Kõigis neis punktides oli vaenlasega kokkupõrkeid. Kõige edurikkam oli aga see Vukis. Siia jõudis 3. novembri ööl 3. eskadroni osa Itn. Nykaneni juhatusel. Tekkis

olid sõnakuulelikult toonud oma püssid sinna, ülejäänud olid need kas juba Vukis või teel ära visanud. Tekkis küsimus, kuhu panna need vangid. Ka toitlustamine oli suur küsimus. Konvoeerimiseks polnud üldse mehi, palusin siis appi Läti partisane, viimased võtsid lahkelt konvoeerimise Bolovskisse, kus asus nüüd polgu staab, oma peale. Seni kui partisanid kohale jõudsid andsin vangidele inglise sigarette. Mehed olid üpris rõõmsad, kuid kes suitsetas, see jäi justkui purju, taarus jalgadel ja mõni jäi koguni lamama. Selline vägev suits meeldis neile väga, anuti lisa, kuid ka minu tagavarad olid lõpukorral. Teel Bolovskisse Ljutinovo ja Krutovo vahelisel teel oli aga umbes 150 meest saatjate käest ära jooksnud. Sellegi peale vaatamata jõudis Bolovskisse 300 meest. Seal paigutati nad esialgselt lossi, öösel olid nad aga öled, millel magasid, põlema pannud, millest süttis ka loss. Olime telefoniliinid seadnud korda ja selle tõttu

Kitsarööpmeline Remontrong Nr. 2 Valga lähedal metsa ääres 1919. a.

oli teada, mis kuskil pool sündis. Järsku lakkas Vuki telefon töötamast. Seal oli just eelmisel ööl saadud hulk vange. Tekkis kartus, et ehk on vaenlane asunud vasturünnakule. Et lähemalt olukorda selgitada, sõitsin Vuki poole välja. Jõudes Čerpina lähedale, ilmus äkki teekäänu tagant püssidega varustatud vaenlase salk nähtavale.

3. eskadroni rühmaga on asi läbi, mõtlesin, ja ega omagi olukord polnud kiiduväärt, olime vaid kolmekesi. Ei jõudnud veel mõtet lõpuni mõelda, kui läbi vaenlaste jõugu kihutas oma valgel hobusel, lahtine mõök käes, too poolpõrunud Viromaa mees ja jõudes minuni, raporteeris.

„Härra kapten, vangistasin need enamlased ja konvoeerin neid nüüd Teie juurde.“

Selgus, et kui ltn. Nykanen leidis, et telefon ei tööta, saatis ta selle viromaalase ettekandega Skilbanisse. Teel oli ta märganud kasesalus vaenlase jõuku ja otsustanud neid rünnata; paljastanud mõõga ja tormanud jõugu poole, viimased olnud niivõrd ehmunud, et pole suutnud võidelda ja palunud endid võtta vangi, ja nii ta siis olnud sunnitud neid vangistama.

Saatsin need vangid jalgsi kahe mehe konvoeerimisel Marienhauseri.

Polnud enam mõtet sõita Vukisse, otsustasin siis minna järgmise rühma juurde. Senini olid olnud võrdlemisi ilusad ilmad ja nüüd läks külmale. Hobused olid suveraudus, külm muutis teed libedaks ja hobustel oli raske liikuda, nad komistasid ja libisesid järjest.

Sõites nüüd ühe käskjala saatel edasi, nägime, et vastu sõidab 7-liikmeline ratsasalk. Raske oli otsustada on nad sõbrad või vaenlased. Kõrvale hoida polnud enam võimalik, ümber keerata ka ei saanud, pealegi nüriraudus hobustega ei oleks jõudnud kuigi kaugele. Ratsanikud peatusid, üks ronis sadulast maha ja oli näha, et tõmbas kuuli rauda; võttis siis hobuse käekõrvale ja sammus minu poole. Püssi minul pol-

nud, oli vaid väike püstol, seadsin selle käepäraseks ja jäin ootama. Mehe lähemale jõudes, küsisin keda nad otsivad. Vastus oli, et 3. roodu.

Arvasin, et otsivad vist 8. polgu 3. roodu, ja käskisin sõita põhja poole sinna ja sinna külla. Mees tänas, keeras ümber ja nad kadusid põhja sihis. Ei tea ka tänini, olid nad Läti partisanid või vaenlased.

Üldse oli senini siin olnud edu ka 8. polgul. Meie luure jõudis üle Varnitsa, mis asub Ponderõ jaama vastas peagu raudteeni välja. Neile oli ülesandeks tehtud purustada raudtee, et takistada vaenlase soomusrongi liikumist. Sellest ilusast kavast ei tulnud aga midagi välja, raudteed valvati hoolega ja seal liikus vaenlase soomusrong. Ka Baltinovo alevikku jõudis luuresalk, seal osutusid aga tugevad vaenlase jõud olema vastas, kes enam ei tahtnud endid anda vangi, vaid algasid ägedat tulistamist; väikese-arvuline luuresalk pidi tagasi tulema.

4. oktoobri õhtuks pidi meile appi tulema ka patareid. Ta luure tuli eelmisel päeval kohale. Valisime isegi patareile asukoha välja ühel mäekingul, vist Vukist kagusse, Vilina küla juures. Patareimeeste arvates võisid nad siit hoida raudteed ja jaama tule all.

4. oktoobri varahommikust peale kostis Skilbanisse äge püssi- ja kuulipildujaragin ja suur-tükimürin. Öhtu eel see isegi suurenes. See mürin meid eriti ei häirinud. 8. polgu juures oli meie side 2. eskadronist ja kui seal midagi kardetavat oleks juhtunud, siis tingimata oleks saadetud teade. Järgmisel päeval muutus aga mürin veelgi suuremaks ja oli nihkunud palju kaugemale seljataha, sidet aga ei tulnud tagasi. Saatsin siis luure välja põhja poole. Viimane jõudis kõigest 3 km edasi, kui sattus vaenlaste peale. Viimased olid juba jõudnud asuda Zalčuppi, Dagunovasse ja Völkovasse.

Külaelanikkudelt saime teada, et ka Marienhauser on vaenlase käes. Seega oli meie taan-

dumistee niihästi kui ära lõigatud. Enamlased olid isegi meist vasemalt paari kilomeetri kauguselt möödunud. Eesolevaid rühmasid ähvardas sissepiiramise oht. Ei näinud teist väljapääsu, kui neid kiiresti kutsuda tagasi. Öö jooksul kogunesid kõik tagasi. Nüüd oli veel suurem küsimus, kust pääsime tagasi Bolovski. Ainuke suurtee, mida mööda võisime minna vooi ja hobustega oli vaenlase käes. Lõuna poolt ringi minna — tähendas, esiteks, sõitu lõunasse kümneid kilomeetreid, kuni leitud tee läände. Kes võis aga selle eest seista, et ka seal juba vaenlane ei ole ees. Siit käis küll üle soo üks tee, kuid see öeldi läbistatav olema vaid kergeile vankreile ja sedagi väga kuival ajal.

Peale selle oli siin veel kapten R. patareid. Sellega oli kõige suurem mure. Kuid teha polnud midagi. Pidime riskima. Eskadronid kogunenud, asusime öösel teele. Esiteks liikusime lõunasse, et jõuda vaenlasest kaugemale, siis pöördusime külavahetele. Pimedas mütates jõudsime viimaks Orlavasse. Olime sunnitud jääma sinna ööbima. Inimesed ja hobused olid väsinud ja meie supikatald puudus üks ratas. Otsustasime katla jätta maha. Sellega ei nõustunud aga Virumaa mees ja lubas öösel muretseda uue ratta. Ja tõesti hommikuks oli kohal isegi kaks ratast. Ta oli sõitnud tagasi ja vaenlase supikatalde alt rattad ära toonud. Ise ütles vaid:

„Tõin kaks ratast, teine tagavaraks, eespool pole vast ehk nii hõlbus neid leida.“

Hommikul asusime teele. Koera ilm oli — sadas lumelõrtsi ja puhus vinget tuult. Sageli jäid mutta kinni supikatald, kõnelemata patareid. Sillutasime kohati tee hagudega ära ja ainult sel teel pääsesime edasi.

Õnneks polnud neid kohti just väga palju. Asudes küll vara teele, jõudsime hilja õhtuks läbistada vaid kõigest 18 kilomeetrit.

Metsade vöötimest tulime välja Vorovka juures. Siit alates läks juba libedasti ja 7. nov. jõudsime Bolovskisse. Olin sõitnud välja ilma sinelita, vihmakuues, mille tõttu tuli õige tublisti kannatada külma. Bolovskisse jõudes oli hää kadunud, sain vaevu sosistada. Sellel retkel polnud meil ainustki surnut ega haavatut. Kõige rohkem kannatada sai aga 8. polk.

See oli viimane kord, kus 2. Ratsapolk vaenlasega võis luua kontakti.

Jõudnud Bolovski, olles läbikülmunud ja hääletu, palusin puhkust ja sõitsin Valka. Valgas kindral E. Pödder soovitas mul üle minna 1. Ratsapolku ja üldse mitte enam sõita tagasi endisse polku. See näis mulle olevat üsna ebatavaline, kuid tegin siiski nii, nagu kindral soovitas. Tallinnasse jõudes määrati mind loodava piirivalve keskuse staabi ülemaks. Umbes kuu aega sain olla sellel kohal, kui saabus käsk, et pean uuesti sõitma 2. Ratsapolku.

Polk oli vahepeal olnud Bolovskis kuni 12. novembrini, siis siirdus Kalnamuiza, kust 14. detsembril rännakkorras liikus üle Zeltinhofi, Adsel-Neuhofi, Šabaki ja Saru — Iigaste mõisa, kuhu jõudis 1919. a. viimasel päeval.

Polk. Parrisoni ma polgus enam ees ei leidnud, ta oli just eelmisel päeval sõitnud ära. Varsti järgnes minu kinnitamine polgu ülemaks.

Iigastest kolis polk 31. jaanuariks Tartu lähedale Vasula mõisa, kus ta lõplikult likvideerus 1. mail 1920. a.

LOODEARMEE SÜND.

Ltn. R. Tammemägi.

Saksamaa ja Venemaa kokkuleppimine Brest-Litovskis märtsis 1918 äratas rahulolematust Saksa sõjaväeliste ringkondades. Viimaste silmis võis Bresti rahu jääda kõige rohkem vaid ajutiseks vaherahuks. Juba 1918. a. suvel plaanitses Saksa väejuhatuse pealetungi idas, eesmärgiga kukutada enamlus ja üles ehitada monarhistlik saksasõbraline Venemaa. Kuid sündmused läänes ei säästnud idas kavandatava ettevõtte jaoks tarvilisel määral vägesid. Eesmärgi saavutamiseks sakslased otsustasid oma huvides ära kasutada nn. valget liikumist Venes. Otsustati kaasa aidata vasturevolutsiooniliste olluste koondumiseks ja

neist organiseerida saksasõbralisi vägesid, kes siis Saksa huvides Vene kodusõjas sekka lööks.

Sellekohased organiseeringud said alguse Lõuna-Venemaal, kus sakslaste toetusel asuti formeerima nn. Lõunaarmee. Saksa Idarinde ülemjuhatusel algatusel haarasid oma armee loomise mõttest kinni monarhistlikud ringkonnad ka Loode-Venes. Grupi vene monarhistide ja Idarinde ülemjuhataja esindaja vahelise läbirääkimise tulemusena asuti vabatahtlike ohitseride koondamisele uue loodava armee jaoks. Loodi ühendus teispool demarkatsiooniliini asuvate vasturevolutsiooniliste

rakukestega. Lepiti kokku, et Saksa piiripostid lasevad üle demarkatsioonijoone tulevad ohvitserid takistamatult läbi parooli „Nordabschnitt“ ütlemisel. Ohvitseride vastuvõtmiseks ja korraldamiseks loodi Pihkvas Saksa 5. Ersatz-diviisi staabi juures vene komandantuur. Pihkva linn kujunes ka armee organiseerimiskeskuseks.

10. oktoobril 1918 oli Pihkvas nõupidamine venelaste ja Saksa Idarinde ülemjuhatuses esindajate vahel, millele järgnes veel neli nõupidamist. Neil nõupidamistel töötati välja lõplikud tingimused vabatahtliku armee loomiseks Loode-Venes. Armee nimeks valiti Põhjaarmee, vastandina samadel tingimustel loonud organiseeritava armee nimetusele.

Olulisemad neist tingimustest, milliste alusel alati armee formeerimist, olid:

— formeerimine algab 10. okt. 1918;

— formeeritakse Saksa vägede kattelmaa-alal: okupeeritud osa Pihkva ja Vitetski kubermangust ühes Pihkva, Ostrovi, Režitsa ja Dünaburgi linna ning Irboska alevikuga;

— armee komplekteeritakse okupeeritud aladel leiduvatest ja N.-Venest ületulevatest vabatahtlikkudest ning Saksamaal interneeritud vene sõjavangidest;

— varustuse annavad sakslased sel määral, mis on vaja vähemalt ühe korpuse varustamiseks, mis koosneb kahest jalaväediviisist ja ühest ratsabrigaadist ühes vastava suurtükiväe ja eriväelike osadega.

— formeerimine viiakse lõpule 2½ kuu jooksul; pärast seda armee annab vande Vene riigile ja selle seaduslikule tsaarile; Saksa väed tõmbuvad tagasi uuele demarkatsiooniliinile ja annavad senise Põhjaarmeele üle;

— armee ülesanne on Petrogradi vallutamine, enamlike valitsuse kukutamine, korra jaluseadmise kogu Venemaal ja seadusliku Vene valitsuse toetamine;

— Pärast Petrogradi vallutamist kuulutatakse välja sõjaline diktatuur; diktaatoriks saab Põhjaarmee ülem;

— Saksa väed pealetungist osa ei võta, kuid järgnevad armeele sisemise korra hoidmiseks ja valitsuse prestiiži toetamiseks.

Väljatöötatud tingimuste alusel asuti viibimata formeerima Üksikut Pihkva Vabatahtlikku Korpust, mis pidi endast kujutama esimest väekoondist loodavas Põhjaarmeel. Armee ülemaks kavatseti kutsuda keegi populaarsetest vene kindralitest, soovitatavalt Judenitš, Gurko või krahv Keller. Kuni armee ülemaks saabumiseni asus formeeritava korpuse ülemaks kohale kindralmajor A. Vandam. Staabiülemaks sai kindralmajor B. Maljavin, ülem-kortermeisteriks (operatiivosakonna ülemaks) rittmeister von Rosenberg. Novembris kinnitati Denikini poolt Põhjaarmee ülemaks kindral krahv F. Keller. Tegelikult Keller, kes sel ajal viibis Lõuna-Venes, ei pääsenud armeed juhtima, kuna ta Kiievis just oma väljasõidu eelõhtul Petljura vägede poolt maha lasti.

Korpuse formeerimine edenes algul edukalt. Esimese nädala jooksul üleskirjutatud vabatahtlikkude arv ületas 1500 meest, neist 30—40% ohvitserid.

Oktoobri lõpul ja novembri algul leidis aset suuremaid organiseeritud ületulekuid punaväest, mis oluliselt suurendasid korpuse koosseisu. 26. oktoobril tuli üle üks eskadron punaväe 3. Petrogradi ratsapolgust alam-jessaul B. Permõkini juhatusel. Kaks päeva hiljem ilmus Pihkvasse kolm

Krivasoo silla põlemine Narva jõel detsembris 1919. a.

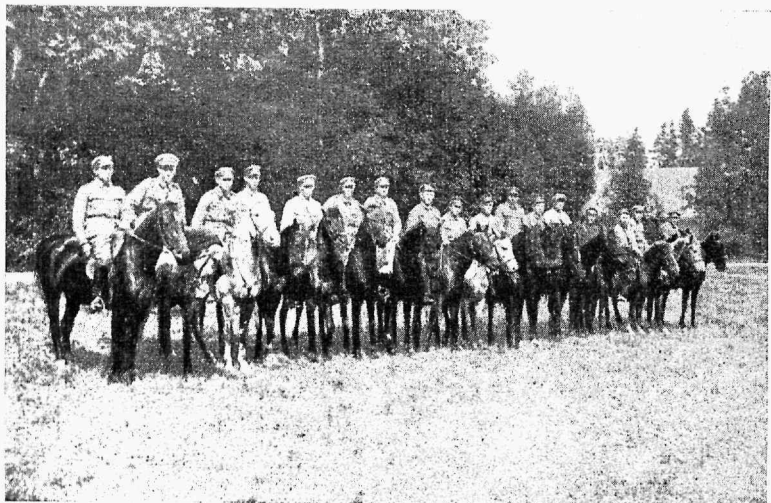
sõjalaeva Peipsi flotillist flotilli ülema II järgu kapten D. Njelidovi juhatusel. Novembri algul tulid üle 3. Petrogradi ratsapolgu ülejäänud eskadronid polgu ülema S. Bulak-Balahhovi-tšiga eesotsas.

Esialgne elevus ja edu formeerimistöös ei kestnud kaua. 9. novembril puhkenud Saksa revolutsioon ja Saksamaa kapituleerumine kaks päeva hiljem tõmbasid sedapuhku kriipsu peale Saksamaa taotlustele Venemaa suhtes. Ühes sellega langes ära ka sakslaste toetus vene monarhistlikele formeeringutele. Organiseerimises andetud Pihkva korpuse juhid ei suutnud palju teha kõrvalise abita ning formeerimistöö jäi peagi kängu. 18. nov. leidis aset kõrgemate juhtide vahetus. Korpuse ülemaks sai polkovnik von Neff, staabiülemaks rittmeister von Rosenberg. Nagu nimedestki näha, oli siin tegemist balti aadli esindajatega. Viimaseid leidis rohkesti ka alamatel juhtimisastmetel.

Kuna vabatahtlikke ei tulnud kokku tarvilisel määral, siis kuulutati korpuse piirkonnas välja sundmobilisatsioon. See aga ei saanud tõhusaid tagajärgi anda, kuna varsti pärast väljakuulutamist algas punaväe pealetung. Organiseerimistöö tulemused 25. novembriks, s. o. punaväe pealetungi alguseks olid üsna väikesed. Kogusummas oli lahingukõlvulist jõudu 5600 tääki, 200 mõõka ja 52 suurtükki. Jalavägi oli puudulikult õpetatud ning 50-protsendiliselt paljajalu. Suurtükiväes oli puudus hobustest, üks patareid näiteks ei omanud üldse hobuseid. Formeeritud osad olid dislokeeritud Pihkva, Ostrovi ja Režitsa linnades ning Talabski saartel asus neist jõududest kokku 950 tääki, 200 mõõka ja 12 suurtükki.

Veel nõrgem kui arvuliselt oli korpus moraalselt. Juhtkonnas esines omavahelisi hõõrumisi. Sõdurkonnas oli rohkesti ebaustavat elementi. Sisemine liituvus formeeritud osades üldiselt puudus.

Kokkuvõttes — Põhjaarmee algrakku moodustav Üksik Pihkva Vabatahtlik Korpuse ei kujutanud endast säärast reaaljõudu, mis oleks suutnud omal käel ilma kõrvalise abita kaitsta oma formeerimisrajooni punaväe pealetungide vastu.

Kalevlaste Maleva ratsaluurajate komando Sangastes suvel 1919. a.

Kuna Põhjaarmee organiseerimine sündis Eesti piirimail, siis endastmõistetavalt ei jätnud see meil tähelepanu äratamata. „Postimees“ informeeris oma lugejaid 19. novembril: „Tartus oli mõni aeg tagasi kuulda, et Pihkvas mingisugust sõjaväge organiseeritakse, kuhu sisseastumiseks venekelseid lendlehti ka siin laiali laotati... Pihkva vägi olevat selleks asutatud, et endist Venemaad jälle ellu äratada. Sinna olevat kõik need kogunud, kellel endine Venemaa kallis. Ühe sõnaga — Pihkva armee on monarhistide vägi, kes tsaariaegse Venemaa uuestikorraldamiseks võitleb. Selle armee liikmed kannavad monarhistide märki ja Tartus viibiv armee laev sõidab endise tsaariaegse lipu all.“

Kuna teada oli Pihkvas organiseeritava väekoondise iseloom, samuti monarhistide loosung — „ühine jagamatu Venemaa“, siis on loomulik, et meie poolt suhtuti Põhjaarmeesse esialgu kahtlustavalt. Maanõukogu Vanematekogu koosolekul 12. nov. juhtis A. Veiler tähelepanu „hädahoju peale, mis meid Pihkvas organiseeritava sõjaväe poolt varitseb“. Ajutise Valitsuse 14. nov. koosolekul arvas haridusminister P. Põld: „Pihkva põhja vägi võib meile kardetavaks minna, kui tal mõte tuleks Eestimaad kui Vene riigi endist osa oma alla võtta. Võru ja Petseri pool tuleks selle vastu kõva maakaitse korraldada.“

Korpuse ülem polkovnik Neff omalt poolt nägi Eestis liitlast enamlusevastases võitluses. 22. nov. ta läkitas Eesti sõjaministritele kirja, milles tähendas muu hulgas: „Mitte küll olles veendunud, kuid omades

Eesti—N.-Vene piiri kindlaksmääramine ja tähistamine 1919. a. kevadel.

mõningaid aluseid arvamiseks, et Eesti valitsus suhtub huviga Põhjaarmee töösse, panen ette Eesti valitsusel astuda minuga sidosse." Järgnes ettepanek, et Eesti valitsus saadaks sideks tema, s. o. Neffi juure oma esindaja.

Meie avalik arvamine ei lootnud Pihkva korpusest midagi head. „Päevaleht“ kirjutas 15. novembril: „meie võime võitluse jalgu jääda, mis Lenini vägede ja Pihkva ümbruses loodud vene monarhistlikkude vägede vahel lähemal ajal tulemas. See ei ole mitte paljas kollitamine, vaid on tõelused, mis arvama panevad, et monarhistlikkudel vägedel meie kohta oma kavatsused on.“

Avalikkus tundis õieti, et monarhistlikult armeelt pole loota pooldavat suhtumist Eesti iseseisvusse. Samal veendel oli kahtlemata ka Ajutine Valitsus. Kuid antud olukorras oli Eesti iseseisvusele otseseks ohuks punaarmee. Ja selle vaenlase vastu, vähemalt esialgu näis, et saab luua ühist rinnet monarhistlike vägedega. Kuna Üksik Pihva Vabatahtlik Korpus asetses Pihkva, Ostrovi rajoonis, siis on loomulik, et Ajutine Valitsus rajas temale osa lootusi Kagu-Eesti kaitse suhtes. Seda kinnitab sõjaministri kiri Võru maavalitsuse esimehe asetäitjale 24. nov. Selgitanud põhjusi, miks ei ole võimalik kõvendada Kagu-Eestis asuvaid vägesid, sõjaminister tähendas: „teie seisukord on kõige parem, sest teie ees Pihkvas on Pihkva armee, kes teid sealtpoolt kaitseb.“

Kuid juba järgmisel päeval asetleidnud

sündmused näitasid, et meiepoolsed lootused Pihkva korpusele olid petlikud. Korpuse taandus punaväe pealetungi mõjul 25. nov. Pihkvast välja, demoraliseerus täiesti, ja, valgudes suuremalt osalt Eesti pinnale, muutus võitlusvõimetuks.

Seega lõppes esimene hiilguseta ajajärk Loodearmee saamisloos.

Pärast mitmeid sekeldusi laostunud korpuse osadega koondati nad lõpuks Rapla rajooni, et korpuse juhatuse ja Eesti Ajutise Valitsuse vahel 6. dets. 1918 sõlmitud lepingu alusel teostada väekoondise reorganiseerimine. Põhjaarmee pärandusena väekoondis sai nimetuseks Põhjakorpuse ja saadeti 1919. a. algul Eesti ülemjuhatusesse all uuesti rindele.

19. juunil 1919. a. kindral Laidoner loobus korpuse ülemjuhatuselt, kuna viimane oli juba välja tunginud Vene territooriumile ja silmnähtavalt soovis vabaneda Eesti eestkostmise alt. Saanud vabad käed, korpuse tookordne juht kindral Rodzjanko täitis väekoondise loojate Pihkva-aegse unistuse — ta nimetas korpuse ümber Põhjaarmeeks. Kuid siis selgus, et nimi enam ei klapi, kuna vahepeal oli õigustuse põhjapoolseima valge armee nimetusele endale võitnud Murmanski, Valgemere piirkonnas teotsev kindral Milleri armee. 1. juulil nimetati väekoondis Loodearmeeks.

Loodearmee nimetuse all saavutas 1918. aasta sügisel Pihkvas sündinud väekoondis kuulsuse, sirutades korraks käe Vene revolutsiooni hälli, Petrogradi, järele ja leidis viimaks kuulsusetu lõpu Virumaa metsades.

2. jalaväepolgu taandumine Tartust.

Ääremärkusi van.-allohv. K. Malvere kirjutusele „2. jalaväepolgu 5. rooduga Vabadussõjas“.

(Vt. „Vab. Tähistel“ nr. 4/5 — 1939. a.)

Pean oma kohuseks öiendada mõningaid ebatäpsusi nimetatud kirjutuse kahes esimeses lõigus.

Ei mäleta ega tea, kus 2. jal.-polgu 5. rood asus 1918. a. novembri lõpul, kuid minu tulles 2. jalaväepolku 9. dets. 1918. a. määrati mind 5. roodu ülemaks ja rood asus siis Tartus Jaama tänaval ja alles mõni päev hiljem kolis rood raudteejaama lähedale Viljandi tänavale.

Roodus olid nooremateks ohvitserideks al.-lt. Parts, lipnikud Soomberg (praeg. rüürikontrolör K. Soonpää) ja Ilves. Al.-kapt. Matson polnud siis 5. roodu ülem, vaid alles polgu ümberkorraldamisel Põltsamaal, määrati ta 5. roodu ülemaks.

17. dets. sõitsime II pataljoni ülema al.-kapt. Liibusega Võru maanteed kaudu välja, et väljavalida pataljonile soodsamaid positsioone.

19. dets. kella 21.000 paigu väljus 5. rood Tartust. Öieti pidid väljuma 5. ja 8. rood. 5. rood ootas tänaval 8. roodu saabumist mitu tundi, kuni viimaks selgus, et 8. rood ei tule kaasa. Polgu ülem polk. Unt käis isiklikult 2. roodu saatmas. Kindlat ülesannet roodul ei olnud, pidime vaid asuma ühele väljavalituist positsioonest, võimaluse korral Liiva kõrtsi juurde, Tartu-Võru maanteel.

Vaenlasest puudusid meil igasugused teated peale kuulujuttude. Teati ka rääkida, et Vene valged väeosad olevat Liiva kõrtsi piirkonnas. Saatsin al.-lt. Partsit juhatusel eelsalga välja.

Juba teel sain al.-lt. Partsilt järgmise teate:

„5. roodu ülemale.

Jõudsin Ülenurme mõisa. Siin on ees Balahhovits oma staabiga. Nende eelväed on Uhtis — too koht, kust tee Väikesse Kambjasse läheb. Nagu kuulda, pole enamlaste eelväed kuigi suured.

Võiks neid tagasi lüüa, kuid sõjamoona on tarvis. Balahhovits soovitab head luurajate salka ette saata. Ootan Teid siin.

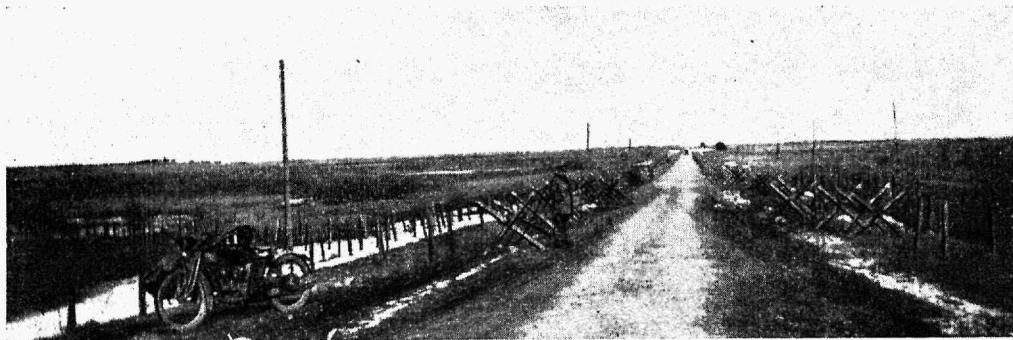
19. XII 19.

Al.-lt. Parts.“

Jõudes Tartu-Võru maanteel Ülenurme, ei kohanud meie seal enam Balahhovitsi, vaid rittm. Permõkini. Ka oli seal al.-kapt. Liibus. 5. rood paiknes Valgekõrtsi ümbrusse. Roodul oli üks Maksim-kuulipilduja ja vene valged andsid oma ratsapatarei 2 suurtükki roodule kaasa. Meeste meeleolu oli hea. Valvepostid välja pandud, läks luuresalk ette. Veidi aja pärast tuli salk kiiruga tagasi, teatega: „Enamlased tulevad.“

Mehed käsutati kohe ahelikku, kuid polnud kuulda mingit liikumist, veel vähem pussipauke. Uuesti luurele ei tahtnud nüüd aga enam keegi minna. Läksin siis al.-lt. Partsiga; nüüd tuli kaasa ka 3—4 sõdurit. Vaenlasest mingisust märki polnud. Eelmise luure oli lohus kasvavaid pajutüvesid nähtavasti pidanud vaenlaseks. Mehed paigutati jälle majadesse ja nii möödus esimene öö. Ka Reolas ei olnud vaenlast. Vangilangemisest luurel kuulen oma üllatuseks alles ülalnimetatud artiklist esmakordselt. Ei tea ka teised keegi, et sel luurekäigul keegi oleks langenud vangi. Küll jäi aga taandumise ajal mehi maha ja mõned sirdunud koguni punaväkke.

Meist paremal teotses rittm. Melgunovi ratsasalk 2 suurtükiga, kapt. Mikosa. salk 3 suurtükiga ja Balahhovits oma eskadroniga olid Nõos. 5. ja 8. roodude (viimane tuli kohale järgmisel päeval ja sellest pool roodu paigutati Läti külla, kuna teine pool jäi Ülenurme, pataljoni ülema juurde varru), piirkonnas rittm. Permõkini salk ja üks pataljon vene valgeid ning 2 suurtükki.

Meie positsioonid Lõunarindel Riia-Pihkva kivitee ääres 1919. a.

Polk. Unt oli määranud rittm. Permõkini selle lahingulõigu juhatajaks ja allutanud meid vene valgeile.

Järgmisel päeval otsustasime edasi liikuda, et luua kontakti vaenlasega. Senini polnud meie teda üldse veel näinud ega kuulnud. Luurajail, kes käisid kaugel ees, ei õnnestunud teda ka näüd veel mitte ülesleida.

Edasiliikumise kavast tõmbasid aga Tartu sündmused kriipsu läbi ja alljärgneva küsu kohaselt tõmbusime tagasi.

„5. roodu komandörile.

Täna hakkame polgu komandöri käsul taganema. Teie võtke need 30 meest 8. roodust, kes õhtul Läti külla saadeti, oma alla ja muretsege, et need mitte maha ei jääks. Linnast libiminek mitte soovitatav. Mina saan süüpool linna ootuma,

aga kui ma ehk ära olen läinud, siis Gut Verki. Teie jääte oma rooduga niikauaks kohale kuni Peremõkin oma meestega, kes Läti külas on, teist mööda läheb. Kaheksanda roodu mehed, kes Läti külas on, peavad ühes Peremõkiniga ära tulema. Tehke kõik rahulikult. Linnas on enamlased pead tõstnud, frondilt pole kedagi karta.

21. 12. 18.

St.-kapten Liibus.

Päike oli parajasti tõusnud, kui 5. rood ja osa 8. roodu alustasid tagasiliikumist venelaste sabas. Kapt. Liibust meie teel ei kohanud. Telefoni teel sain aga kapt. Liibuselt teada, et meil tuleb minna Ilmatsalu peale; mis edasi saab, seda ei teatud. Alles Käreveres teatas polk. Unt, et kogu polgul tuleb taanduda Põltsamaale. Kus asusid punaväed ei teadnud tolkorral vist keegi.

A. Hinnom.

16. oktoober 1905. a. Tallinnas.

Vene veltveebli mälestusi.

Meeleoludest Vene sõjaväes.

Vene 1905. a. revolutsiooni ajal teenisin veltveebliina 90. jalaväe Oneega (Onežki) polgu 12. roodus. See polk ei võtnud osa Vene-Jaapani sõjast ja asus alaliselt Tallinnas, kuuludes ühes 89. Belomorski ja 91. Dvinski polguga linna garnisoni. Kuna siin-seal üle Venemaa lahtipuhkevate rahutuste mahasurumiseks ja karistusaktioonideks tarvitas Vene valitsus ka sõjaväge, siis oli oodata, et ka sel puhul, kui Tallinnas või selle ümbruses juhtuks midagi, tuleks paratamatult ka meil välja astuda. See teadmine rusus noil päevil meid kõiki, alates ohvitserkonnast ja lõpetades sõduritega, kelle pead olid segiaetud peale kõige veel ka salajase revolutsioonilise propagandaga.

Eriti halb meeleolu oli üleajateenijatel, sest paljud neist olid abielus eestlannadega ja seega nagu saanud lähemaks eesti rahvale. Eesti rahvusest üleajateenijate abikaasad olid kõik Tallinna elanikud, seega nende kodanikkude õed-tütred, kellede vastu meil oleks tulnud välja astuda.

Tulistamine Tallinna turul.

Ja see väljaastumine ei jäänud tulemata. Pühapäeval, 16. oktoobril, käsutati valverood Vene turule, kus sündis ka laskmine rahva pihta.

Valves oli tol päeval II pataljonist 5. rood. Roodu ülemaks oli kapten Mironov ja roodu veltveebliks Arsenij Solovjev. Kindlasti oli tulistamise juures ka roodu nooremohvitser, kelle nime aga ei mäleta enam.

Peale laskmist nii rooduülem kui ka veltveebel ja sõdurid olid väga rõhutatud meeleolus. Sündmus leidis elavat arutamist kogu polgus. 5. roodu ülem seletas, et tulistamist polevat võimalik olnud vältida, kuna oli antud kindel käsk arada tuli, kui laialiminemiseks antud käsku ei täideta. Rahvast olevat hoiatatud mitu korda suuliselt. Kuid rahvas jäi paigale ja ei jättnud muud üle, kui lasta inimeste pihta.

Sain hästi aru oma kaasteenija Solovjevi enesetundest, kes nagu minagi oli abielus eestlannaga. Kuid parata polnud midagi.

Pärast Tallinnas Vene turul asetleidnud sündmust algasid rahutused maal. Osa meie polgust saadeti Keila ja Rapla. 12. roodul ei tulnud õnneks süiski osa võtta ühestki karistusaktioonist. Kui kord rood süiski selleks määrati, siis roodu ülem kapten Kovtun palus teda mitte saata ja käsk muudeti. Läksid teised. Samuti mäletan, et kui 9. rood määrati peksjateks, loobus veltveebel Galkin osa võtmast sellest ja teda asendas keegi allohvitser. Ühe roodu ülem oli nõrga iseloomuga ja joodik. Ta joodeti purju ja mõisnik võis süis toimida nii nagu ta tahtis.

Veltveebel Solovjevi surm.

Järgmisel aastal saadeti meie polk Krasnoje-Seloo'sse suvilaagrisse. Seal leidis aset juhus, mida kõik polgus arvasid erandita ühenduses olevat 1905. a. tulistamisega Tallinna turul.

Oli juuli kuu. II pataljon terves koosseisus võttis osa taktikalistest õppustest. Õppe-pealetungil veltveebid vastavate lipukestega kujundasid igaüks oma roodu ees vaenlast. Laskmine oli ette nähtud paukpadrunitega. Oma roodu ees asus lipukesega ka 5. roodu veltveebel Solovjev. Ta oli üksinda; 500—600 sammu Solovjevist eemal seisis 8. roodu veltveebel Gruts, kes samuti kujutas vastast.

Pärast õppust, liikudes kogumisele, möödus Gruts Solovjevist, kes lamas maas. Ta müksas lamajat ja kutsus enesega kaasa. Selle peale vastas Solovjev nõrga häälega, et ta on haavatud. Gruts arvas esialgu, et Solovjev teeb nalja, kuid lähemalt silmitsedes nägi, et ta oli tõesti haavatud õlast. Gruts jooksis abi järele. Haav seoti kinni. Kuid abi süiski hilines ja Solovjev suri kolme päeva pärast verekaotuse tagajärjel. Haav iseenesest ehk ardetav ei olnud.

K ä t t e m a k s ?

Alustati juurdlust. Oldi kindel, et keegi oli lasknud lahingpadruniga. Kohe pärast õppust

võeti sõduritelt püssid ära ja vaadati need läbi. Midagi kahtlast aga ei leitud, sest laskjal oli küllalt võimatust pärast lahingpadrunit tarvitada veel paukpadruneid ja seega kuuli jälgi püssi vintlõigetelt kaotada.

Uurimise all oli üks 5. roodu sõdur, suur väinaarmastaja, kes oli vihane veltveebel Solovjevi peale sellepärast, et viimane ei annud sõdurile väljastpoolt saadetud raha kõik korraga kätte, vaid jaokaupa, nagu see oli kombeks ka teistes roodudes nende sõdurite suhtes, kes jõid ja kelledest oli karta, et nad korraga kättesaadud rahaga toime tulevad suurema mürgliga. Sõdur eitas oma süüd. Peale kahtlustamist mingisuguseid kindlaid tõendusi tema süü kohta ei olnud ja sõdur vabastati hiljem uurimise alt.

Meie aga kõik, nagu juba tähendasin, olime kindlad, et kadunud Solovjevile maksti kätte laskmise ees Vene turul. Kas kättemaksja ise oli sõdurite ridades, või keegi toimis teise ülesandel, oli raske oletada. Samuti jäi lahtiseks küsimus, kas lasti just 5. roodust, sest õppustest võttis osa pataljon terves koosseisus ja lasta võidi ka mujalt. Nii 5. kui ka teistes roodudes teenis eestlasi. Kedagi neist aga ei teatud kahtlustada. Kuid veendumus selles, et tegemist oli just poliitilise kättemaksuga, oli meil kõigil niivõrd kindel, et sellest ei saa lahti veel praegugi.

P. V.

1. polgu I pataljon Lõunarindel.

Vabadussõja vältel tuli 1. jal.-polgul sageli tegutseda killustatuna mitmele rindele, kusjuures pataljonid asusid väljaspool polguülemä mõjupiirkonda ja ilma ühise rindeta polgu raamistikus. Sellele vaatamata täitsid pataljonid, oma julgete ja energiliste juhtidega eesotsas, omi kohustusi eeskujulikult, aidates kaasa koos teiste väeosadega kinnitada nii mõnegi tähtsa punkti rahulepingus.

Alljärgnevatel ridades on püütud polgu sõjategevuse päevaraamatu ja lahinguist osavõtjate isiklike mälestuste abil esitada lühidalt mõningaid andmeid 1. jal.-polgu I pataljoni sõjaretkest Viru rindelt Lõunarindele.

Ümberpaigutuse põhjuseks oli järjest raskenev seisukord lõunas. Vaenlane oli vallutanud Ruhja ja liikus järjest sügavamale maa südamikule poole.

27. aprillil 1919. a. sai polgu ülem käsu üht pataljoni välja saata Soomusrongide Divisjoni ülema käsutusse Lõunarindele.

Polgu ülem määras selleks I pataljoni kapten O. Pajusson'i VR II/3 juhatusel. Põhja-Lääne armee Talabski polgu osad vahetasid pataljoni kaitsejoonelt ning 28. apr. 1919. a. varahommikul hakkas pataljon rünnakkorras liikuma Auvere jaama, kus asuti rongile, et kiirelt vastu astuda uutele sündmustele, uuel rindel. Pataljoni koosseis oli: 1., 2., 3. ja 4. laskuroodud, raskekuulipildujate rood, side meeskond, ratsaluurajate meeskond ning ambulantsi k-do: kokku 14 ohvitseri ja 615 sõdurit. Roodude ülemateks olid:

1. rood ltn. A. Bachstein.
 2. " al.-kpt. O. Janson VR II/3.
 3. " lipn. O. Grant VR II/3.
 4. " ltn. J. Kurvits VR II/3.
- R.-klp. k-do ülem — al.-kpt. A. Tomander VR II/3.

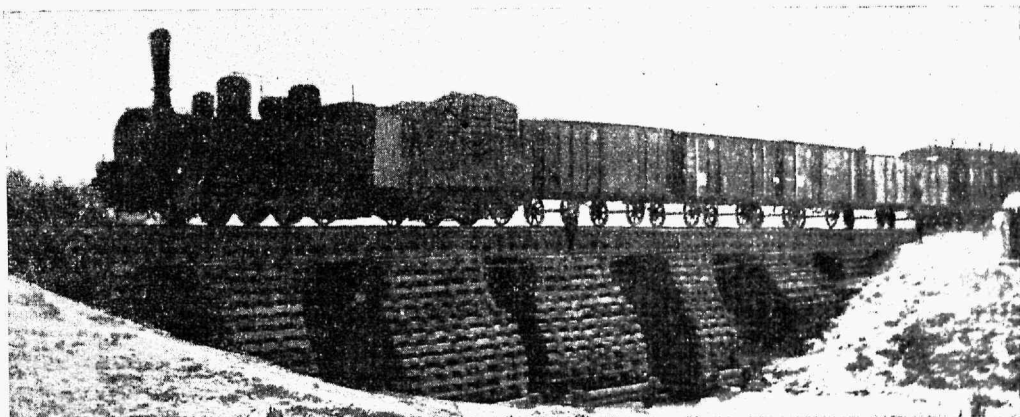
Auvere jaamas tervitas pataljoni polgu ülem, soovides kõigile õnne, jõudu, edu ning kindlat meelt uutes heitlustes kodumaa va-

baduse ja iseseisvuse eest. Kell 15.30 hakkas rong liikuma. Veel kaua kostsid saatjate õnnehoovi-hüüded, kuni rong viimaks silmapiirilt kadus, jättes nagu jällenägemise märgiks täeva alla mustad suitsupilved.

Sõit Auverest Valka toimus täies korras ja heas meeleolus. Sõdurid olid harjunud ühelt rindelt teise rändamisega, võttes seda paratamatu vajadusena. Sellel sõidul oli muidugi sõdurite omavahelise jutlemise peateemiks küsimus, kuhu minnakse ja mis toob lähem tulevik, kas head või halba. Sellised küsimused panid elavalt liikuma kõigi meeled ja keeled. Mehed, kes ei suutnud maha suruda oma salajasi kartusi, muutusid tõsisteks ja vaikseteks. Tavalised optimistid ja naljahambadki leidsid silmapilgu enese jaoks, kuid peagi olid nad teistele jälle endised lõbusad sõbrad, lahutades

Divisjoni ülema operatiiv-käsku nr. 10 29. aprillist pidid kitsarööpmelised soomusrongid peale tungima Härgmäe—Ruhja suunas ja vallutama Ruhja. 1. polgu I pataljon ja 6. polgu II pataljon pidid peale tungima Härgmäe—Varna maantee suunas, vallutama Varna silla ja arendama edu rööbiti Säde jõega läände kuni Oleri mõisani. Pataljonide pealetungi pidi toetama 3. suurtükiväe-polgu 3. ja 5. patareid. Löögiga mööda Säde jõe paremat kallast kaivatseti läbi lõigata Ruhja rajoonis asuvate vaenlase vägede seljatagune ja taandumise teed Volmari suunas. See oli paljutõotav kava, kuid küllaltki riskantne, sest 1. polgu I pataljon pidi sügava kiiluna tungima vaenlase tagalasse. 30. aprillil kell 03.00 asus pataljon oma ülesande täitmisele.

Pimedas venisid kolonnid ja ahelikud

Kitsarööpmeliste soomusrongide varustus rong Mustajõe sillal veebruaris 1919. a.

naabrite tuju ja morne mõtteid naljaga ja vempudega.

Järgmisel päeval, s. o. 29. aprillil, jõudis pataljon Valka. Siin sai pataljoni ülem kpt. O. Pajusson Soomusrongide Divisjoni ülemalt kapt. K. Partsilt VR I/1 ja II/2 ja 3 operatiivkäsu.

Samal, käsu saamise päeval, s.o. 29. apr. pärast lõunasööki laaditi pataljon Valgas kitsarööpmelise raudtee vagunitesse, et sõita Härgmäe jaama. Jaamast kuni Härgmäe mõisani liiguti jala, teejuhi saatel, orgu mööda, et vaenlasele, kes asus mõisa läheduses võimalikult nähtamatult ligi hiilida. Öhtul kogunesid eelpoolnimetatud väeüksuste ülemad nõupidamisele Härgmäe mõisa, kus asus ka 6. polgu II pataljoni staap; seal arutati ja kaalutleti pealetungi kava üksikasjaliselt. Aluseks võttes Soomusrongide

oma määratud kohtadele, et teatud märguande järele tormata vaenlasele kallale. Kõigil olid tõsised näod, kuna ees oli võitlus, milles võibolla nii mõnigi enam ei näe päikese tõusu. Kuid see ei kohutanud siiski kedagi, kõik teadsid, et kodumaa saatus seda nõuab.

3. rood lipn. O. Grant'i juhatusel, liikus esijärgus üle lageda välja Kogenbergi mõisa peale, sattus peagi vaenlase ägeda püssi- ja kuulipildujatule alla, mis pidurdas edasiliikumist. Roodu ülem lipn. O. Grant saatis ühe jao ühe kergekuulipildujaga mööda kraave ja metsasalusid vastasele märkamata seljataha. Ootamata tulelõigid seljatagant sundisid vaenlast korratult taanduma Kogenbergi mõisa rajoonist. Mõisa vallutamisel sai pataljon sõjasaagiks ühe raskekuulipilduja ja võttis 11 vangid.

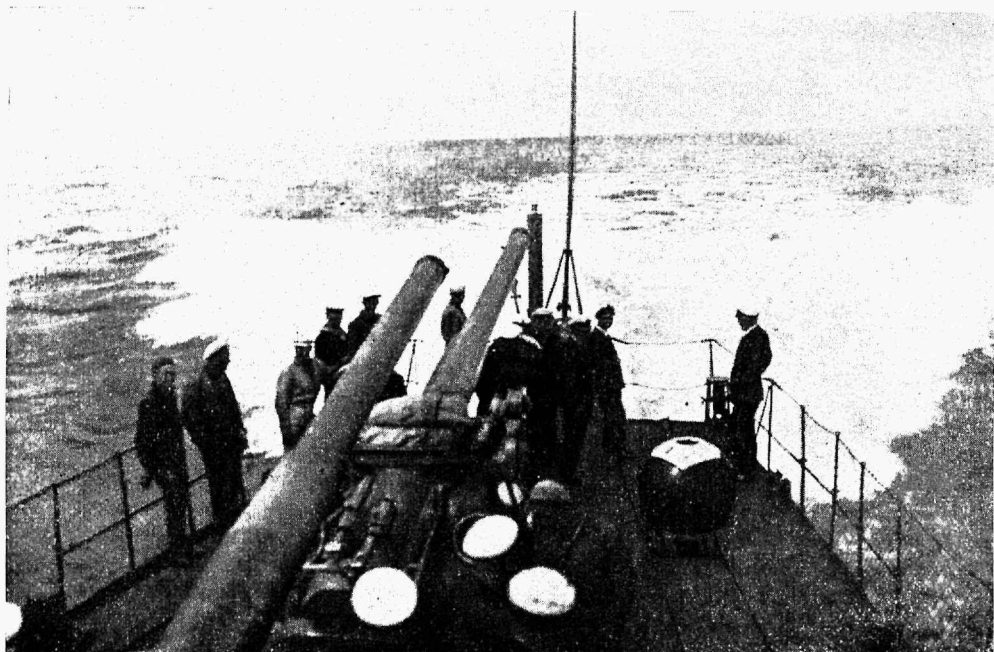
Taandudes Kogenbergi mõisast vaenlane peatus Tomeni—Kureli mõisa joonel, kus ta avaldas visa vastupanu. Kuid kõik ta püüded takistada ja peatada veeremapandud pataljoni sõjavankrit varisesid veriselt kokku. Visa võitluse järgi vallutas pataljon ka Tomeni. Vaenlane taandus ja suundus suures kaares Säde jõe ülekäikudele.

1. ja 2. mail puhastas pataljon koos 6. polgu II pataljoniga Säde jõe parempoolse kalda vastase väeriisemetest kuni Ruhja—Volmari maanteeni, ning jäi siis peatuma Säde jõe joonel Oleri mõisa ja Ares-Luiki silla rajoonis. Pataljoni kaotused kogu 4 lahingpäeva jooksul olid — surnutena 2 sõ-

mõned päevad puhata, kui järgnes käsk asuda Võrru, Sv. ülemjuhataja reservi, sest vaenlane oli koondanud Ruhja alla suured jõud ning oli karta rinde läbimurret.

21. mail järgnes käsk astuda Võrust välja ning Rõuge kirikumõisa ümbruses 8. polgu osi välja vahetada eesliinil. Pataljoni ülem määras eesliinile 1., 3. ja 4. roodud, kuna 2. rood jäi varru Rõuge kirikumõisa. Vahetus viidi läbi ööl vastu 23. maid, kusjuures pataljon asus Saarlase—Viitina—Parbossa jõe juures.

Paremal — 5-verstalisel vahemaal — asus üks ratsaeskadron Sänna mõisas; pahe- mal — Taani vabatahtlikkude rood kpt.

Meie miiniristleja „Vambola“ Vabadussõja päevil kiirel sõidul.

durit, haavatuna — 1 ohvitser ja 2 sõdurit. Sõjasaagina langes pataljoni kätte: 3 kuulipildujat, 106 püssi, 27 sarvloomat, 4 hobust, telefoniaparate, hulk püssipadruneid ning 102 vangit.

Pataljoni ja kogu Härgmäe väegrupi edukas pealetung 28. aprillilist — 2. maini andis 9. ja 11. Läti kütipolkudele verise õppetunni ja päästis Valga rasket seisukor- rast. Meie ja vaenlase vahele jäi nüüd Säde jõgi, mille kaldad pakkusid häid kait- sesisukohti mõlemale poolele. Algas kait- selahingute ajajärk Säde jõe kaldail. 10. mail vahetasid 6. polgu osad pataljoni ees- liinilt ära. Viimane asus Valka Soomusrong- gide Divisjoni reservi. Vaevalt saadi aga

Borgelin'i juhatusel. Pataljoni vastas asu- sid vaenlase 91., 92. ja 93. jalaväepolgud. Vaenlase seisukohad olid kõrgustikkudel ja hästikindlustatud; pataljon asus seevastu lagedal, täiesti kindlustamata, paiguti met- sasel joonel. Siin tuli sõdureil öödpäevad viibida lageda taeva all, kusjuures iga vä- hemgi eluavaldus vaenlase poolt välja kut- sus ägeda tule. Pataljonile, kes harjunud end tundma ikka olukorra valitsejana, ei võinud meeldida samane pealesurutud sei- sukord. Vaja oli seepärast vastast välja lüüa tema asukohtadest, et ise mängida pe- remeheosa. Kuna pataljon lülina asus ühi- ses kaitseahelikus pidi ta ära ootama üldist korraldust. Seda aga ei tulnud. Valitses

üldiselt võrdlemisi rahulik olukord. Ka vaenlane ei ilmutanud märkimisväärtset aktiivsust. Ümbruskonda valdas nagu salapärase vaikus, mis varjas eneses lähenevat hädadohtu.

Ära ootamata korraldust kõrgemalt poolt otsustas siis pataljoni ülem omal algatusel ja vastutusel kallaletungi ette võtta, et parandada oma seisukorda. Telefoniteel roodu ülemaid kokku kutsudes väljendas pataljoni ülem lakooniliselt, et tal on neile midagi huvitavat pakkuda. Kunagi omavahelises jutuajamises oli pataljoni ülem vihjanud, et tal lähemal ajal pealinnast on oodata pudelit paar head konjakit, mis oleks heaks vahendiks erutatud närvide rahustamiseks. Lootuses nautida mõni minut lõbusat ajaviidet ruttasid rooduülemad kohale. Suur oli aga nende üllatus, kui „midagi huvitavat“ oli hoopis midagi krõbedamat, — ja nimelt — kallaletung vaenlasele. Silmapilk oli tõsine: õnnestub kallaletung — on hea, vastasel korral aga lasub kõigil suur vastutus üldise kava segipaiskamisel. Olukorda läbi arutades otsustati siiski pealetung võtta ette, ning 26. mail kell 12.00 alustasid roodud liikumist. Tule toetust pakkusid kergepatarid ja 2 raskesuurtükki — viimased lipn. Kitzbergi juhatusel. Erilise julgusega ja surmapõlgava innuga sõõstsid roodud lahingusse. Vaenlane, osates hin-

nata oma seisukoha väärtust, pani visalt vastu. Meie püssi- ja kuulipildujatuli ei suutnud teda sundida lahkuma oma vörratult healt asukohalt, seepärast tuli otsida haaramise võimalusi. Selleks eraldus meie 2. rood al.-kpt. O. Janson'i juhatusel, liikudes läbi metsa Kingsepa talu sihis vaenlasele seljataha, mille vallutas täägivõitluses. See tõi lahingusse otsustava pöörde. Vaenlase seisukord muutus järjest ohtlikumaks, kuid ka meie roodud ei saanud ohutult liikuda edasi, sest omad kuulid, lennates üle vastase seisukohtade, vilistasid lakkamatult vastaspoolele tegutseva meie aheliku kohal. Pidi edasi liikuma väga ettevaatlikult. Äge tulevahetus kestis kuni vaenlane viimaks katkestas lahingu, taganedes raskete kaotustega kirde suunas. Pataljon asus ümbruskonda valitsevale positsioonile. Et see kpt. Pajusson'i algatusel ettevõetud operatsioon oli õnnestunud, anti kogu Võru gruppide käsk 27. mai hommikul alata edasilikumist. (Võru gruppi kuulusid siis: 1. polgu I pataljon, Taani vabatahtlikkude rood, Sakala Partisanide Pataljon, 2. polk ning 8. polgu üksikud osad).

Sama päeva õhtuks jõudis pataljon Pihkva—Riia kiviteele. Edasi liikudes vallutati 6. juunil Kreuzburg.

15. juulil sõitis pataljon tagasi oma polgu koosseisu — Viru rindele.

1917-1920. a. keerises.

Aarne Tuulend.

Meie keskikka jõudev põlv, nimelt sajandi vahetusel sündinud, võib tõesti ütelda, et nende murranguaastad on tihedas seoses sündmustega, millised korduvad vast sajandite möödudes ehk üldse ei kordu.

Aastad Maailmasõja algusest peale ja eriti pärast veebruari-revolutsiooni 1917. a. kuni Vabadussõja lõpuni 1920. aastal, on vörratult sündus- ja vaheldusküllased ning määrava tähtsusega nii üksikisikutele kui ka kogu rahvale.

Nüüd, kus meid lahutab neist sündmusist teatud vahemaa, võib neid aegu ja elamusi rahulikult vaadelda ja arvustada, sellal aga iga noor sukeldus kas ise sellesse keerisesse, või sundisid teda kujunenud olukorrad kõiki neid sündmusi täiel määral kaasaelama. Kõrvalseisjaks, pealtvaatajaks jääda, eriti linnas, oli võimatu. Aeg oli sel-

leks liiga erutav, palavlik ja, mis tähtsam, see aeg oli eestlastele uusi tähiseid rajav, uusi, kõrgemaid, seni vaid unelmais hellitatud sihte taotlev. Selal, üksikeist tagaajavate sündmuste keerises, kristalliseerus lõplikult Eesti iseseisvuse mõte.

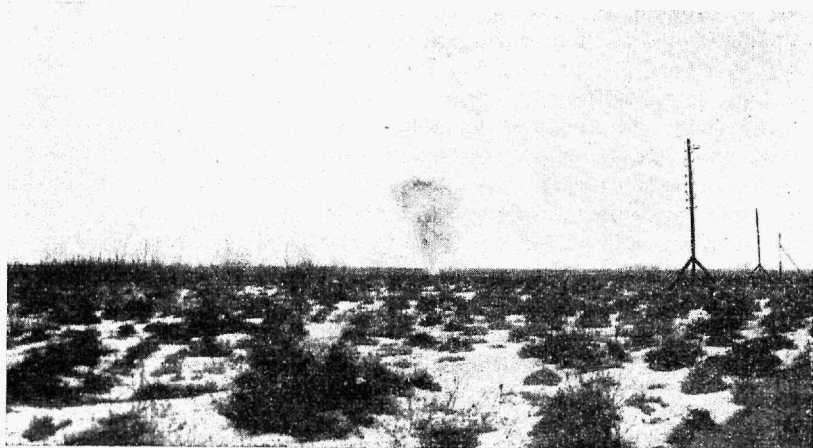
Ja siin avanes eesti noorsoole ajaloolise ülesandena tähelepanuväärseim ja laialdaseim tegevusväli ja ta haaras sellest kinni määratu vaimustuse ja ohvrimeelsusega. „Igale mehele pole antud surra Ümera jõel“ ei käinud meie põlve kohta. Oli aukohustuseks võidelda ja ka surra Narva, Tartu ja Võnnu all; eesmärk väärnis neid ohvreid — ja need ei osutunud asjatuiks. Eesmärk saavutati, nende langenute teod jäävad, mälestus neist ei kustu, nende nimedki elavad ja kauemini veel, kui need graniitsambad, kuhu nad on raiutud.

See rahva endamaksmapaneku intensiivne väl-

jendus, tema ürgigatsuse lõplik teostamine, milles kaaluvat osa mängisid noored, sündis eelmainitud ajavahemikul 1917—1920. aastani, mil pinge lõdvenes vahekorra allakirjutamisega Eesti ja Nõukogude-Vene vahel. Sellest ajavahemikust ongi pärit need isiklikud mälestuskatkendid tolle-aegseist sündmusist, elu-avalduisist ja isikuist, nähtuna 17—19-aastase nooruri pilguga. Seni on noortest omi mälestusi avaldanud peamiselt tolleaegsed koolinoored; loodan, et pakuvad teatud huvi ka need, pretensioonideta pisimälestused inimese sulest, kes elas neid aegu pisut erinevas ümbruskonnas.

Eestimaa Toitluskomitee Kerenski ja enamlaste valitsuse ajal.

See oli jällegi üks ajajärgu omapärasemaid nähteid: 10. juulist 1917 kuni minu astumiseni formeeritavasse Kalevlaste Malevasse 24. dets. 1918 teenisin ühes ja samas asutuses tervelt nelja üksleisele järgnevat erivalitsust ja riigikorda. Asutus isegi oli erakorraliste aegade saadus, nimelt Eestimaa Kubermangu Toitluskomitee, kuhu noore ametnikuna astusin teenistusse pärast kooli lõpetamist. Tol ajal see asutus allus Vene Ajutisele Valitsusele, täpsemalt toitlusminister Pjesehonorovile, kuna siinseks juhatajaks ja esimeheks oli vandeadvokaat August Peet. Enamlaste võimule tulles, pärast oktoobrirevolutsiooni, asutuse nimetus jäi pea endiseks, mäletavasti ainult sõna „kubermang“ jäi ära — nii siis Eestimaa Toitluskomitee. Uueks juhatajaks oli algusel määratud Viktor Kingissepp, kuid tegelikult oli mõni aeg asutuse juhatajaks endine „Noblessneri“ tehaste tööline Urb. Sellel valitsusel oli lühike iga ja veebruari lõpul 1918 oli uus valitsuse vahetus ja asutuse uued ristsed: Vismari tänava n.n. „Tondiloss“ (praegune Riigikohtu hoone) eksisteeris nüüd kui „Landes-Versorgungszentrale für Estland“, Saksa rittmeister Hörningi ja majandusteaduse doktori aseohvitser Herpeli juhtimisel. Lõpuliku ja ka tähtsama kuju omandas see asutus novembris 1918. a. Eesti Vabariigi Toitlusministeeriumina, mille esimeseks juhiks oli Dr. Jaan Raamot, kellele kohe langes vastutusriikas ülesanne varustada sakslastest tühjaks laastatud maad ja ka võitlusse astuvat rahvaväge. Valitsuste vahetus oli otseses seoses asutuse juhtiva personaali vahetusega, kuna noorem ametnikkond

Vaenlase suurtükkivägi pommitamas raudteed Irboska juures 1919. a. algul. (Kaptan A. Irv'e ülesvõte.)

püsis enam-vähem stabiilsena. Ainult sakslaste võimul olles lahkus hulk nooremaid ametnikke-eestlasi ja kõik venelased, peamiselt saksakeele mitteoskuse pärast, kellede asemele võeti kohalikke sakslasi, kadakaid ja ka eestlasi.

Kerenskiagees Toitluskomitee ametnikkonnas valitses ikka alles see ilutsev ja päikesepaisteline revolutsiooniline kevadmeeleolu, nagu sellal kõigjal. Töötati, vaieldi, poliitiseeriti. Ametnikkonna poliitiline meelsus oli väga erinev: pahempoolseist sotsiaal-revolutsionäärest monarhistideni. Ainult enamlasti polnud, kuigi üldiselt domineeris pahempoolsus ja poliitiline radikalism. Isegi enamlaste võimuletulekul ükski suurearvulisest ametnikkonnast nende leeri üle ei läinud. Ainukeseks erandiks on ehk omal ajal tuntud rkl. Martin Bleimann, kes muutus kommunistiks alles iseseisvuse esimesil aastail ja vana uksehoidja E. See naljakas vana — ta oli juba Vene Põllupanga teenija ja komitee panga ruumidesse kolides jäi ta edasi teenima — oli aga väga pinnapealne enamlane, sest sakslaste saabudes oli ta paugupealt ümbermuutunud ja kõneles ainult saksakeelt! Andis tõsisel ja raskel ajal vähemalt naermisekski põhjust!

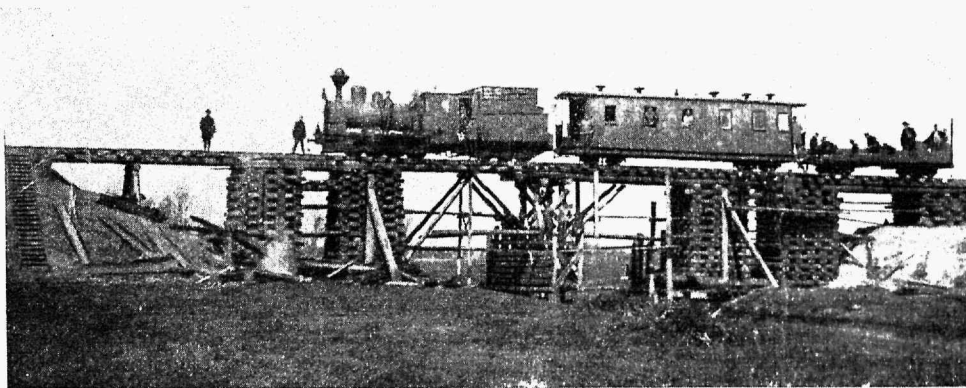
Asutuse juhtivad jõud, peale A. Peeti, G. Linguist'i ja J. Puhk'i, kuulusid samuti radikaalsesse tiiba. Nii olid Juhan Kukk, Joh. Lehtmann, Arnold Jürgens, Viktor Tomberg ja hiljem tulnud Ed. Laaman tööerakondlased; A. Oinas, Nik. Köstner, Karl Ast, Alma Ostra ja L. Ibrus-Köstner olid sotsiaaldemokraatide juhtivad tegelased, juhatuse liige Hugo Reimann ja agr. Jaak Ümarik olid sotsialistid-revolutsionäärid jne. Erandita olid nad kõik aga eesti patrioodid, eriti peale enamlist riigipööret. Üldse oli Toitluskomitee nagu mingi tulevaste Eesti riigi-, poliitika- ja avaliku elu tegelaste koondumiskoht. Hillisematest kohtutegelastest teenisid seal G. Laanekõrb, R. Treikelder ja hiljuti

surnud prokurör K. Meister, siis veel õed Kurfel-
did, M. Piperal ja Eesti valitsuse algul teenisid seal
veel Ed. Aule, J. Parik, A. Tupits, pärastine rkl.
A. Laur ja paljud teised.

Loomulik, et selline ümbrus mõjutas ka noore-
maid ametnikke, kellele poliitiline ilmavaade al-
les kujunemata, kelledel sündmustesse suhtumiseks
puudusid kogemused ja teadmised. Ajajärk otse
sundis aktiivsusele. Võeti omaks radikaalne ilma-
vaade, kuid ühes sellega muutus ka rahvustunne
sügavalt-teadlikuks. Poleemikas vanemate kaas-
lastega, tol ajal võidutsevate igasuguste abstrakt-
sete teooriate üle, satuti sageli ummikusse, kuid
rahvusküsimuses, eriti kui kerkis esile konkreet-
sel kujul Eesti iseseisvuse nõue, oldi raudselt järje-
kindlad. See muutus sügavaks veendeks, usuks,
paralamatuseks, mis sammus isegi üle kriitika ja
loogika. Välised sündmused aitasid seda süven-

gensi soovitusel, kes tol ajal oli „Kalevi“ esime-
heks. Varsti tuli meie osakonda ametisse ka ka-
levlane Joh. Peistik. Ja samast osakonnast need
kaks unustamatut inimest läksid ühes Jüri Viim-
siga oma saatustikule retkele Soome 1918. a. aprill-
is. Ja suure tulevikuga Juku Lauba hukkus Soome
lahes 1933. a. juulis.

Venelasi oli komitee teenistuses 1917. a. suvel
kaunike hulk, kuid pärast Riia langemist ja saarte
okupeerimist sakslaste poolt vähenes nende hulk
tunduvalt. Need olid tavalised ametnikud, kelle-
dega saadi hästi läbi. Venelastel polnud põhjust
nurisemiseks: kuni okupatsioonini oli asjaajamise
keeleks peamiselt venekeel ja paljud eestlasedki
rääkisid omavahel venekeelt, eriti naisametnikud.
Kui 3—4 eestlast omavahel emakeeles jutlesid ja
kui mõni siin sündinud ja eluaeg siin elanud vene-
lane ligi astus, et keskustelust osavõtta, demonstree-

Naukšeni purustatud raudteesild pärast ajutiseks liiklemiseks kordaseadmist meie
vägede poolt.

dada ja varsti saabus aeg, mil iseseisvuse mõte
ainsa lahendusena ja pääseteena lõi segi igasugu-
sed teooriad ja sundis suuresti laiutavat ajajärgule
omast internatsionalismi kompromissidele. Eesti
sotsialistliku töölispartei ülemaalisel kongressil
7.—10. novembrini 1917. a. võeti partei programmi
täielik Eesti iseseisvuse taotlus. Isegi esseride
(sots.-rev.) siinsed tulekandjad leidsid lahenduse.
1918. aasta algul nad ühinesid iseseisvuse nõudega
omapärasel kujul: Eestist pidi saama Iseseisev
Eesti Töövabariik, millise mõiste lähemaks mää-
ritluseks ilmus Gustav Suits'u brošüür.

Teenistus sellises mitmepalgelise personaliga
asutuses, nagu oli seda Toitluskomitee, osutus suu-
restli huvitavaks. Muu seas oli siin palju S. S.
„Kalevi“ liikmeid — nii mehi kui naisi — kõik
suured isamaalased. Siit sattusin minagi ühes
Juku Laubaga „Kalevisse“, millest omakord oli
tingitud meie astumine Kalevlaste Malevasse järg-
mise aasta lõpul. Registreerisime „Kalevi“ liik-
melks oma šeffi, pearaamatupidaja Arnold Jür-

risid eestlased kohe oma salongiviisakust — kõik
kõnelesid äkki venekeelt! See polegi õieti märki-
misväärne — seda võib nüüdki näha ja kuulda!

1917. aastal asutati Kirjanikeühing „Siuru“. Kuna üheks asjaajajaks komitees oli Artur Adson, võis tema laua ääres sageli istumas näha mõnda „siurulast“. Eriti mäletan vene lipniku kuldpagu-
neis Joh. Semperit ja Aug. Gailitit. „Siuru“ kirjandus-
õhtutel oli komitee kirjandushuviline ametnik-
kond in corpore kohal ja mõni aeg hiljem — nii
palgapäeva paiku — oli paljude, ka kirjandusest
mittehuvitatute, pärisomanduseks „Siuru“ I, Ad-
soni „Henge palango“, Underi „Sonetid“, Visna-
puu „Amores“ ja Gailiti „Saatana karusel“, mida
saadi A. Adsonilt. Mitmel oli see vist esimene
kord osta eesti kirjandust. Noortele olid nad aga
elamuseks.

Oktoobrirevolutsioon möödus Eestimaal märka-
matult, samuti ka Toitluskomitees. Kuuldusi, ole-
tusi, tagasihoidlikku hirmu, rahutust — seda oli
kõikjal. Enamlased esiotsa ei avaldanud kuigi

suurt aktiivsust ega ajanud vahakordi teisitimõtlejatega teravaks. Kuid nende võimu kõvenemisega vallandusid nende instinktid ja siis tekkis kuristik nende ja teisitimõtlejate vahel. Ülepääsmatu piir rahvusliku eesti seltskonna ja enamlaste vahel tõmmati pärast Maapäeva laialiajamist ja selle üksikute liikmete peksmist. Selle vägivallaakti tagajärjel eemaldusid enamlastest ka need üksikud sotsialistid, kes enne leidsid olevat võimalikuks nendega koostöötada. Väga tähelepanuväärne oli ses mõttes M. Martna kõne esimesel linnavolikogu koosolekul pärast Maapäeva laialiajamist.

Enamlased Anvelt'i ja Käsper'iiga eesotsas võtsid üle Maavalitsuse asutused, soovitades ametnikel jääda kohtadele, need vastasid protestiks boikotiga ja lahkusid, peale mõne erandi, teenistusest. Nad jätkasid siiski omavahelist suhtlemist, moodustades omavahelise suuresti patriootiliselt häälestatud intelligentide rühmituse. See rühmitus osutus hiljem eesti riigiteenijate organiseerimise aluspõhjaks.

Toitluskomitee ametnikkond omale boikoteerimise lõbu lubada ei võinud, sest selle aparadi seismapanek oleks tekitanud otsese näljaohu. Enamlastel oli suur puudus haritud tööjõust ja kuigi nad teistes vähemaarvulise ametnikkonnaga Maavalitsuse asutustes vaevu tulid toime, oli toitlusaparaat siiski liig keeruline ja suur. Lisaks keskasutusele, mille ametnike hulk oli saja ümber, tegutsesid veel 9 maakonna- ja umbes 400 vallakomiteed. Selle aparadi juhtimine vajab mitte ainult arvulist vaid ka vilunud ja kogenenud tööjõude. Lahkuma oli sunnitud esimees A. Peet, kuid juba abiesimees G. Linquistiga alates jäid teised kõik kohale.

Varsti pärast enamlaste võimuletulekut käis kord asutuses ka Viktor Kingissepp, kes oli määratud uueks esimeheks, kuid kes tegelikult juhtimisele siiski ei asunud. Vist alles jaanuaris 1918 tuli uue esimehena end. „Noblessneri“ tööline Urb, kes enne seda oli lühemat aega linna toitlusvalitsuse juhatajaks ja Kerenski ajal oli Tallinna Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu toitlussektiooni liige. Urb oli lihtne, tagasihoidlik mees, kes sama vaikselt nagu ta komiteesse tuli, siit ka sakslaste tulekul kadus. Ainsa ametnikuna tõi Urb kaasa ühe tüübilise lühijuukselise naisenamlaste, kes töötas temaga ühes kabinetis. Tema nime ei teadnud peale Urbi vist keegi.

Enamlaste valitsuse iseloomustavaks nähteks olid ametnike sagedased koosolekud ja ametnike komitee valimine. Ametnike kooperatiiv asutati juba enne enamlasti ja seda juhtisid Alma Ostra ja okupatsiooni ajal G. Laanekõrb (siis ta kirjutas oma nime alles Lanekorb). Koosolekud peeti töötundide lõpul, kuid sageli ka tööajal ja päevakorras seisis tavaliselt ametnikesse puutuvad majanduslikud küsimused, aga väga sageli riivati ka poliitikat. Sõnavõttudes tarvitati nii eesti- kui ka venekeelt ja juhatasid koosolekuid harilikult Alma Ostra või Arn. Jürgens. Komitee juhatuse liikmed neist osa ei võtnud, kuid Hugo Reimanni mäletan sageli kõnelevat. Ikka kõneles ta istudes, jalad ettesirutatud, käed püksitaskuis ja silmad prillide laga suletud. Ta lihtsalt armastas vist kõneleda ja kõnet kuulata, kuid ta kõneles huvitavalt ja teda kuulati meeleldi. Kõnedes tituleeriti ükskeist harilikult „härradeks“ ja „prouadeks“, vaid harva vilksatas ka mõni „seltsimees“ ja „seltsiline“. Mingipärast vene revolutsioon ei tunnustanud suurest Prantsuse revolutsioonist nii populaarseks saanud „kodanikku“.

Poliitiliselt pingelisem oli aeg enne Asutava Kogu valimisi 1918. aasta jaanuaris. Enamlased, arvatavasti ülehinnates oma poolehoidjate arvu, lasksid valimistel siiski toimuda. Valimiste tulemused osutasid neile aga ebasoodsaiks. Olgugi, et võim ja propaganda monopol oli valitsevate enamlaste käes, ometi võis valimistel esineda iga poliitiline rühmitus oma nimekirjaga. Valimised toimusid seadusepärast ja korrektselt. Kuna enamlasted aga absoluutset enamust ei saanud, elas Asutav Kogu ainult valimistulemuste kindlakstegemiseni. Teda ei lastud kokku tulla.

Enamlased ise uskusid oma kindlat võitu, pidades iseseisvuse mõtte kandjaks vaid rahva vä-

Vaenlase suurtükitelest purustatud Narva Joaoru linnaosa maju.

heavuliseimat jõukamat kihti. Mäletan hästi nende ennustusi ja oletusi valimiste ajal valimisjaoskonnas praeguse „Töölisteatri“ ruumides, olles seal komisjoni liikmeks, olgugi et mul puudus valimisõigus (minimaalseks vanusemääraks oli 18 aastat).

Veebruaris korraldasid endised Maapäeva ametnikud ühes Toitluskomitee ametnikega koosviibimise Vismari tänaval komitee ruumides. Enamlaste ninamehed selleks loomulikult luba ei annud — olid ju need boikoteerijad ametnikud nende silmis lihtsalt kontrrevolutsionääride jõuk. Eriti kisas ja käratses eelpoolnimetatud naisenamlane, kui temale teatati kavatsusest. Sellest aga ei hoolitud, ja ühel laupäeval, töötundide lõppedes, algas kibe ettevalmistus ja ruumide ümberkorraldamine. Tühjendati hulk tube ja saale büroomööblit, saalid dekoreeriti roheliste okstega ja — vene keiserriigi lippudega — Eesti lippude puududes peitsime vene trikoloori äärel asuva punase värvi lihtsalt teiste värvide taha ja nii saime päris ilusad sini-valged lipud. Üks tuba mööbeldati valge korvmööbliga, teises müüdi koduõlut, kolmandas ennustas mustlasnäitsik — ja pidu algal suurepärasel meeleolul. Kuid see ei kestnud kaua. Tujukiillaseima koosviibimise katkestas jõuk punakaartlasi neiu Tisçhleri juhtimisel (sai surma Keilas 23. veebruaril). Oli segadust ja proteste, läbiotsimisi ja rüuskamist. Seisukorra peremeesteks olid siiski relvastatud punakaartlased ja pidu lõpetati. Arnold Jürgensi eluruumis teisel korral, milline peo ajal oli daamide toaks, leidis järgmisel päeval mitmeid revolvreid, mida sinna poetati, kuuldes läbiotsimisest. Need koosviibimise mõned tunnidki on vist kõigile osavõtnuile jäänud meele ilusa mälestusena.

Närvilise ja ebakindla enamlasteaegse olukorra lahendus ligines aga suurte sammudega. Võimumehed närvitsesid üha rohkem ja rohkem, etteaimates peatset lõppu. Viibiti alalises vangistamise ohus ja lõpuks kuulutati lindpriiks terve Eestimaa aadel ja vangistati ühes perekondadega.

Toitluskomitee ametnikest arreteeriti end. Põlulupanga juhatusel liige väga sümpaatne (ka okupatsiooni ajal käitus ta gentleman'ina) G. Baltz ja viidi ühes perekonnaga elevaatorisse. Sellest kuulda saades toimus otsekohe komitee ametnike erakorraline koosolek, kus üksmeelselt otsustati viihimata nõuda kaasametniku ja ta perekonna vabastamist, ähvardades vastasel korral föö seisma jätta. Anvelti juurde minekuks valliti saatkond, kuhu kuulusid Arn. Jürgens, tema abi A. Tomassov (praegu Maapanga laenude osakonna juhataja) ja Joh. Peistik. Delegatsioon viis oma ülesande läbi, G. Baltz ühes perekonnaga vabastati ja tagasi lüles ta suudles kõik delegatsiooni liikmed üksikhaaval läbi. Ei mäleta üksikasju neist lahinguist, mida meie delegaadid Toompeal lõid Anvelt'i ja Käspert'iiga. Anvelt olnud siiski viisakas, aga Käsperti ülalpidu olnud igatahes äärmiselt ülbe. Iseseisvuse

väljakuulutamise päeval 24. veebr. viibisin Eesti Panga ruumides, kus jagati välja püsse omakaitsele ja õppureile.

Ilm oli pilves ja, et sel päeval ja ka järgneval ööl, oli palju askeldamist ja jooksmist, siis on see ajalooline päev jäänud meelde kuidagi äripäevana. Pealegi oli suurem osa elanikest veel liig masendatud ja kohutatud äsjamöödunud päevist, vee-tes päevi tubades ja teadmatuses sündmuste käigust.

Sootuks teistmoodi päev oli aga esmaspäev, 25. veebruar, õigem küll esimene pool päevast — see tundus senini haruldase pühapäevana (päev oligi pühaks kuulutatud). Iseseisvuse väljakuulutamine oli kõikidel teada, läinavad olid tulvil elevil rahvast, haruldases päikesekülluses tundus kevade hingust ja siniõhus värises kõikide kirikukellade pidulik-ülev helin.

Ja olgugi, et tol päeval ilmus sakslaste näol uus takistus Eesti äsjatähistatud teele, ei suutnud see siiski lämmatada vabadustungi, mis vägivaldselt pidurdatuna järgneva 9 kuu kestel, võimsalt vabanes.

Okupatsiooni aeg.

Lühikesele juubeldusele järgnes hallide märtsipäevade rida ja ikka selgemat keelt kõnelesid sakslased, andes igal sammul mõista, et oleme omas riigis vaid võõraslapsed; Saksa okupatsiooni võimud, kohalikke sakslaste kaasabil ja õhutusel, tungisid kõikidele aladele, surudes igalpool tahaplaanile maa pärisperemehe. Brest-Litovski rahu- lepingu põhjal (punkt 6) võisid sakslased siin kora alalhoiuks pidada oma sõjaväge, kuni maaomavalitsuse asutused niikaugele jõuavad, et suudavad tagada omal jõul rahu ning julgeolekut. Kuid see jäi vaid lepingu punktiks, millele meie välis- saatkond liitriikide valitsuste juures võis toetuda Eesti iseseisvuse tunnustamise taotlustel — siinseile võimudele ei lugenud see mitte midagi.

Sakslastele omase põhjalikkusega nad surusid maha iga väiksemagi eluavaliduse, iga eneseväljenduse eestlaste poolt, sulgesid ajakirjanduse, likvideerisid valitud asutused, võltsisid rahva arvamist ja sillutasid teed Balti hertsogiriigile. Oli põhjalik kammitsate ajajärk.

Kuna enamlaste lahkumise järele asus August Peet uuesti Toitlusvalitsuse juhtimisele, siis tuli tal ka veidi aega sakslastega koos töötada. Esialgu jäid juhtivaist jõududest veel kohale G. Linquist, A. Jürgens, Alma Ostra, M. Bleimann j. t., kuid samal ajal täiendati Toitlusvalitsuse koosseisu „ajakohaselt“, — saksa ohvitserid rittmeister Hörning, aseohvitser dr. Herpel, ltn. Engel, ltn. Fölgner, kohalik ärimees Kurt Schmidt, paruness Vrangell j. t. Toitlusvalitsus nimetati ümber Eestimaa Varustuskeskuseks — Landes-Versorgungszentrale für Estland, lühendatult L. V. Z. Pikka- mööda kahanes juhtivail kohtadel asuvate eest-

laste nimestik ja nad asendati kohalike sakslastega, peamiselt aadliga. Tulid parun Pilar, v. Gruenevald, v. Sievers, v. Lueder ja arhitekt Schott, kes hakkas N. Köstneri asemel juhtima statistika osakonda. Eestlasist jäi teravilja jaoskonna juhatajaks G. Lanekorb ja tema asjaajajaks M. Piral.

Ka A. Jürgens jäi edasi L. V. Z. teenistusse kuni oma saatusliku retkeni. Kuid, nagu mäletan, ei olnud Jürgens enam endine elu- ja tegurõõmus sportlashing, vaid kuidagi endassesüvenenud, nukkertõsine. See oli hoopis teine Jürgens, kes osavõtmatult istus L. V. Z. raamatupidamise osakonnas, kui see kes 1917. a. Kubermangu Toitluskomitees käis soome ajalehega ringi ja esimehest ala-

geda just Soomes, millist maad Jürgens eestlasena ja sportlasena väga austas, vägivalla ohvriks! 13. aprillil 1918. a. hukati need sangarid Helsingis Tööli suhkruvabriku lähedal.

Sakslaste rusika all tundusid alguses ähmaselt — kauge unenäona „suure vabadusaasta“ — 1917 a. illusioonid. Ajalehed suleti, liiklemine keelati ja varsti algasid ka vangistused eesti tegelaste hulgas. Üks esimesi oli A. Peet, kes arreteeriti kui ta Tallinna juriskonsultina sakslastega kokku pörkas. Kuid lõik, et vabariik siiski faktiliselt välja kuulutati ühes valitsuse koosseisuga, et Riia Maapäev, Eesti Ajutise Valitsuse poolt hästi instruereeritud vallavanemate vastuseismisel, sakslastele soovitavaid tagajärgi ei andnud, et meie välissaat-

Salkkond 1. jalaväepolgu sõdureid Viru rindel Ingerimaal, Glubokoje järve ääres suvel 1919. a.

tes kuni käskjalani rõõmsalt igäihele seletas, kuidas Joh. Villemson Helsingis 1000 meetri jooksul võitis tolleagekse maailmameistri Antilla, või see, kes tahtis sama aasta novembris käsigranaatidega kaitsta Maapäeva. Rahvuslikuima eesti seltsi „Kalevi“ esimeest masendas hingepõhjani saksa okupatsioon.

Ühel märtsihommikul ilutses Jürgensi uksele (ta elas samas majas kus asus L. V. Z.) nimekaart: Arnold Jürgens cand. rer. merc. ja selle all kolmes keeles — ärasõitnud, abgerüst, v otjezde. Varsti oli kuulda tema siirdumisest Soome, kust ta toodi tagasi ühes kaaslastega alles 1920. a. detsembris. A. Jürgensi, J. Vilmsi, Joh. Peistiku ja A. Rünki ring oli käidud, nagu mainis nende matusetalitusel peaminister A. Piip. Nad toodi tagasi vabariigi uhkemail sõjalaeval „Lennukil“.

See ring ei olnud pikk, kuid selle käimine kestis kaua ja selles on lõpmata palju traagikat. Lan-

kond intensiivselt töötas ja lõpuks de facto tunnustuse saavutasid, (Inglismaa 3., Prantsusmaa 13. ja Itaalia 29. mail 1918), samuti Bresti rahuleping — kõik see aitas kaasa, et laiemais ringkonnis lootust ei kaotatud. Bresti rahuleping hiljem Eestile mingit tagatist sakslaste lahkumiseks ei andnud, sest lepingu põhjal 27. augustil 1918 Berliinis Venemaa ütles lahti oma õigustest Baltimeremaadele, jättes sakslastele vabad käed nende maade saatuse määramiseks, kuid siis juba kerkis esile uue lootusriikka tegurina sakslaste lüüasaamine Läänemere rindel. See kõik aitas hoida pead püsti.

Õige lühikest aega ilmus 1918. a. kevadel Petrogradis „Eesti Päevaleht“ Jul. Seljamaa toimetusel, mis tsensuurita valgustas Eesti olusid seoses üldise rahvusvahelise seisukorraga. Siia jõudnud eksemplare loeti õhinal, paljundati ja levitati üksikuid artikleid. Mäletan praegugi veel ühte juhtkirja mis lõppes sõnadega: „Kuid ialgi ei sureta

keegi seda mõtet, kuldtähtedega kirjutatud tuleviku horisondile: „Vaba, iseseisev Eesti!“ Need olid selged ja julged sõnad, mida rahvas vajab tolleaegses olukorras. Lehes ilmusid ka teated meie välisdelegatsiooni sammudest ja märgukirjadest liitriikide valitsustele, samuti Balfour'i Pichon'i ja Sonnino vastused, milledes need välisministrid teatasid Eesti de facto tunnustamisest. Kõik need paljundati ja levitati rahva hulka. Selle lehe levitamine oli poliitiline süütegu. Keelu alla käis ka üks „Berliner Tageblatti“ number, milles ilmus M. Martna ja K. Menning'u märgukiri Saksa valitsusele, milles valgustati tõelist olukorda Eestis.

L. V. Z. uus juht saksa rittmeister Hörning oli tüübiline preisi ohvitser, vähemalt välimuselt: kõlisevad kannused, monokkel, kalkunpunane kael ja nägu, käitumises järsk ning lärmakas. Tema tõelist isikut ei tunnud vist keegi — nooremate ametnikega ei kõnelenud ta poole aasta jooksul ühtegi sõna ja baltlast osakondade juhid seisid ta ees kui noorsõdurid, kannad koos. Üldhariduselt oli ta kuuldavasti agronoom ja oma tindipliatsiga kirjutas ta allkirja sama tugevasti, nagu ta astuski — ta tähtede jäljendid olid tunda läbi kolmenelja paberi.

Juhtiv asjaajaja majandusteaduse doktor aseohvitser Herpel oli sümpaatne ja väga töökas noormees, kes ka eestlaste piüüetele isiklikult olevat suhtunud heatahtliliselt. Hiigelpikk leitnant Engel oli keskealine saksa tagavaraväe ohvitser, kes juhtis endist vene põllupanga osakonda, milline asus L. V. Z. ruumides. Ümarik, hääsüdamliku välimusega leitnant Fölgner oli mingi sõjaväelise asutuse esindaja.

Kui 1917. aastal ja ka enamlaste võimul olles ametnikud moodustasid enam-vähem ühtlase pere, vaatamata poliitilisele meelsusele või rahvuslikule erinevusele, siis oli okupatsiooni ajal olukord sootuks teine: nüüd oldi juba eestlased ja sakslased! (Kolmandat „seisust“, traagikoomilisi „kadakaid“ ja n. n. „balllasi“ ei pea mainimisväärilisteks.) Saksa ohvitserid seadsid asutuses sisse kõva korra, nii, et teenistuse ajal oli vaevalt võimalust mõne teise osakonna ametnikuga vahetada mõtteid. Ainult teejoomise ajal, milleks oli erituba, saadi omavahel kõnelda. Kuna ainuke Tallinna eesti ajaleht oli täiesti tasalülitatud, oli seda vajalikum suusõnaline informatsioon. Noorema ametnikkonna eeslimeelsema osa moodustasid tol ajal üliõpilane J. Maide, Joh. Ernesaks, A. ja M. Kurfeldt'id, F. ja B. Brutused, Joh. Lauba, M. Bleimann, kunstnik A. Mülber (surnud), A. Adson ja teised, kelledest paljud lahkusid ehk sunniti lahkuma 1918. aasta kevadel ja suvel.

Eesti rahvusväeosade laialisaatmise järele tulid L. V. Z. teenistusse mitmed eesti ohvitserid: „polkovnik“ Rosenberg, hiljem alamkapten E. Pöld (hiljem ringkonnavalitseja Aaveres), leitnandid Tuttelberg, F. Rose (surnud), V. Fiskar (hiljem

major, Pikalaenu panga sekretär), lipnikud R. Kerberg (praegu major), hiljem E. Emberg ja sv. ametnik M. Piperal (Esto-Muusika direktor). Fiskar ja Kerberg, endiste vene põllupanga ametnikena, määratigi ltn. Engeli juurde, kus nad teenisid Vabadussõjani. E. Emberg oli kaubandusteadlane ja nimetati sakslaste lahkudes Toitlusministeeriumi pearaamatupidajaks, millisel kohal 1919 suvel läks vabaturma. Teised ohvitserid olid L. V. Z. esindajad jaamades, kus võtsid vastu vilja ja loomi.

Omapärane kuju oli Rosenberg. Selle Irkutski lipnike kooli lõpetanud jalaväeohvitseri ümber säras rahuaegse ratsaväelase ja eesti ratsariigemendi ülema kuulsus. Asutuses käies kandis alati musta kaukasuse mantlit (burka), õlakuteta ohvitseri mundrit, aumärgilintide rida rinnal ja kõlisevaid kannuseid. Saksa ohvitseride tituleeringud „Herr Oberst“ võttis vastu endastmõistetava üleolekuga, süvendades sakslaste veendumust, et tõesti erakorraliste võimete ja omaduste tõttu nii noorena saavutas polkovniku aukraadi. Kõneles head saksa-keelt ja iga kolmas lause algas harilikult: „Als ich mit Baron X“ ehk „als ich mit Graf Y“ jne. Eestikeeles kõnetades teatas varsti, et, lubage, mul on kergem väljendada saksakeeles. Sama mees Vabadussõja ajal saatis peavahti soomusrongi leitnant E. Susi (major piirivalves), kes haavatud käe tõttu „herra oberst“ Viru länaval ei tervitanud. See ja analoogilised lood Tartus ja mujal mürdsidki kaela „oberstil“.

Ühenduses Rosenbergi ja ltn. Fiskariga meenub mulle lugu, mis lavastus juba 1919. aastal. Rosenberg, tol ajal juba reamees, istus kinni garnisoni peavahis teisel korral, mis määratud ohvitseridele. Fiskar, tol ajal kapten ja õppepataljoni ülem, keda Rosenberg oberstina sageli inspekteeris, oli garnisoni korrupidajaks ohvitseriks. Tulles peavahti revideerima leidis ta ohvitseridele määratud ruumist ka Rosenbergi. Leidis aset umbes järgmine lühike dialoog: „Rosenberg, mis Teie siin teete?“ — „Vabadust, kapten Fiskar, ma pole Rosenberg, ma olen polkovnik Rosenberg!“ — „Mis, kurat, mage vend, marss alla sõdurite hulka“. Ja sinna ta läks ja sealt rindele 8. polku.

Martin Bleimannist, tolleaegsest sotsiaalrevolutsionäärist ja pärastisest enmlisest „admiralist“, kes meie „Lennukit“ piüüdis enamlastele mängida, jutustaksin seoses ühe sõiduga Kehra. Ühel juunipäeval, vastava ametniku haigestumise tõttu, tehti mulle ettepanek sõita Kehra vastu võtma sinna toodud kariloomi. Kuna puudus aeg liiklemisloa võtmiseks Verkehrs-Abteilungist, anti mulle kaasa haigestunud ametniku V. Blumenthali alalised sõiduload ja tunnistused, kus olid märgitud ka omaniku vanus (umbes 26—28 a., kuna ma polnud veel 18 a.) ja välised tunnused, mis, muide olid täiesti lahkuminevad minu omist. Võtsin dokumendid, toppisin portfelli täis. J. Maidelt ja J. Ernesaksalt saadud meie välisdelegatsiooni märgukirjade

paljundatud tõlkeid, liitriikide vastuseid ja vallavanemate proteste ning „Eesti Päevalehe“ artikleid, mida masinal paljundasid Marta ja Justa Kurfeldt'id, ning ruttasin jaama.

N.n. „kiirrong“ väljus Tallinnast kell 12. Jaamas selgus, et rong enne Tapat peatub ainult Raasikul ja Aegviidus. Võtsin pileti Raasikuni ühes M. Bleimanniga, kes sõitis samasuguse ülesandega Raasiku jaama. Vagunis hakkas B. mind instrueerima kuidas ma kõik head loomad pean tagasi saatma ja talumeestele seletama, et nad sakslastele midagi ei tooks jne. Kaasreisijad kuulasid üllatunult, piiludes saksa „surmahusaare“, kes patrulleerisid vagunis. Needki kuulasid arusaamatuses, mida see mees eht miitingutoonis kõneleb. B. väljus Raasikul. Minagi läksin kaasa ja palusin naivselt vedurijuhti, et ta rongi Kehras peataks. Vastuseks sain, et ma toogu M.E.D. (Militär-Eisenbahn-Direktion, Vilnos) luba, siis ta peatab rongi ja soovitas mul Kehras rongist lihtsalt välja hüpata. Kuid rong liikus kaunis kiirelt ja Kehras ei tulnud midagi välja mahahüppamisest. Alles kui tuli piletikontrolöör, läks asi palavaks. Pileti puududes näitasin kontrolöörile V. Blumenthali dokumente, kuid ta märkas kohe, et asi ei klapi. Kartsin oma portfelli sisu pärast, ja sel ajal, kui kontrolöör läks patrulli kutsuma, hüppasin rongist võrdlemisi õnnelikult välja. Läksin tagasi Kehra, kus talumehed ammu juba ootasid, ja hakkasid loomi kaaluma. Minu imestuseks ei tahtnud ükski peremees

loomi tagasi viia, ehkki seletasin ja isegi kirusin neid, nagu Bleimann õpetas. Ei mäleta kas põhjuseks talumeestel oli raha- või loomatoidu puudus. Jagasin oma portfelli sisu peremeestele ja jaamailema abi Sillamile ja järgmisel päeval olin Tallinnas tagasi. Veised saabusid hiljem. Muide, nende arv oli vahepeal kasvanud priske vasika võrra, mille pärast mind naljatoonil aga imevihase näoga pragas liha osakonna asjaajaja Ch. Hoffmann, et mispärast ma üht looma polnud paberitele märkinud. (Ch. Hoffmann oli muuseas, ainuke kohalik sakslane, kellele Eesti valitsuse võimaltulekul ametnikkude komitee andis kirjaliku atestatsiooni, et ta okupatsiooni ajal käitus kõigiti aumehena ja et ta töötas Toitlusministeeriumis selle likvideerimiseni).

Umbes kuu hiljem kõnefas mind registratuuri korraldaja preili Karre ja teatas, et on saanud kiri saksa Feld-Polizei'lt, milles küsiti andmeid kellegi M. Bleimanni kohta, kes L.V.Z. esindajana maal ringi sõidab ja rahvast sakslaste vastu üles ässitab. Kuid B. oli siis juba kadunud — ta oli selleks liiga suurte kogemustega konspiraator, et ennast lasta tabada. Ta kadus ja ilmus esile alles 1919. a. novembris. Mulle kõneles ta kord, et tsaarivalitsuse sandarmid olnud hoopis leidlikumad kui sakslased ja needki ei saanud silmust ta ümber täiesti kokku tõmmata. Haritud, julge inimene, aga poliitiliselt, kahjuks, ainult lõvihäällega demagoog-karjerist.

Vabadussõja algpäevil Tallinnas ja L.r. Soomusrongil nr. 2.

V. Songi.

Eesti Ajutise Valitsuse kaitsel
1918. a.

Eesti Ajutise Valitsuse käsutusse novembris 1918. a. ilmunud ohvitserid relvastusid ja asusid kohe antud ülesannete täitmisele.

Neist moodustati staabi juures Ajutise Valitsuse esimene kaitsejõud.

Neljamehelistel salgad, püssid olal, liikusid patrullidena Tallinna tänavatel, kuna Ajutise Valitsuse asukoha juures, praeguse Ohvitseride Keskkogu kasiino juures, Raekoja plats 14, seisid valveüksused.

Staabi juures asus veel kuulipildurite-komando. Et mul endise Vene sõjaväe teenistusest kuulipildujate alal oli kogemusi siis siirdusin tähendatud komandosse, kuhu kuulusid peale minu leitnandid Jõgi, Kajak, Murik ja lipnik

Kriisa; peale nende teenisid komandos veel mõned vabatahtlikud-allohvitsierid.

Toitluse ja varustuse alal oli tunda teatud puudust. Maalt ei tulnud linna tarvilikke toitaineid, sest lahkunud Saksa okupatsiooniväed olid kõik maal leiduvad toitainete tagavarad kaasa viinud või välja saatnud.

Leiva juure saime hobuselihast valmistatud vorste. Sooja suppi võis saada ainult Tallinna Linnavalitsuse söögimajast Vene turu ääres. Seal anti igale soovijale taldreku täis supileent, kuid leib ja lusikas pidid omal olema kaasas, muidu ei olnud seal midagi pealehakata.

Käisin seal nii mõned korrad leitn. Kajak'uga einetamas. Sel ajal linnas mujal kusagil avalikke söögimaju ei olnud. Siiski meie palju tühja kõhtu ei kannatanud — mõnedel leidus kodust kaa-

savõetud kottides maiuspalasid — keedetud sea-liha, mida seltsimeheliikult jagati. Riidevarustust meile mingisugust ei antud — igamees käis oma riietuses, mis tal oli kaasas.

Pagari tänavalt staabi juurest paigutati meid hiljem ümber Ajutise Valitsuse asukohta, Ohvitseride Keskkogu Vene tänav poolsel majatiival asuvasse ruume. Saime ülesandeks kaitsta ja valvata Ajutise Valitsuse asukohta. Kuulipildurite-komando seisis alati teguvalmis ja ka ööseks ei lahkunud meeskond oma kohtadelt, magati vaheldamisi samas.

Eesti Ajutine Valitsus pidas alatasa oma koosolekuid, mis tihti peale kestsid päevad ja ööd läbi.

Vaheajal oli kuulutatud välja sunduslik mobilisatsioon, mis pidi läbiviidama kiirkorras, sest vaenlane oli juba tungimas meie maale.

Saksa okupatsiooniväed lahkusid Narva ja Petseri piirkondadest, avaldamata tõsisemat vastupanu. Sissetungijatele saadeti vastu vabatahtlikud ja värskest mobiliseeritud mehed.

Kuigi see kõik sündis niiõelda „üleöö“, suudeti sellega siiski toime tulla, mida soodustas kolm väga olulist tegurit: teenistusse ilmunud ohvitseride rohke arv, mobilisatsiooni väljakuulutamise ja sisepoliitiline stabiilsus Eesti riiklusele vaenulise elemendi nõrkuse tagajärjena.

Kuulsin tolkorral ühte välisriigi esindajat ühele Ajutise Valitsuse liikmele ütlemast:

„Imestan, et teie ei millestki võimu lõite ja tahate nüüd vastu panna suurele ja arvuliselt ülekaalukale vaenlasele!“

„See on meie rahva tahtmine, kes tuleb meie järele ja annab meile kõik,“ kõlas lühike vastus.

Argnes suursündmuste ahelik — kus pea-aegu üheaegselt toimus riigi loomine, mobilisatsioon ühes väeosade formeerimisega ja vaenlasele vastupanu organiseerimine, mis viis meid sangarlikule Vabadussõjale...

Soomusrong nr. 2 formeerimise algpäevadest.

Oli 6. detsembri 1918. a. õhtupoolik, kui toimus teoreetiline õppus Eesti Ajutise Valitsuse kaitseks määratud kuulipildurite-komandos, Vene tänaval Tallinnas, kui astusid komando õppe-ruumi kaks võõrast isikut.

Üks nendest — keskmise kasvuga ja tüsedavõitu, kandis musta palitit karakulikraega, mis oli keskelt nahkriihmaga kokkutõmmatud, tervitas kõiki järgimööda kätt pidi; teine — sihvakas, sirge, lambanahkses poolkasukas, tervitas ainult kiirliigutusega kätt karvase nahkmütsi, „papahha“ juure tõstes, jäädes eemale seisma.

„Need on Pitka ja Parts,“ kuulsin oma kõrval olevalt naabrit. Olin nendest mõlematest varemalt nii mõndagi kuulnud, kuid isiklikult

neid ei tundnud. Kõiki komandos olijaid kätt pidi läbitervitades, sõnas Pitka: „Mina tulin siia kapten Partsiiga staabi loal, et siit ohvitserisid kaasa viia. Siin ei ole enam nii tähtis olla, kuna väerindel Narva juures on käimas lahingud ja sinna on abimehi hädasti vaja. Meil on soomusrong valmimas, kuhu kuulipildureid-ohvitserisid hädasti on tarvis. Sõidame rindele niipea kui aga saame. Kes teist nõus on, tulgu kaasa — tulgu need kellel tahtmist ja julgust on.“

Nüüd astus ka kapten Parts meestele lähemale ja tegi ühe kui teisega juttu.

Pitka ettepaneku peale nõustusid kohe noor vabatahtlik Moissasar ja mina; ka teised ei öelnud ära, kuid neil oli kiireks ärasõiduks nii mõningaid takistusi.

Pitka märkis meie nimed oma märkmikusse ja palus meid järgmise päeva hommikul kella 7-ks tulla tema töökotta Väike-Patarei tänavale. Komandost lahkudes jättis ta jälle kõiki kätt pidi jumalaga. Ka kapten Parts järgnes nüüd tema eeskujule kõigile lahkudes kätt andes.

Tegin ettekande oma ülemusele, et soovin üleminna teenistusse soomusrongile, millele ka takistusi ei tehtud.

11. detsembri varahommikul, kell ei olnud veel 7, kui jõudsin Väike-Patarei tänavale Pitka laevaparanduse töökoja juurde, mis asus õue peal, merepool küljes. Läbi hommikuse kustuva ämaruse paistis süngekujuline ehituse siluett silma, kui hoovivärvast sisse astusin. See oli madal paekivist ehitus, umbes 20 m pikk; akentel olid luugid ees, kuid luukide pragude vahelt vilkus välja elektrivalguse kiiri. Ruumist kostis kõliseva terase lööke ja vahetevahel kuulipilduja laskeraginat. Töökotta sisse astudes avanes mulle kirju pilt: mehed, nõrgised ja mustad kui kuradid, tagusid ääsitule juures tulist rauda, töökoja vastas-otsas askeldas trobikond mehi ülesseatud kuulipilduja juures, mis korduvalt lakkas töötamast. Ääsitule lähedal tagus alasil üks mees suurtükilukku. Mehed kuulipildujate juures tegelesid tõrkva kuulipildujaga, mis äsja oli tulnud paranduselt ja mida nüüd prooviti. Töökoja sissekäiguukse juures seisis virn vilt-saapaid ja muid jalanõusid; mõni meeter vilt-jalanõudest eemal oli suur virn lambanahast poolkasukaid ja labakindaid.

Mulle seletati, et selle varustuse oli Pitka omal kulul mitmelt poolt kokkuostnud soomusrongi meeskonna varustamiseks. Ka minul kästi sobiv poolkasukas, vildid ja kindad väljavalida. Seda tegin kohe, sest kõik see varustus oli hädavajalik. Kui uut juuretulejat, tutvustati mind kohe nii mõnegi asjaoluga, nii mõnegi episoodiga, milledes kajastus paljugi huvitavat. Muu seas jutustati kuidas Pitka tuli mõttele hakata ehitama soomusrongi.

Vabadussõja algpäevil läinud Pitka Kopli mere randa, et sealt mererannast suurtükilukkusid ära tuua, mis Vene madrused sõja ajal Tallinnast lahkudes sinna olid uputanud. Koplis ringi liikudes olevat ta siis sattunud raudtee ühel haruteel Saksa okupatsioonivägede poolt mahajäetud tühjade kaubavagunite juurde, mis olid seest liivakottidega vooderdatud. Seda nähes tulnud ta kohe mõttele neist vagunitest ehitada soomusrong, mida võiks edukalt kasutada vaenlase vastu võitlemisel raudtee piirkonnas. Mõeldud ja tehtud.

Et esimene soomusrong Narva rindel oli tema peale pandud lootused kõik hilgavalt täitnud, siis olla Pitka nüüd veelgi suurema innuga ehitamas teist soomusrongi võitlustesse saatmiseks.

Töökojas töötatigi palaviikult laiarööpmelise soomusrongi Nr. 2 kahuri ja kuulipilduja kordaseadmisel. Kuulipildujatel sai kohapeal lasketäpsus äraproovitud, kuna kahuri lasketäpsus jäi proovimata.

Kust Pitka kõik need relvad, nagu kuulipildujad, kahurid jm. muretses, ei olnud meile teada. Mõned töökoja töölised teadsid rääkida, et Pitka need oli ostnud. Kuidas ka lugu nende saamisega ei olnud, kuid tähtis oli see, et tarviliised relvad olid rongi jaoks olemas. L.-r. soomusrong Nr. 2 oli muidu väljasõiduks valmis, kuid kahuri ja kuulipildujate ülesseadmine nõudis veel paar päeva aega. Soomusrong Nr. 2 esialgsesse koosseadesse kuulusid: 2 klassivagunit, 2 kuulipildujate vagunit (need olid kaubavagunid, seest liivakottidega kaitstud, millede peale olid asetatud kuulipildujate pesad, 1 moonavagun, 2 platvormi, milledel asus kahur ja kahuri laske-moon. Kokku oli nii siis rongil peale ühe veduri 2 klassivagunit, 3 kaubavagunit, 2 platvormi, milledest esimene oli kahuri jaoks ja teine laske-moona jaoks, pealeehitatud kattega. Vagunid olid seest kaitstud liivakottidega. Rongi eesotsas asus kahur ühes laskemoona platvormiga, selle järele II kuulipildujate vagun, klassivagunid, vedur, moonavagun ja I kuulipildujate vagun.

Rong seisis Tallinna kaubajaamas tagavara haruteel ja ootas käsku väljasõiduks. Rongi meeskond ühes ohvitseridega oli kokku 150 meest, kelledest kuulus 75 meest dessantkomandosse, 50 meest kahte kuulipildujate-komandosse, 10 meest kahuri teenistusse ja ülejäänud 15 meest rongi korraldamise ja tehniliste ülesannete jaoks.

Viljandi-Pärnu Kooliõpilaste Pataljoni 2. roodu sõdureid
18. märtsil 1920. a.

Mind määrati II kuulipildujate-komando koosseisu komando ülema st.-kapten Pauluse abiks. Rongi ülema kohused olid pandud kapten K. Partsi peale. Kõik üldkorraldused andis Pitka.

Rongi väljasõidu eel toodi Pitka juurest meeskonna jaoks toidumoon ja teised vajalised varustuseesemed. Mäletan kui II kuulipilduja komando ülem st.-kapten Paulus, Pitka juures kodus kurtis, et tema meeskonnal puuduvat veel teekatel. Kuuldes seda juttu kõrvalt, tõi pr. Pitka oma köögist vaskkatla kohe välja ja anetas selle rongile.

Sõit rindele. Retked Rakverre ja Kunda.

13. dets. 1918. a. hommikul enne valget lahkus L.-r. Soomusrong Nr. 2 Tallinnast ja sõitis Narva sihis välja. Rongi tuleproovile sõitis kaasa ka J. Pitka, kes rongi juhtimisest lahingkorras tahtis osa võtta.

Operatiivseks ülesandeks oli rongil, nagu selgus hiljem, suruda Rakvere ja Kunda raudtee ümbrusest vaenlase eelväeosad eemale, kui neid seal peaks leiduma, et hoida vaba väljapääs taandumise puhuks L.-r. Soomusrong nr. 1-le, kes võitles vaenlasega kapten Irve juhatusel Rakvere—Narva vahel.

Asusin rongil II kuulipilduja-komando vagunis, mis oli asetatud kohe suurtükplatvormi järele. Vaguni mõlematel külgedel olid laskeavau- sed luukidega, mida võis tuleandmiseks kergesti avada. Vaguni mõlematel küljepooltel olid seatud üles 2 Maksimi ja 2 Colti kuulipildujat, nii

et komandoi oli kokku 8 kuulipildujat ja varus veel automaatpüsse.

Igale mehele oli tema ülesanne lahingkorraks kätte juhata tud. Tegime ka lahingkorra harjutusi, et meeskond kogeneks ja ei hakkaks ootamata kokkupõrke puhul vaenlasega närveerima. Igal vagunil oli telefoniühendus rongi ülemaga. II kuulipilduja vagunisse mahtus 20 meest vaevalt relvade taha. Sõidu ajal tuli istuda sõna tösisel mõttes üksteise süles, sest iga vaba koht oli ära kasutatud. Kuigi olime vildist saabastes ja lambanahast poolkasukates tegi külmal ajal tegevuseta olek omajagu tuska. Tuli võidelda ka pealetikkuva unega, mis külma tõttu meestele otse painajaks muutus. Vagunis meil siis veel ahju ei olnud.

Väljudes Tapalt ja jõudes umbes 15 km Rakvere poole, asusid rongi ülem kapten Parts ühes Pitkaga suurtükiplatvormile. Ühe metsatuka juures rong peatus, kus mööda raudteed meile tulid vastu 3—4 vintpüssidega varustatud talumeest. Neid peatades saime teada, et nad kohaliku kaitseliidu poolt on saadetud välja raudtee valveks. Vaenlasest meil mingisuguseid teateid ei olnud. Laskime meestel edasi minna ja rong jätkas oma sõitu Rakvere sihis, kuhu jõudsimme ühegi vahejuhuse ta.

Jaama tagavarateed olid tühjad — mitte ühtki kaubavagunit ega vedurit peale soomusrongi ei olnud näha. Igasugune sõidurongide liikumine oli lakkanud. Ka jaama perroon oli inimestest tühi — mõni üksik raudteeametnik oli vaid liikvel. Linnas oli elu vaikne — tänavatel liikusid mõned üksikud ja neilgi näis olevat hirmus rutt. Kauplused olid enamasti sulgenud oma ukсед, ainult jaama ümbruses leidus kaks lahtiolevat kauplust. Mitmed korterid olid tühjad, sest vaenlase sissetuleku kartusel olid mitmed perekonnad linnast lahkunud.

Seisukord Narva rindel oli kujunemas meie kahjuks — meie kaitsesõjad olid taganemas. Kui peatuma ei suudeta jääda, siis võis vaenlase eelvägede ilmumist Rakveresse oodata iga silmapilk. Kui kaugel tegelikult tolkorral vaenlase eelväed Rakverest veel asusid, ei saanud kindlaks teha, olgugi, et mõned haavatud jalaväelased rindelt olid jõudnud linna, kuid nende seletused olid vastukäivad. Taganevaid meie väeosi Rakveres veel ei olnud. Jaamas saime jaamakorrapidajalt teate, et on oodata L.-r. Soomusrong nr. 1 sissesõitu Narva poolt.

Jätsime Rakvere jaama L.-r. Soomusrong nr. 1 ülema jaoks teate maha, et sõidame Kunda poole välja.

Vaevalt pooltundi peatunud Rakveres, algas meie sõit Kunda poole. Võis olla 8—10 km ära sõidetud, kui soomusrong kusagil võsastikus, heinamaa vahel, peatus. Vagunist välja ronides nägin, et kapten Parts Pitkaga olid suurtüki-

platvormi ees ja kõnelesid suurtükiohviteri lipn. Palloniga. Ümberringi oli vaikne ja rahulik. Astusin juhtide juurde, kuhu kogunes ka teisi.

„Meie peame siin müra tegema, et vaenlane kuuleks ja veenduks meie vastupanus,“ seletas Pitka suurtükiohviterile.

„Ei ole mõtet tühjalt ja otstarbetult tuld avada, sest meie ei tea veel vaenlase asukohta ja on küsitav, kas vaenlast ülepea siin ümbruses leidubki,“ sõnas kapten Parts vahele. Partsi kõnet tähelepanemata jättes käskis Pitka avada suurtükist tuli 3 km kauguse peale, soomusrongist paremale.

Järgnesid tugevad mürtsud, mis panid värisema õhu. Välja võis lastud olla 7—8 mürsku, kui tuleandmine Pitka käsul katkestati.

„Nüüd nad teavad, et meil siin vastupanuks ka kahurid on olemas,“ tähendas Pitka ja andis Partsile korralduse edasisõiduks.

Liikusime edasi tasasel käigul, kuulipildujad ja kuulipildurid tegevusvalmis, kuna meie olime oma enneaegse tulistamisega oma seisukoha vaenlasele avaldanud, õigemini vaenlase väljakutsunud.

Kõige peale vaatamata vaenlasest aga mingisugust märki ei olnud.

Siiski tundus, et midagi võib juhtuda ootamata, sest vaenlase taktika oli kahtlustäratav. Enne Kundasse sissesõitmist peatasime raudtee ääres ühe naise, kellelt kuulsime, et Kundasse veel vaenlast sisse tulnud ei ole, küll olla neid nähtud ümbruskonnas. Sellega olime saanud kinnituse, et vaenlase eelväed on lähenemas.

Tekkis küsimus, kas maksab riskeerida Kundasse sissesõiduga, kus vaenlasel oleks soodne olnud meid rünnata, sest alavi kiviehitused pakkusid vaenlasele meie ründamiseks head kaitset. Oleksimegi pöördunud tagasi, kuid veduris oli vesi lõpukorral ja vedurijuht tahtis Kundas võtta vett katlasse juurde. Kell oli 2 läbi, kui jõudsimme Kunda. Peatuti ja vedur haagiti rongi küljest lahti ning viidi pumba juurde.

Parajasti kui vedur võttis vett, hakkas korraga igalt poolt meie rongi sihis lendama otse rahena kuule. Raske oli kohe jõuda selgusele, kust just lasti, sest näha vaenlast ei olnud. Hakkas juba hämarduma. Olime justkui lõksu sattunud — lahutatud vedurist ja pealegi vaenlase tule võimuses. Avasime kuulipildujatest vastutule, kuid meil oli vaenlast raske tabada ilma kindlaks tegemata nende asukohti. Meile lastud kuulid tulid korraga mitmelt poolt, kuna pidime oma tuld juhtima kivimüüride vahelt. Varstigi aga selgus, et vaenlase seisukohad olid Kunda vastas, mäeseljandikul.

Meie seisukord oli täbar — kahuriplatvorm seisis vaenlase vastu tagurpidi ja seda ei saadud kasutada. Saabuv õhtune hämarus oli aga meile soodne. Osava manööverdamisega oli ve-

durijuht veduri uuesti rongiga ühendanud ja lõksust tagasitõmbumine õnnestus hästi. Kõik selle aja olime vaenlase kuuliderahe all, kuid imekombel keegi meist ei saanud haavata, kuigi vagunid olid mitmest kohast kuulidest tabatud. Kundast väljudes nägime vaenlase ratsanikke mäeharjal, kellede suunas avasime tule. Vaenlane vaikus. See oli meie esimene tuleristimine.

Oli juba täiesti hämar kui lahkusime Kundast. Tagasisõidul, umbes 5 km Kundast Rakvere poole, nõuti suurtükiplatvormilt rongi peatamist. Suurtükiplatvormil olev valve, (suurtükiplatvorm oli rongi eesotsas) oli märganud, et teel ees midagi mustab. Rong peatus. Mõni samm rongi ees oli tee lõhutatud — mitmes kohas olid rööpmed üles kistud. Näis, et vaenlane kavatses meid ka siin rünnata, tahes meid enne kraavi lasta. Asusime jälle relvade taha, kuni tee parandatud. Olime heaks märgiks vaenlasele, kuna viimast oli meil raske tabada pimedas. Vaenlane püüdis takistada teeparandajaid, tulistades neid, kuid rongilt avatud tuli suutis neid siiski küllaldaselt kaitsta.

Tunni-poolteise peatumise järele liikusime jälle edasi, kuna selle aja kestel tee sai parandatud. Ka vaenlane loobus meie ründamisest. Pooltel teel, enne Rakverre jõudmist, tuli meile L.-r. Soomusrong nr. 1 vastu, kes järgnes meile Rakveresse mahajäetud teate põhjal.

Sõitsime nüüd koos tagasi. Ööseks Rakverre jääda ei usaldatud, pealegi oli L.-r. Soomusrong nr. 1 saanud mõned vigastused, millede parandamiseks tal tuli sõita Tallinna. Sõitsime edasi kuni Tapani, kus L.-r. Soomusrong nr. 2 jäi ööseks paigale, kuna L.-r. Soomusrong nr. 1 jätkas sõitu Tallinna.

Veetsime öö Tapal rahulikult. Hommikuks oli tulnud Tapale rohkesti rindelt taandunud jalaväelasi. Nägin seal ka leitn. Jaiki, kellel ühes jalas oli lagunenud nahksaabas, teises vilt. Ta jutustas, et taganemine võtnud niisuguse ulatuse, et mehi ei olevat saadud enam peatada. Tulnud ka jala Tapale, kus ta hankinud enesele lagunenud teise saapa asemele vildi olgugi ka katkise.

Belohvostova ja Suure-Nedzaja külade vallutamisel.

H. Hakk.

Laiarööpmeline Soomusrong nr. 3, mis oli seisnud pikemat aega rindel, vajas hädasti remonti: veduri katel vajas pesemist ja leektorud pinnimist, mätmesugused tihendused uuendamist ja kruvid-matrid kinnitamist. Ka meeskond oli hakanud „logisema“ alatiste „mulinate“ tagajärjel. Vajati hädasti saunaskäimist, sest täid, kippusid liiga tegema. Vahetevahel korraldati nende peale küll päris korralik klaperjacht, kuid meeskonna tihedalt koos elades siginesid nad jõudsasti. Ühesõnaga kõik, niihästi elav kui ka eluta rongi koosseis vajas remonti. Ja ühel heal päeval laaditigi meile vahetuseks Soomusrong nr. 4. Vahetus sündis Sauleki jaamas. Soomusrong nr. 4 sõitis kohe välja Stakelni sihis ja meie Valka, endid korraldama.

*Samal ajal käisid Petseri all ägedad lahingud meie soomusrongide nr. 1, 2 ja 5 ning vaenlase vahel. 29. märtsil 1919. a. kell 08.30 hommikul vallutas Soomusrong nr. 1 võimsa hoobiga Petseri raudteejaama. Umbes kell 12.30 vallutas soomusrongide dessant Petseri linna ühes lähema ümbrusega. Selle juures saadi vaenlaselt kaunis rohkesti „soomust“ või sõjasaaki relvade, laske-
moona ja muu sõjavaru-
tuse näol.*

*Meie dessant, vaenlasega võrreldes, suuremaid kaotusi ei kannud. Peale Petseri ja ümbruskonna vallutamist nüi rongid kui ka dessant-
osad tungisid külluna sügavale vaenlase selj-
taha. Meie jalaväe osad aga, kes asusid rohkem
rinde tiibadel, ei jõudnud rongidega ja ta des-
santidega pidada sammu ja jäid tugevasti maha.
Nüüd kutsuti puhkusel viibiv Soomusrong nr. 3
kiires korras Valgast Petseri, et põhja pool raud-
teed aidata oma dessandiga jalaväeosi.*

*Sellega oli meie puhkusele tõmmatud kriips
peale. Kõik ilusad tantsud tulid „Säde“ teatri
saalis jätta pooleli, kui õhtul kell 23.30 meile
teatavaks tehti rongi kiire väljasõit Petserisse.
Ei olnud aga midagi parata. Lahkumine oli
meestele kõige selle tõttu muudugi kaunis vastu-
meelt, aga käsk oli käsk ja seda tuli täita! Um-
bes kell 12.00 öösel oli meeskond rongil ja juba
kell 04.00 hommikul olime Petseri jaamas. Seal
rongi ülem, hankinud täiendavaid teateid vaen-
lase kohta, tegi korralduse sõita umbes 1 km
Valga poole tagasi. Siin asuti dessanti välja
saatma. Meie dessandile anti ülesandeks terve
rida külasid põhjapool raudteed vaenlasest pu-
hastada kuni Orava jooneni.*

Dessantpataljoni ülem al-leitn. Kase kutsus ka mind kaasa. Kuid mul oli juba erülesanne, nimelt pidin ma korraldama korraliku telefoni-seide rongi ja dessandi vahel, millise korralduse tege rongi ülem kapt. Luiga mulle juba Petseri jaamas. Et aga al-leitn. Kase käis peale ja ma ise ka tahtsin kaasa minna, kuna „mulin“ töötas tulla huvitav, siis nõustus lõpuks ka kapt. Luiga minu kaasaminekuga. Ütles vaid: „Mine, aga vaata, et sa haavata ei saa.“ Milleks sarnane hoiatus vajalik oli, ei tea mina tänapäevani. Igatahes, varem ta mind kunagi nii ei hoiatanud, ehkki ma küll juba rongi sõjategevuse algusest peale kõigist lahinguist võtsin osa. Oma asemele jätsin sidet korraldama vilunud telefonisti Altdorfi. Olin väga rõõmus, et võisin jälle ühele suuremale „mulinale“ kaasa löüa.

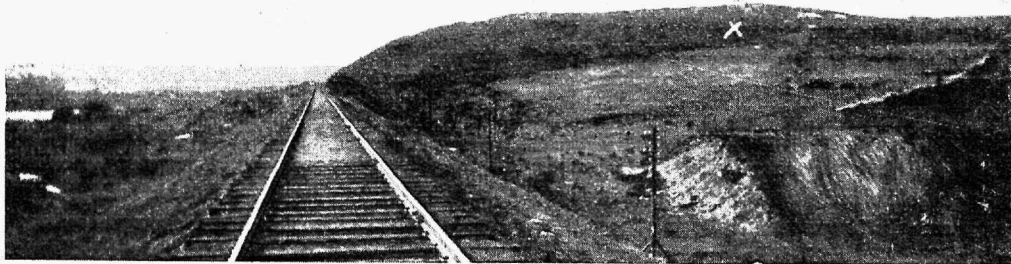
Oli pühapäeva varahommik. Ilm oli haruldaselt ilus. Sadas pehmet, laia lund ja külma oli ainult paar kraadi. Eemalt kostis Petserikloostri kirikukellade helin. Ka meeste meeleolu oli kõigiti hea; tehti üksteise kulul nalja ja jagati juba varakult loodetavat „soomust“.

Umbes kell 06.50, kui ettesaadetud haurajad (olin ka nende seas) jõudsid luurelt tagasi, tungis pisut hiljem meie 100-meheline dessantosa vaenlasele Belohvostova külas ägeda hooga kallale. Kas oli vaenlane saadud hoobist toibumata, või olid selleks muud põhjused, kuid ta vastutuli meie parema tiiva pihta oli õige hõre ja mitte-täpav. Meie parem tiib kasutas vaenlase segadust ja soodsat maastikku ja vallutas osa külast. Aheliku keskosa ja vasak tiib jäid aga vaenlase marutule alla. Peaaegu lahingu algul sai al-ltn. Kase haavata. Oma kohustused lipn. Ojale üle andnud, läks ta võrdlemise raske haavaga omal jõul rongile tagasi. Vasak tiib, olles pidevalt vaenlase kuulipildujatule all, ei pääsenud enam edasi. Juba oli neil kaotusi. Väike koolipoiss Tõnisson langes surnuna; varsti ka üliõpilane Nokkur ja veel paar meest; oli ka haavatuid. Kooliõpilane Ed. Rõmmer (praegu Roomere) leidis vaenlase kuulipilduja asukoha üles kusagil majade vahel ja püüdis sellele läheneda. Ronides üle igasuguste lattaedade, sai ta viimaks asendisse, kust kavatses avada vaenlase pihta tule, kuid sel momendil tabas teda ennast vaenlase kuul. Õnneks võttis saksa teraskiiver kuuli suurema hoo vastu, kuid killud löid siiski kaunis suure haava talle pähe. Ta jäi poolkuimasena lamama, silmad verd täis, ega näinudki enam kusagile edasi minna. Alf. Erne, nähes oma sõpra hädaohus, hakkas talle appi minema. Ta püüdis Rõmmerile läheneda võimalikult ettevaatlikult, et teda tule alt ära tuua. Kuid vaenlase kuulipilduja taga näis tookord olevat väga asjatundlik ja vilgas mees. Ta võttis Erne kiiresti „kirbule“ ja varsti lamas mees oma vere sees, ilma et oleks suutnud sõpra abistada. Vi-

maks õnnestus ka aheliku keskosal tungida külla sisse. Vaenlane, nähes, et meie parem tiib kavatses neid haarata, pani kabuhirmus jooksuma, jättes maha oma kuulipildujad. Maha loobitud püssid ja seljakotid tähistasid ta põgenemisteed, justkui kartes, et meie müüdu neile ei oska järgi minna. Tagaajamisel jäi üks kuulipilduja regi meile peaaegu jalgu. Küll püüti väsinud hobust ergutada kiiremale sõidule, kuid meie kolmiku — J. Pols, H. Hakk ja J. Raudleht — mõne lasu peale jäi hobune hoopis seisma. Nähtavasti sai ta haavata. Üks põgenejaist kukkus reelt surnuna kummuli lumme, teised neli pääsesid põgenema. Jooksime kolmekesi mahajäetud ree juurde, millelt leidsime täiesti korras Maksim-kuulipilduja ja isegi tüki laetud linti. Pols pööras Maksimi otsa ümber ja tuletas vaenlasele kohe meelde, et nad väga väärtusliku sõjariista on jätnud maha.

Nüüd, kus Belohvostova ja Kolodavitsa külad vallutatud, tehti korraldus väikeks hänge tagasitõmbamiseks. Kästi kõigil kogumeda, vange ja sõjasaaki kaasa võttes, küla koolimaja juurde, kus külanaised lahingu ajal pidasid natutalguid. Kõra ja kisa oli igatahes kaunis suur.

Nagu selgus, olid naised kohe lahingu algul hirmuga põgenenud kodant koolimajja, kus olemine tundus justkui julgemana. Tegelikult aga jäi just koolimaja meie ja vaenlase ägeda tule alla. Kooliõpetaja ja üks naistest olid saanud surma. Ellujäänud, nähes kahte verist laipa, hakkasid nutma ja sattusid hüsteerikasse. Meie kolmik pidi oma ranga sõjasaagi omal jõul läbi paksu lume tassima kogunemiskohta, sest raskesti haavatud hobune ei võtnud enam vedu ja ma lasksin ta maha. Olime aga kõik suurest rassimisest ja jooksmisest täiesti väsinud. Sellepärast saatsin J. Raudlehe lähemasse talu hobust otsima. Oma suureks üllatuseks nägime peagi Polsiga Raudlehte jooksmas talust suure kisaga tagasi, kuid ilma hobuseta. Meie juurde jõudes pööras Jüri, (Raudlehe eesnimi), omal silmad pealuust välja hüppamas: „Pu-pu-punased on talus sees.“ Mitte kuidagi ei saanud enam naeru kinni pidada, niivõrd oli Jüri koomiline omas terves olemises. Jüri vihastas meie naeru üle ja pööras: „Mis teie kuradid naerate, minge vaadake ise, kui teie ei usu.“ Ei tahtnud mitte kuidagi uskuda Jüri juttu. Meie askeldame siin juba peaaegu pool tundi ja punased vahivad külma rahuga pealt ja, võib olla, kihistavad naerdagi meie abituse üle. Kutsusin siis Jüri kaasa ja läksime ettevaatlikult, püsse laskevalmis hoides, talusse olukorda selgitama. Ja tõepoolest, talus oli olnud koguni 6 vaenlase sõdurit. Nad olevat taandumisel teistest kuidagi jäänud maha ja pugunud näikaruaaks talu peitu, kuna meie väed kaovad silmapiirilt, et siis ükskõik kuhu kanti lasta jalga, kuna arvanud või-

Meie vaatluspunkt Lõunarindel Irboska raudteejaama lähedal 1919. a.

vat ükskõik kelledena esineda, kuna erilised võrmitunnused neil puudusid.

Raudlehe tallu ilmudes olla nad tahtnud endid anda vanggi. Raudleht, muidu küll kõigiti kange mees, kes oma igasugu kaasasolevate relvadega nägi välja justkuü elav arsenal, nähes üksiolles korruga kuut vaenlast, pistis süiski punuma. Loomulikult taipasid punased kohe milles seisis lugu ja kasutasid viimast võimalust põgenemiseks. Üks neist jäi süiski tallu ja jutustas mulle enda kavatsusest. Küsisin mahajäänult, et miks ta koos teistega jalga ei lasknud. Vastatas, et ta olevat väga väsinud ja ta ei tahtvat üldse enam sõdida. Palus end võtta vanggi ja mitte lasta maha. Jätsin vanggi Raudlehe hoole alla ja läksin peremehele vastu, kes parajasti koos oma naisega kartulikoopast pugesis välja, kuhu nad nähtavasti kuulide eest varju olid läinud. Küsisin, et kas tal on hobust. „E-e, ei ole, va' punatse viisiva ära hobese ja puha,“ vastasid eite-taati peaaegu ühestsuust. Läksin süiski lauta kontrollima, kas pererahva jutt vastab tõele. Seal kinnitas peremees uuesti: „Ei siin ole enam hobest ega kedagi.“ Aga momendil, kui ma laudast hakkasin väljuma, kuulsin, kui hobune turtsatas, justkuü kusagil maa all. Peremees, kuuldes oma hobuse häälitsust, võpatas. Nüüd oli selge, et hobune on ärapeidetud. Kärtasin vanamehele peale, et too aga hobune välja, muidu läheb sul halvasti, ja haarasin seejuures nagaani pärast paljutühendavalt kinni, mis ka vanamehele ei jäänud talle panemata. Vanamees pugesi põhuvirna taha, kust peagi hobusega ronis välja, ise hobusega kõvasti kurjustades. Mind nähes lausus ta, et sidusin ta pea küll kõvasti maha, aga ta sinder selle vaia maa seest süiski kuidagi ilka välja tõmbas. Võtsin hobuse peremehelt ühes rangidega vastu ja andsin üle Raudlehele. Nii meie süis läksime: Raudleht hobusega ees, mina vangiga järel. Kohale jõudes selgus, et keegi meist ei oska rakendada hobust. Kõik olime läbi ja läbi linnamed. Sur-

nud hobuse saime ree eest kätte sel teel, et lõikasime muist rihmasid katki. Viimaks õnnestus Raudlehel ühes vangiga, juba kärsituks muutunud noort hobust kuidagi aiste vahele sokutada. Ka looga saime viimaks kuidagi peale. Kui agurust hakkasime vastu mäge üles minema, lagunes meie töö ja vaev. Look lendas üle hobuse pea ja aisad kukkusid kolinal maha. Vaevalt suutsime ootamata vabadusest ehmanud hobust pidada kinni. Nüüd ei aidanud muu nõu, kui läksin jälle tallu tagasi ja palusin peremeest, et see tuleks ja rakendaks hobuse ette. Vastutasuks lubasin talle surnud hobuse ühes rakmetega. Ka lubasin tal soomusrongini kaasa tulla, kus ta oma hobuse saab tagasi. Vanamees mõtles viivu, ja hõikas süis üle läve tuppä: „Vanamoora a, ma lähen soldatitega ise ühes ja toon hobese tagasi.“ Selle järele pani ta meie imestuseks hobuse suurema vaevata ette.

Kui meie oma noosiga jõudsim koolimaja juure, olid teised juba täikk aega seal puhunud ja valmistusid edasiminekuks. Vanamehe regi laaditi kõiksugu sõjasaaki täis ja saadeti paari mehe saatel rongile. Seal vanamees vabanes ühes hobusega ja sõitis koju.

Nii langesid meile saagiks trobikond vange ühes hulga sõjasaagiga. Ja mitu küla olid puhtad vaenlasest. Poiste tuju oli kõigiti ülihea. Vaenlasega arvati kokkupõrge tulevat alles järgmises, Suur-Nedžaja külas. Omas ülemeelikkuses hakati tegema nalja oma saarlasest lahingukaaslaste arvel, kes saabusid paar päeva tagasi dessandi täiendusena rongile. Nad nägid algul natuke aravõitu välja ega osanud nii ruttu, kui seda vahest sooviti, kohaneda lahingmeestega. Eriti naljakad olid 2—3 saarlast, kes vaenlase poolt tule avamisel suures surmahirmus hakkasid omi päid lumme toppima, nagu jaanalinud. Umbes kell 1 oli kolmas lahing sel päeval. Vaenlase juhid olid suutnud süiski suurte pingutustega oma laialipaisatud väeosade riismeid kokku koguda ja kusagil metsaserval metsavahimaja-

kese juures otse risti meie liikumise suunale ahelikku asetada. Positsioon oli igal juhul valitud hästi. Neid otse eest rünnata, oli meil halva maastiku tõttu kui mitte päris võimatu, siis väga raske. Paratamatalt tuli see aga teostada. 10—12 luurajat saadeti ette demonstreerima pealetungi, tehes kaasasolevate Lewisidega kõva mädinat, tõmmates seega punaste tähelepanu endale. Peajõud tegi aga kiirmarssil paarikilomeetrilise ringi ja asus vaenlasele külje peale. Luurajatega kokkulepitult hakkasime peale punaseid signaalrakette vaenlasele peale pressima. Vaenlane, nähes, et nad jälle on haaratud tangide vahele, andsid endid, peale ägedat tulevaheust, vangi. Suurem osa aga süiski põgenes metsa. Lahingu algul arvasime, et ega neid kuigi palju meie vastas pole, aga nüüd kuulsime vangidelt, et neil oli olnud seal umbes 400 meest, kuma meid oli aga vaevalt 60 meest. Vangi langes meile 79 meest, surnuid ja haavatuid oli 34 meest, kuma meil oli 2 haavatut. Väärtuslikeku sõjasaaki neilt nüüd enam saada ei olnud, sest see oli juba varem neilt ära võetud, ja mis neil veel juhtus paremat olema, selle võisid põgenenud endiga metsa kaasa. Nüüd, kus vangid ja haavatud kokkukogutud ja ülekuulamisel, jõudsid meile järele ka kõõgimehed, regedel sooja supi anumad kasukatesse mähitud. Nad olid juba lahingu algul jõudnud meile järgi, istunud aga kogu aeg metsas varjul, vaadates pealt, et kas „sellid“ ka supi eest kuigi palju head teevad! Supp jagati nüüd kiiremas korras meestele välja. Hea söögiisu eest oli vaenlane juba hoolitsemud, sest oma 10 kilomeetrit oli neid jälitatud ja see ainuüksi juba tagas hea söögiisu. Vangid, nähes meie „prisket“ suppi, vedasid oma näod naerule, nagu oleks see kõik neile toodud toiduks. Saivad süiski nemadki, muidugi selle osa, mis meist jäi üle.

Nüüd, kus supid söödud ja vangid toidetud ning ülekuulatud, saadeti vangid soomusrongile. Enne teele asumist löigati neil kõigil püksinööbid eest ära ja otsiti ka taskud läbi, et vältida teel kallale tungi väiksearvulisele saatelalgale. Ja nii nad siis läksid, pükse peoga ülal hoides. Läksime selle järele Suur-Nedžaja küla vallu-

tama. Seal asusid juba värskemad ja rohkem puhanud vaenlase osad kui need, kellega oli olnud tegemist varem. Liikuisime mööda metsavahehist teed hanereas, salk luurajaid umbes kilomeeter maad meist ees. Küla ette välja jõudnud saime vaevalt paiskuda ahelikku, kui meie pihta avati maruline kuulipildujatuli. Tuli oli aga jälle kõrge. Aina kuusekäbid sadasid puudelt. Punased ei teadnud meie jõu suurust ja samuti oli neil teadmata, kust meie peajõud neile võiksid peale tungida. Et nad olid teadmatuses meie suhtes, see paistis silma nende sinna-tänna juhitud kuulipildujatulest. Meie võrdlemisi hõre ahelik liikus kangekaelselt metsaservale, et üle lageda põlluriba tungida külla. Nüüd aga taipas ka vaenlane oma seisukorra tõsidust ja võttis meie parema tiiva tabava tule alla. Mitmed mehed langesid. Vaenlane ei kasutanud millegipärast vasturünnaku võimalust, vaid taganes. Meie vasak tiib korraldas nüüd küllale jälle rünnaku küljelt. Poisid jooksid püsti tulistades küla peale „hurraa“ karjudes. Seda survet ei kannatanud vaenlane enam välja ja tõmbus küla esimeste majade juurest tagasi. Nüüd jooksis omakorda meie parem tiib „hurraaga“ küllale tormi. Vaenlane ei jõudnud vastu panna ja loovutas meile poole küla. Madin külas aga aina kasvas, sest meie kogu dessant oli nüüd juba külas. Peagi oli küla vaenlasest täitsa tühi. Küla taga, raba serval kestis lahing aga veel edasi. Vaenlane, tugenedes oma abiväele, püüdis küla uuesti võtta tagasi, kuid kõik need katsed nurjusid. Koos parema tiivaga külast välja tungides jümin mina vaenlase tule alla. Vaenlane oli minul „kirbule“ võtnud ja varsti lamasin ma purustatud jalaga lumel. Püüdsin küll ära roomata tule alt välja, kuid see ei õnnestunud malle. Tundsin, kuis jõud rauges ja varsti kaotasin teadvuse. Kohale jõudnud sanitar ja B. Rummo kandsid mind tahu õuele, kus haavale tehti hädaside ja saadeti mind siis kiiremas korras minema. Kangeast valust hoolimata oli mul meeolu hea. Olin rõõmus ka selle üle, et sain sõita hobusega. Lahing kestis hilisõhtuni, kuma vaenlane tegi küla tagasi-vallutamiseks korduvaid katseid.

Võitlustes Punapargi, Voltveti ja Kilingi-Nõmme all.

F. Jakobson.

Teine Punapargi lahing.

6. jal-polgu staabis teati rääkida, et 30. det. 1918. a. videviku ajal, kella 17—18 vahel, oli vaenlane Mõisaküla poolt tulles raudteeliini suunas lähenenud Punapargile paari roodu suuruses salgas 3—4 kuulipildujaga. Vaenlase aheliku tulekuga metsaservast lagendikule oli jalaluurajatekomando asunud positsioonile vabriku lähedusse hüiglasuure saepuruhunniku taha, kuuse- ja männimetsa servale. Lipn. Mitt, vana Maailmasõja aegne veteran, temale omase kiirusega orienteerudes olukorra tõsiduses oli ühes kahe Lewisiga ja 6 koolipoisi-vabatahtlikuga kiiresti asunud vasakule poole raudteed. Kui vaenlase ahelik oli lähenenud saepuruhunniku juures tegutseva jalaluurajate aheliku joonele 500—600 sammu peale, siis võeti vaenlane ägeda püssi- ja kuulipildujatulega vastu. Vaenlase väesalga juht sammus vähe maad aheliku ees, mustas nahkkuues, nagan-revolver paremes käes, ja karjus kõigest kõrist: „seltsimehed edasi!“ Meie ägeda tule all vaenlane sai mõnikümend sammu edasi liikuda, kui nende juht langes ja jäi liikumatult lamama; ahelikus tekkis segadus üksikud isegi kadusid selja taga asuvasse metsa; veidi aja pärast vaenlase ahelik kohendas ennast ja asus positsioonile lagedal lumega kaetud lagendikul oma langenud juhi kõrval ja algas äge meie seisukohtade tulistamine püssidest ja kahest kuulipildujast. Tulistamise ajal lahkusid omalt positsioonilt paremal pool raudteed asunud jalaluurajad, kuigi vaenlase tuli ei olnud tabav ja kuulid vingusid nende seljataga asuva metsa puude latvus ja ekslesid isegi Voltveti jaama ümbruses. Luurajad taganesid ilma vaenlase surveta Voltveti jaamani. Vasakul tiival asuv lipnik Mitt oma väikese salgaga jäi esialgul oma endisele positsioonile ja pani vapralt vastu ja seda eriti tänu oma kahele automaadile, milliste abil suutis vaenlase aheliku edasiliikumist tõkestada. Vahepeal oli ilm muutunud üsna pimedaks. Kujunenud olukorra tõttu paremal tiival, kust vaenlane võis takistamatult tungida edasi ja ühtlasi sellega ähvardada Mitti salga seljatagust ja seda ümberpiirata, katkestas Mitt tuleandmise ja hakkas liikuma Voltveti jaama suunas. See teostus nii hästi, et vaenlane seda ei märkanud. Alles tükk aega kestnud vaikus äratas vaenlases kahtlust ja kartust, kas eestlased mitte ehk ei katsu nendele seljataha pääseda ja neid ümberpiirata, kuna vaenlase sel-

jataga asus pealegi ka võrdlemisi suur mets, mille kaudu oleks võinud teostada haarangut, kui ainult meil siis Punapargi all oleks suuremaid jõude olnud. Vaenlane lõpetas ka tulistamise. Pimeduse ja oma juhi kaotamise tagajärjel tekkis nende seas kabuhirm ümberpiiratud saada ja kiirel sammul valgusid nad väikestes salkades raudtee suunas Mõisaküla poole. Sel ajal hakkas Mõisaküla poolt vaenlase kergepatarei pommitama sihikindlusetalt Punapargi ja Voltveti jaama ümbrust. Punapargi alt taganenud vaenlane kohtas raudteel, poolel teel Mõisakülla, umbes paari roodu suurust väeüksust, kes tõttas abiks taganevatele, kuid taganejad mõjusid oma paanikaga abikstõttajate peale niivõrd, et nüüd juba üheskoos taganeti Mõisakülla välja.

Punapargi lahing oli heaks õpetunniks 6. jala-väepolgule. Ta näitas, et 6—7-meheline salgake suutis mitmekümne kordselt tugevama vaenlase pealetungi seisma panna, vaatamata, et vaenlase automaatrelvade tule tugevus oli kolmekordne, rääkimata püssitulest, samuti ka arvulisest ülekaalust. Punapargi lahingu moraalne mõju oli polgule määratu, ta tõstis meestes lahinguindu, enesekindlust ja aktiivset vaimu, ta oli Vabadussõjas ka esimeseks pöördepunktiks 6. jal-polgule, „siamaani ja mitte enam“. Punapargi alt algas 6. jal-polgu võidukäik Vabadussõjas.

Esimene luureretk öösel
1. jaanuaril 1919. a.

Leitn. Saar, lahkudes koos minuga pataljoni staabist, otsustas veel samal ööl asuda luurekäigule Voltveti-Punapargi-Mõisaküla sihis. Jõudsime kesköö paiku Voltveti jaama, kus leidsime jaama kontoris ühe ametniku laua ääres tukkumas. Meie soomusrongi ootamata ilmumine silmnähtavalt kohutas meest, kuna ta meid nähtavasti pidas esimesel silmapilgul rohkem vaenlasteks kui eestlasteks. Ta tööpoolest oligi vähikult raske vahet teha riietuse järele; esiteks olime riietatud kõik kirevalt, domineerivalt vene hallidesse sinelitesse, osalt lambanahksetesse poolkasukatesse, lihtsatesse talumeeste hallidesse või mustadesse palitutesse ja joppedesse; peakatteks olid vene sõjaväe vormimütsid, papahhad, kõrvikud, läkiläkid; õlakuid ega muid eritunnusmärke ei olnud siis veel ametlikult olemas.

Jaamaametnikule sai aga peagi selgeks kellega tal oli tegemist, kui pöördusin tema poole küsimusega: „Kas saab punastega telefoniühendust Mõisakülla, sest tahaks heameelega teada saada, kuidas nende käsi käib pärast Punapargi alt lahkumist.“ Ta nägu muutus kohe rõõmsamaks ja ta teatas teenistusvalmilt, et kahjuks on telefoniliin purustatud, kuid meie väeosa staapi Kilingi-Nõmmele saab küll ühendust. Vastasin, et sealt meie just tulime ja soovime sõita Mõisakülla. Ametnik tuli ise seadma pöörangut ja lubas ka valvata, et soomusrongi tagasisõidu juhuks pöörangud ja tee oleks jaama piirkonnas korras, samuti lubas vee-pumba rikke kiires korras lasta äraparandada, et meie tagasisõidul saaksime vett võtta. Paarikilomeetrilise sõidu järele olime Punapargi kohalt Voltveti poolsele metsaserval; seal peatusime ja pärisime andmeid vaenlase üle positsioonil asuvalt 6. jal. polgu 9. roodult ja informeerisime neid, et sõidame luurekäigule rindest ettepoole. Soomusrong liikus ettevaatlikult, tasasel käigul, iga silda ja truupi hoolsalt järele vaadates; liikusime nii umbes kilomeetri võrra edasi, kahelpool teed oli suur mühisev põlismets; lumetuisku ilid mänglesid puude latvus ja okstel ning maad mööda rulludes sinna-tänna, telefonipostid undasid ühetoonilist viit. Rong peatus ootamatult, järsult. Selgus, et edasisõit on võimata, sest vaevalt kümne sammu kaugusel oli väike, umbes 1,5 silla laiune puusild ärapõletatud. Lühikese peatuse järele sõitsime jälle tagasi. Jõudes meie eesliini positsioonideni, tekkis seal raudtee ääres valvepostis segadus. Selgus, et valveposti meeskond oli alles vähe aja eest vahetatud ja vahetatavad ei olnud informeerinud uusi mehi meie luurekäigule minekust eesliini ette, mille tõttu nad pidasid meie rongi vaenlase omaks, kusjuures ootamatuse moment häiris valveposti mehi niivõrd, et rongi pihta ühtegi pauku ei suudetud lasta. Tagasisõidul oli Voltveti jaama veevärk juba korras. Võtsime vett ja käsu kohaselt sõitsime Kilingi-Nõmme jaama.

Voltveti — Punapargi all 2.—7. jaanuarini 1919. a.

2. jaanuaril toimetasid 1. ja 2. rood ning K/r. soomusrong nr. 1., Voltveti, Mõisaküla suunas luuret, kuid vaenlasega kokkupunkte ei olnud. Sama päeva õhtupoolel kell 15.00 oli ratsaluurijate valvetõkkel kokkupõrge Voltveti mõisale lähenenud 40-mehelise vaenlase ratsasalgaga. Viimased jätsid maha 3 langenut. Selle teistkordse ebaõnnestunud katse järele mõisa tungida taganesid vaenlased tulnud teed Mõisaküla poole tagasi. Vaenlase langenud sõdurid maeti Kilingi-Nõmmel.

Ajavahemikul 2.—7. jaanuarini käisime pea iga päev luurekäigul kuni põlenud sillani, teiselpool Punapargi saeveskit, ilma et vaenlasega selle juures oleks kokku puutunud. Ühel sarnasel järje-

kordsel luurekäigul leidsime raudteest vasemale mõnesaja sammu kaugusel 2 langenud vaenlase laibad. Nähtavasti olid nad Punapargi alt taandumisel raskesti haavatutena oma kaaslaste poolt kaasavõetud ja siis mõnesugusel põhjusel maha jäetud.

Laipadest vähe eemal raudtee poole oli maas tindipliatsiga kirjutatud ilma ümbrikuta kiri, mis oli kirjutatud vanematele. Kirja iga rida algas suure tähega ja kirjas polnud ei ühtegi punkti ega komat.

Tantsuõhtu Kilingi-Nõmme alevis.

Pühapäeval, 6. jaanuaril 1919. a. õhtul oli kolbalikus alevi seltsimajas korraldatud tantsuõhtu sõduritele. Sellest võttis alevi noorsugu rohkearvuliselt osa. Osal vabadel sõduritel soomusrongilt ja I pataljonist oli lubatud sellest õhtust ka osa võtta. Kohalik lõõts-puhkpillide orkester mängis vanu tantsulugusid suure bravuuriga kuni kesköö tunnini, kuna rinde läheduse tõttu alevile ei lubatud kauem pidutseda, ehkki pidumeelolus seda sooviti. Pidu oli siiski suureks lahutuseks sõjameestele ja aitas tunduvalt lähendada sõjaväelasi rahvale. Pakuti kohe oma kaasabi hobuste, veoabinõude, toiduainete, riituse ja pesu näol, hiljem mõned energilisemad peremehed ja perenaised tõid ühte-teist, mis kõik tolleaegses olukorras oli teretunud. Hiljem, kevadepühade puhul, saime Kilingi-Nõmme kandist pühade kingipakikesi, ja kõike seda tänu heale ja sõbralikule vahekorrale, mis valitses siis, kui sõjarinne oli Voltveti ja Kilingi-Nõmme all.

„Õnnetu päev.“

6. jaanuaril 1919. a. hommikul sõitsime nagu harilikult soomusrongiga luurekäigule. Kiire sõidu ja osalt ka tuisanud tee tõttu jooksis esivagun rööpmetest välja. Et ärahoida suuremat õnnetust asusin platvormil piduri kiirele pealekäänamisele, kuna rong inertsil mõjul veel edasi liikus. Andsin signaalkõie tõmbega vedurijuhile teate rongi silmapilkseks seismajätkuks, kuid selle toiminguga sooritamisel, libeda platvormi tõttu libisesin pikali ja nii õnnetult, et kukkusin peaga vastu platvormiastme käepideme rauda. Selle tagajärjel tekkis paremale kulmule luuni ulatuv peahaav. Omal jõul saime siiski väljajooksnud vaguni roobastele tagasi ja pöördusime rongiga tagasi, ilma, et vaenlast oleks kohanud. 6. jal.-polgu vanemarst dr. S. Talvik sidus haava kinni; lahkusin sidumispunkti ja jäin soomusrongil rivvi edasi.

Mõisaküla alevi ja raudteesõlme vallutamine.

Meie jõud koosnesid 6. polgu I pataljonist, ja 9. ja 10. roodust, luurajate-komandost ja Kit-

sarööpmelisest Soomusringist Nr. 1 ühes selle peal oleva löögiroodu dessandiga, üldiselt kokku 330 tääki, 6 raskekuulipildujat, 2 kergekuulipildujat, lisaks soomusrongi 2 rasket Maksim-kuulipildujat ja 3 kerget kuulipildujat. Samal ajal Abja mõisas, Mõisaküla sihis tegutses polgu hiljuti formeeritud II pataljoni 5. rood, 60—80 tääki, 1 raskekuulipilduja.

Vaenlase Ruhja-Mõisaküla grupil (otrjädil) oli arvuviselt 300—350 täägi ümber, 5—6 raskekuulipildujat, 40—50 ratsanikku ja üks 3-tolline suurtükipatarei (4 suurtükki). Vaenlase jõud koosnesid 1. Petrogradi kütipolgust; peale venelaste, leidus seal ka hulk lätlasti ja isegi mõni eestlane oli sinna ära eksinud. Grupi staap asus Mõisakülas.

7. jaanuaril andis Ülemjuhataja 6. polgule käsu asuda pealetungile Punapargi—Voltveti—Mõisaküla suunas, kooskõlastades oma tegevust

Nr. 1 ltn. Saare juhatusel. Rongil asus ka minu juhtimisele kuuluv löögirood; vasak kolonn, al-ltn. Maide juhatusel, koosnes 1 roodust, pidi peale tungima Voltveti—Rägo—Kamara karjamõisa—Letsi talu üldsuunas, puhastades vaenlasest maa-ala raudteest põhjapool ja Voltveti—Venda maantee piirkonnas asuvad asulad, et Mõisakülla sisse tungida põhja poolt.

Parema tiiva lahtine kaitse jäeti 4. roodu tagada, al.-kpt. Lukas'e juhatusel all, kes pidi oma edasiliikumist ja tegevust kooskõlastama tema naabruses, vasakul, teotseva 9. rooduga. 4. rood pidi liikuma üldsuunas otse lõunasse piki maanteed Jäärja-Salisburg, kuid üldiselt oli 4. roodu ülesandeks kaitsta polgu paremat lahtist tiiva ootamatuste ja üllatuste vastu. Keskmise kolonni 2. rood suutis oma lõppülesande — Mõisaküla vallutamise — teostada juba kell 10.30 ennelõunat, ilma et oleks vaenlasega olnud kok-

Okastraadist telefoniliini tõmbamine Vabadussõjas meie sidemeeste poolt.

Viljandi grupiga; selles grupis tegutses ka 6. polgu II pataljon ja 2. diviisi muid väeosi, üldalluvusega 2. diviisi ülemale. Saadud direktiivi põhjal otsustas 6. polgu ülem vallutada Mõisaküla sõlmpunkti. Selle ülesande täitmiseks oli 7. jaanuari õhtul Kilingi-Nõmme jaamas, staabi salongvagnisse kutsutud kokku nõupidamine üksuste ülematega. Sel nõupidamisel otsustati tungida peale kolmes kolonnis ja üheaegselt atakeerida Mõisaküla alevit.

Mõisaküla vallutamine.

Pealetungile asuti kolmes kolonnis: parem kolonn, 9. rood, leitn. J. Junkuri juhatusel, 8. jaanuaril kell 08.30 hommikul liikus peamiselt raudtee suunas ja raudteest paremal, Kervi, Kure, Porisaare üldsuunas, et Mõisakülla sisse tungida edela poolt; keskmine kolonn, kes pidi pealöögi andma raudtee üldsuunas, koosnes kahest roodust ja Kitsarööpmelisest Soomusringist

kupuuteid. 2. roodul oligi ka kõige lühem tee ülesande täitmisele, mille tõttu jõudis ka rood, liikus suuremalt osalt kitsarööpmelise raudtee liini mööda, kõige varemini Mõisakülasse. Lõunapaiku olid ka teised kolonnid välja jõudnud Mõisaküla jooneni, ka vaenlasega mitte kokku puutudes.

Kuna Mõisaküla sihis teisel pool Punapargi saeveskit, metsa vahel, oli puutruup ära põletatud meie vägede taganemise ajal, siis uue puutruubi ehitamine raudtee remonttööliste poolt võttis aega kuni kella 15.00-ni. Selle järele haagiti soomusrongi külge ka remonttööliste remontvagon ja mõned lahtised platvormid ühes tagavararööpmetega ja tee parandusriistadega; samuti ei unustatud kaasa võtmast lumelabidaid, sest raudteeliikumine Mõisakülani oli ligemale paar nädalat seisnud, mille tõttu võis oletada lumehangesid raudteel. Kell 15.15 sõitsime Punapargi kohalt Mõisaküla sihis välja. Ilma mingisuguse viperuseta jõudisime soomusrongiga

kuni Metssaare taluni, mis asub paremalpool raudteed, 4½ km Mõisaküla jaamast. Seal kohal lõppes mets ja lagendikul oli tee kõvasti äratuisanud; remonttöölisel ja lõögiroodu mehed suutsid poole tunnise virga töö tulemusena tee lahti kaevata ja nüüd läks sõit juba ilma mingi vahejuhtumiseta Mõisakülani, kuhu jõudsimel kell 16.40. Meie rongile järgnes kümneminutilise vaheaja järele rong I pataljoni staabi salongvagoniga. Jaamas oli vaid mõni kohalik julgem uudishimuline silmitsemas meie soomusrongi. Kuna saabus juba videvik, siis ei liikunud meie enam Mõisakülalt edasi, vaid jäime jaama. Sama päeva õhtul saime al-kapten Tallo'lt ülesande järgmisel päeval soomusrongiga edasi liikuda Kirbla—Ruhja jaamade sihis; ka jalaväeroodud said sama ülesande. Jalaväeroodud jäid samuti ööseks peatuma Mõisaküla joonele. 4. rood, kes asus eemal parema tiiva kaitsel, oli võtnud oma alla Jäärja mõisa, saates valvetõkke ette Kiisa juurde.

Mõisaküla alev koosnes siis 500—600 elanikust, peamiselt eestlased. Alevi tuiksooneks oli raudtee sõlmpunkt ühes raudtee tehase-depoo-ga. Selle tõttu üle poole kogu elanikkonnast kuulusid raudteelaste perekonda. Kitsarööpmeline raudtee kuulus siis 1. Liivimaa Juurdeveo Selt-sile, kuid sõjaolukorras allus raudtee täieliselt sõjaväe otsesele kontrollile. Nii alevi elanikkond kui ka raudteelased omas suuremas enamuses olid Eesti Vabariigi poolehoidjad ja meie vägede viibimise ajal alevis, püüdsid igatpidi meile oma kaasabi üles näidata. Nii tuldi hulgaviisi jaama ja pakuti üksteise võidu oma maju ja kortereid meile ulaluseks. Mõned tähendasid: „Juba täna hommikul vara kütsime omad korterid soojaks, sest ootasime ja lootsime, et siiski pea tulete, sest sõduritel on ju nii vaja sooja, kui nad väljast külma ja tuisu käest tulevad.“ Mõnes peres oli isegi soe kapsa- või tangusupp meie saabumise puhuks valmis keedetud. Ise leidsin otse raudteejaama juures ühe raudteeametniku korteris ülilahke vastuvõtu; anti soe tuba, pehme, puhas ase ja tubli õhtusöök, paksu kapsaste ja kuuma teeveega.

Leitn. J. Pedaja surm.

Lahke raudteeametnik, kus olin korteris, jutustas alljärgneva loo: Sel ajal, kui vaenlased viibisid Mõisakülas, olla Valga poolt sõitnud rongiga Mõisaküla jaama leitn. Pedaja. Viimane võetud Punapargi—Võlveti juures Volmari poole taganevate Saksa okupatsioonivägede poolt vangiks ja viidud kaasa. Leitn. Pedaja oli ratsaluurajate-komando ülem 6. polgus ja sai ülesandeks teotseda Võlveti rajoonis, et takistada taganevate Saksa väeosade riisumisi ja nende omavoli nimetatud piirkonnas. Leitn. Pedaja oli nähtavasti kuidagi Saksa vägede vangistusest vaba-

nenud ja tahtis läbi rinde tagasi tulla oma polgu juurde. Olles külmavereline ja julge mees, valis ta kõige lühema ja kiirema läbipääsuviimase. Kui leitn. Pedaja oli kiirel sammul möödumas jaamast Pärnu poole, näinud teda telefonipreili ja lausunud imestusega, vaenlase võimumeeste juuresolekul: „Praegu möödus jaamast Eesti ohvitser Pedaja“. Selle peale jooksnud salk vaenlasi leitnant Pedajale järele ja vangistanud viimase. Hiljem, kui meie väed valutasid Valga, leiti ka leitn. Jaan Pedaja laip. Kadunud kangelane õppis Tartu Ülikoolis loodusteadust; teda jäid leinama abikaasa ja väike poeg.

Ruhja esimene vallutamine.

9. jaanuaril 1919. a. sai K/r. Soomusrong Nr. 1 ülesandeks tungida edasi Kirbla—Ruhja jaamade sihis. K/r. Soomusrong Nr. 1, ühes rongil oleva dessandiga — lõögirooduga, lahkus Mõisakülalt veidi enne keskpäeva, nii kella 10.30—11.00 vahel. Meiega oli kaasas 3 sidemeest staabist, et meie edasilikumisel parandada telefoniliine. Aeglasel, ettevaatlikul sõidul jõudsimel kuni Ipiku raudteevahi majani. Seal olid paiguti nii telefonitraadid kui ka postide küljes asuvad valged traadihoidjad purustatud. Rong peatus ja sidemehed ühes roodumeestega asusid energiliselt parandama vigastusi. Poole-tunnise töö järele oli liin seatud korda, Mõisakülla sai ühtlasi teatatud, kus kohal asume ja et raudtee on sinnamaani korras.

Maastik Mõisaküla—Kirbla jaamade vahel, raudtee piirkonnas, on võrdlemisi lage, välja arvatud Kirbla jaama ümbrus, kus põhja-lääne poole algab suur männimets. Suurem osa teed on kallakuga Kirbla poole; eriti tugev kallak on viimasel paaril kilomeetrit enne Kirbla jaama. Väikeseid sillakesi, truupe, on võrdlemisi vähe. Eriti olime mures, paari kilomeetri kaugusel Ipi-kust Kirbla pool asuva suure kivisammastel asuva puusilla pärast, mille laius 2—3 silda, ja mille kõrgus veepinnast 5—6 silda (sild asub Ermsaare talu juures). Kuid meie õnneks ja rõõmuks oli sild siiski jäänud terveks. Teel Ipi-kust Kirblani oli nii telefoniliin kui ka raudtee-liin täiesti korras; paiguti olid teel väikesed lumehangekesed, kuid see ei takistanud meie edasilikumist kuigi palju; paiguti sõitsime, eriti paar kilomeetrit enne Kirbla jaama, kiirusega kuni 30 kilomeetrit tunnis, kuna olime pea kogu teel harjunud korrasoleva teega; see asjaolu tegi meid teatud määral veidi hooletuks, unustades vajaliku ettevaatuse. Sel päeval oli meil siiski rohkesti õnne — ilma mingi vahejuhtumiseta ja vaenlast nägemata jõudsimel keskpäevaks Kirbla jaama.

Kirblas.

Raudteejaam oli korras, pöörangud ja muu jaama inventaar oli ka korras. Ainult meie rongi sissesõidul puudus jaama platvormil jaama-ülem või korrapidaja punase mütsiga. Soomusrong peatus jaamahoone kohal esimesel teel. Jaamaesine ja ümbrus haigutas tühjusest. Sidemehed pooljookstes, laskevalmis relvad käes, tormasid jaamahoonesse, seadsid oma välitelefoni aparadi lauale ja ühendasid vaenlase poolt seinalt äraviidud aparadi kohal katkirebitud juhtmeotsad oma aparadiga, ja pea kostis Mõisaküla jaamast vastus kuuldetorusse, et meie väljakutse-signaali on kuulnud; seega oli ühendus Mõisaküla jaamaga, samuti ka staabiga loodud.

Samal ajal leidsid dessantmehed raudtee lähedal, Kirbla mõisa ümbruses ühe supikatla ja sõjaväe padrunikaariku; viimases leidis vähesel määral püssipadrunit tsinkkaste. Kirbla mõisas, mis asub veidi põhja-lääne pool samanimelisest jaamast, oli näha siin-seal purustatud aknaruute ja seintel püssikuulide jälgi; nii ühes kui teises hoones oli põrandal õlgi ja heinu. Vist olid siin peatunud ja ööbinud vaenlase väesalgad. Et neil tõesti õige kiire oli olnud taganemisega, seda aitas kinnitada mahajäetud sõjavarustus ja segipaisatud esemed, nii isegi üksikute püsside mahajätmine hoonetesse ja õuele. Selgus ka, et vaenlane oli siin ja seal kohalikudelt elanikkudelt rekvireerimise teel võtnud loomi ja vilja. Lihtsameelsed maainimesed, suurem osa lätlased, ei osanud sõjatalermaa piirkonnas ühe ja teise poolt vägede edasi-tagasi sagimises esialgul vahet teha, kes oma või kes on võõras. Ka jäi neile algul arusaamatuks, mis põhjusel meie nende maa sisse tungime. Jutu-

ajamisel selgus, et nii meie kui ka vene enamlased olevat mõlemad lätlaste vaenlased. Nii keegi mõisatööline pahvatas välja, et sõdivad pooled ei ole läti rahvale vastuvõetavad, vaid need õiged isamaapojad ja kaitsjad olla Maailmasõja-aegsed läti kütid. Ütlesin, et küll aeg kõigile näitab, kes on läti rahva sõber ja kes on vaenlane. Meie viibimine teie maal on tingitud sõjalukorrast.

Eesti talumehe tänuavaldus.

Kirbla jaama ilmus keegi eesti vanamees, aastates 60 või üle selle, ja seletas rõõmupisarad silmis, et ta tulnud avaldama tänu, et meie väed, tema kodu ümbrust tulnud kaitsma; ta olevat ümbrusest ühe talu peremees, enamlased olevat vägivaldselt viinud tema paremad hobused tallist kaasa, samuti võtnud nad vilja ja liha ning olevat ka teda tahtnud viia kaasa, kuid ta maksnud lunastusraha — annud oma viimase raha käest ära ja pääsenud nii vangistusest. Siis teadis ta veel rääkida, et põhjapool Ipiku ümbruses taluperemeestele, kes rohkem jõukamad, olevat nii suur kontributsioon peale pandud, mida need peremehed ei suutnud maksta; siis olevat need peremehed pantvangidena viidud kaasa kuhugi Ruhja poole; nendest olevat paar peremeest ära põgenenud ja need jutustanud, et teised olevat tribunaali poolt mõistetud surma ja vististi ka juba lastud maha; nende hulgas olnud ka kaks eestlast. Vaenlase väed olla suuremas osas lahkunud juba 7. jaanuari õhtul, ülejäänud väiksem osa 8. jaanuari hommikul. Lahkumisel surus ta kahe käega minu kätt ja tänas veel kord südamlikult.

„Siia saagu Eesti piir...”

Robert Sildus^e mälestusi.

Neelasime rahukuulutusi nagu põuajänuus maa neelab vihmapiiske. Teab, kust oli pudenenud üksikuid poolsalaja sosistatud sõnu. Ent need kasvasid ja paisusid päris avalikkudeks rahujuttudeks.

Asi läks veel kaugemalegi — Tartu olid lähetatud rahusaadikud läbirääkimistele!

Oli ka aeg. Nukravõitu süngus nagu mingi salaja järgnev vari oli meid jälginud kogu viimase aja. Nurjunud retk Venemaale ja kaotused järvede joone viimastes võitlustes olid meestele vajutanud raske sün-

gusemärgi, millest ei saadud enam üle nii kergesti kui Vabadussõja algpäevadel.

Ja just siis parajasti tekkisid rahujutud. Paiknesime kaevikus Fitinka küla all metsas, mis näisid sama süngeilmelised, nagu neis liikuvad mehedki. Konutati pliidi ümber, mis ehitati ägeda külma eemalepeletamiseks, vaadeldi ilmetute nägudega tuleleeke ja mühatati mõni üksik sõna. Kõige masendavamalt aga mõjus asjaolu, et kellelgi polnud tubakat ja seda polnud loota ka kusagiltki saada.

Sel päeval kui jõudis meieni esimene rahusõnum, loid kaevikuseinad nagu helgemaks. Savipliit oleks nagu kahekordse rohkusega levitanud soojust, või korraga nagu polnud seda enam tarviski, oli soe ja mõnus niisamatigi.

Kõik näis korraga olevat vanade, ammuolnud rahupäevade moodi. Külma oli taandunud selle süngustulatava sõnumi ees. Pehmed talveilmad nagu meelitasid silmi oma valge, puhta lumega ja täevaski selle kohal näis avaramana ja puhtamana.

Liinilt ei kostnud ainsatki pauku, kuigi oldi alles vaenuseisukorras. Igal hommikul olid eelmise päeva jäljed kaetud valge, puhta korraga. Kogu liini ulatuses oli üle punasega laigustatud maa, mis mõnes kohas reetis veel ägedate lahingute jälgi, tõmmatud valge kate.

Võis võtta suusad ja sahistada üle selle puutumatu ja nagu rahule manitseva lume. Suusatati Narva-Jõesuunigi. Siin oli ka kõik muutunud selle lühikese aja jooksul. Võis saada mõne sendi eest sooja teed ja saiapäise, mis pani veel rohkem uskuma, et midagi usumatut oli teostumas.

Paugud liinil olid vaikinud. Alalise tulistamisraginaga harjunud kõrvadel tuli harjuda selle usumatule vaikusega. See ei läinud aga sugugi nii kergesti. Konutati pliidi ümber, rahumõtted südames, kui korraga sööstuti kaevikusse, üks või teine, haarates püssi. Ründavad! Tulevad peale! Kuid samas taibati olukorda ja teiste naeru saatel pöörduiti tagasi. Keegi ei võinud olla kindel, et seda ei juhtu ka temaga. Paugutamise kummitas veel meestel kõrvus.

Milliseid mõtteid mõeldi vaenulisel poolle liini taga? Kas vaigiti tõeliste rahuigatsustega või heideti ainult hetkeks relvad käest? Oli keelatud igasugune suhete sobitamine vaenlasega, kuid meestes kibeles uudishimu kuulda traataia taga liikuvaid

mõttemõlgutusi. Mehed otsustasid välja uurida, missuguses meeleolus oli vaenlane. Mul tuli kirjutada väike venekeelne kirjake, mis asetati kepi otsa keset jõe jääd — kui vaenlane pooldab rahu, saatku mõni mees teatud ajal, teatud kohale traataia juurde.

Ootasime mainitud kohal videvikus; vaenlase pool traataeda, põdsastikus, oleks nagu midagi liikunud, kuid need võisid olla ka tuulest puudutatud pajuoksad. Pärast pikka vaheaega paistis seal uuesti liikumist. Kolm inimesekogu lähenes traataiale aegamisi ja hoidudes põdsaste ligi. Hüüdsime neile julgustavaid sõnu, millepeale kogud lähenesid julgemalt. Nähes, et meil kellegil polnud ligi relvi, astusid nad üsna aia taha.

— „No mis uudist?“

— „Tere, seltsimehed.“

Mehed astusid veelgi lähemale. Üks ulatas käe läbi traataia.

— „No kuidas rahuga?“

— „Rahu, ah rahu jah, teie ka ootate?“

— „No, mis pagan meie siis peaksime ootama! Ega te seal piiritaga niisama tembuta.“

— „O heldeke, mis tembutamist siin saab olla.“

— „No et istute nüüd vakka ja siis langete meie ootamatult kaela. Hoidke niisuguste kavatsuste eest, siis tuleme uuesti Petrogradi alla ja hoopis teiste nägudega.“

Nähes, et olime neid tõesti kutsunud ainult jutuajamiseks pääsesid lahti vastaste keelepaelad.

— „Milleks meie ometi sõdime. Kas teie teate, milleks me tapame üksteist?“

— „Meie ei tea, aga võib olla mõni teist ehk teab.“

Vastaste kojuigatsus oli veelgi suurem kui meie oma. Sajatati juhte ja iseendid ja jumalutki.

Viljandimaa kaitseliit sõjalistel õppustel 1919. a.

Ulatasin läbi traataia parajasti kaasas-oleva saiapätsi.

— „Võtke maitse ka meie leiba.”

— „Jumalukene, see pole ju leib, see ju päris valge kui jumalaema püha pale!”

Sealsamas tükeldati saiapäts ja igaüks toppis ruttu suhu oma osa nagu kartes, et see võiks käest mahavariseda.

— „Teie siis sööte leiba päris igapäev?”

— „Leiba jah, seda meil on, aga rahu ei taha tulla. Mida siis teie sööte?”

Vastased vaatasid igaüks isesuunda ja tegelesid hoolega viimaste saiajäänustega, neil nagu polnud käepärast parajat vastust. Üks kolmest kobas oma kuetaskutes ja tõmbas siis välja paar mahorkapakki.

„Mul siin mõned pakid tubakat, kuidas teiepool sellega on, ega puudust vist küll ei ole.”

— „Einoh, kulub ära küll.”

Ta ulatas pakid läbi äia vastutasuks saiapätsile. Pistes pakid tasku tundsi me süljenäärmetes igatsevat kōdi. Siiski otsustasime seda proovida alles siis, kui oleme tagasi kaevikus.

Soovides peatselt rahu lahkusid kolm sõjameest tagasi oma seisukohtade poole.

Uurisime kaevikus tubakapakkide sisu, mis ei paistnud kuidagi kahtlastena. Kuigi mõistus manitses pisut ettevaatusele, ometi ei suudetud sõrmi tagasi hoida keeramast rulli tubakat paberisse. Sellele ulatati otsa tuli ja tõmmati pikki sõõme otse oma kopsude põhja. Kaevik täitis mõne minutiga sinise suitsu ja mahorka lõhnaga.

Rahuootuste meeleolu täienduseks ilmus ühel päeval kaevikusse mu vanem vend, kes oli polgu sepaks. Nende roodus valitses samasugune ootusemeeleolu ja vend vinnas kuetaskust välja „samogonni” pudeli, mis küll juba oli poolik kuid siiski osutus meestele suureks kurgurõõmuks. Maitsti pudelist, tõmmati mahorkat ja räägiti peagi saabuvaist rahupäevist, kus võib künda ja külvata.

See oli ülivam kaeviku meeleolu mida olime tundnud. See oli nagu tasu kõigi viimase aja vintsutuste eest.

Olime oma mõtetega hoopis kaugetel rahumaadel. Igaüks kujutles peatselt koju saamist, tulid meelde poolelijäänud tööd ja toimingud kodupõldudel, mis ootasid mehi. Ja võib-olla nii mõnegi peas liikus veel üsna soojemaid unelmaid. Vend oli läinud tagasi oma roodu juurde, jättes „samogonni” pudeli meile. Pudelisisu oli mõjunud meeste se lõpuks unise vaikusena. Igaüks oli endale soetanud, nii mugava konutamiskoha kui vähegi võimalik. Mahorkapakkidest olid järele veel ainult riismed.

Väljast kostev lühike ja äge püssitule-ragin oli nii ootamatu sel hetkel, et seda ei peetud tõeks. Mõni tõstis pea ja kuulatas — kas jälle kummitas kõrvus rünnakuhääli. Vaadeldi kõheldes kaaslaste nägusid. Mis see oli? Kas kummitab? Katsuti uuesti uinuda. Siis kõlas jälle järsku:

— „Hurraa!”

Ei see ei võinud olla kummitus. Kõik kuulsid selgesti seda venivat, tuttavat hüüdu.

Uus püssituli raputas meid täiesti erksaks. Vaenlane ründas, see polnud enam mingi meelepete. Valvepost tuli ka teatega. Haarati relvad ja poole minutiga olid kadunud rahuunelmad.

Vaenlane oli otsustanud tugeva hoobiga purustada Viru rinde, koondades suuri jõude Vääska alla, kust kavatseti tungida otse Auvere jaama peale.

Meie luurekomando jäi Narva-Jõesu — ootama korraldusi. Teised 4. polgu osad koondusid Auvere jaama, kust marsiti kapten Steinmanni juhtimisel Vääska alla ja seal — otse tulle!

Õhtuks saabus teade — vaenlane on surutud tagasi üle jõe. Kapten Steinmann on materdanud vaenlast tüseda kaikaga, haavatud kõe tõttu mitte saades kasutada relva, ja lõõnud kaika pärast parajal kohal maasse — siia saagu Eesti piir!

Tekkisid varsti uued rahujutud mis seekord tõid tagajärgi. Saabus uus aasta ja uus ajajärk.

S. B.

Pantvang.

M. Kaur.

Järgmise päeva hommikul pärast Gorodištše küla vallutamist, levis kuuldus, et Balahhovitši mehed olevat võtnud kaks punaväelast vangi. Punased olla hobuse ja

reega sõitnud külla sisse arvates, et omad on veel külas. Kuid omade asemel olla nad sattunud otse Balahhovitši meeste käte vahele.

Sõjamõllus mahapõleaud Orava mõisa härrastemaja 1919. a.

Uudishimust aetuna tahtsin punaseid ja ka Balahhovitši oma silmaga näha. Algasingi siis üksi teekonda küla kaguserva, kus pidi olema Balahhovitši asukoht. Siin-seal ringivaadates silmasingi ühte lahtise uksega maja, millest kostis valju kõneluskõma.

Sammusin selle lahtise ukse juurde. Nüüd kuulsin juba selgesti kuidas keegi pinnis parajasti punaseid. Päriti ägedalt kas nad on vabatahtlikud. Punased tõendasid aga justkui ühest suust, et nad on mobiliseeritud punaväkke sunduslikult.

Et lähemalt kuulda ja näha, astusin üle läve tuppa, mis peaaegu kubises meestest. Kuid keegi ei pannud mind tähele. Kõik vahtisid põnevusega akna kõrval oleva laua poole, mille taga istus Balahhovitš.

Laua ees seisid kaks punast sõjavangi. Mõlemad paistsid olema kaunis ehmunud. Vastasid küsimustele tasase häälega. Püüdsin ennast trügida lauale lähemale, sest minu ees seisid pikemad mehed, kellede tagant polnud just hästi näha.

Balahhovitš märkas viimaks minu trügimist ja käratas: „Tõ kto?“ („Kes sa oled?“). See järsk küsimus lõi mind algul „verest ära“. Jäin peaaegu tummana seisma. Nüüd olid juba kõikide pilgud sihitud minu peale ja mind piirati sõna tõsisel mõttes ümber. Küsimusi sadas minule niipalju kaela, et suure tegemisega sain vastata: „Ja skout!“ („Olen skout“).

„Skout?“ lausus Balahhovitš kulmu kergetades. Ja hetke pärast täiendas ta oma väljendust: „Ah, estonets?“ (Ah, eestlane?) Et oma ebamugavast tundest rutemini vabaneeda, siis vastasin ennast kogudes: „Tak točno, vaše blagorodie!“ („Just nii, teie kõrgus!“) Vist see „blagorodie“ meeldis temale

nii, et tegi minule komplimendi: „Horošo govoriš po-russki!“ („Räägid hästi vene keelt!“) Seda ma küll ei julgenud öelda, et olin teeninud Vene sõjaväes; arvasin, et mine tea kui suur aukraad tal võib olla ja siis on „blagorodiest“ temale vähe! Kuid nüüd jäeti mind rahule ja punaste pinnimine algas uuesti.

Balahhovitš hakkas nüüd neile seletama pikalt ja laialt, et punased andku heaga

alla, sest nende laul on niikuinii lauldud. Vangid kuulasid teda norupäi. Viimaks tegi ta oma otsuse, et vanem ja kirjaoskaja vang läheb kohe punaste juurde tagasi, ja teatab neile, et nad annaks endid vangi, sest üle Peipsi nad niikuinii enam taganema ei pääse. See olevat juba jääst vaba. Ja Pihkva poolt küljest olevat punased kah niisama hea kui sissepiiratud. Kui nad aga kavatsevad vastupanu jätkata, siis ta uputab nad kõik Peipsisse ära. Lõpuks ütles, et kõige hiljem õhtu kella seitsmeks olgu teateviija punaste otsusega Gorodištše külas tagasi. Kui aga teateviija õhtu kella 7-eks ei ilmu tagasi, siis laseb ta noorema, kes jääb pantvangiks, maha. Vangid tahtsid midagi seletada, aga Balahhovitš käratas neile ägedalt: „Molčatj!“ („Vait!“).

Kuuldes säärast jubedat mahalaskmise juttu, hakkasin ma end pisitasa ukse poole nihutama. Pääsedes ukse juurde lipsasin sealt välja ja jooksin omade juurde tagasi. Teatasin ka teistele, mis ma Balahhovitši juures olin kuulnud ja näinud. Üks kui teine avaldas põlgtust säärase julma otsuse üle. Sest kes võis kindel olla, et see teateviija tuleb enam tagasi. Punased vahest ei lasegi temal enam tagasi tulla kui ta ka seda ise sooviks teha. Ja kui nii tühise asja pärast hakatakse tapma sõjavange, siis pole ka ime kui punased oma sõjavangidega samuti hakkavad toimima. Umbes nii arutasime seda asja. Kuid ülemuste poolt keelati meie arutlemine ära. Öeldi: „Pole meie asi mida valged oma vangidega teevad. Meie vahelesegamine võib ainult tüli ja pahandusi tekitada.“

Päevapeale oli see pantvang ei tea misugustel asjaoludel või põhjustel antud

meie meeste valve alla. Teda peeti küla ühes hoones kinni, mis asus umbes küla keskel künka otsas; oli vist kooli- või vallamaja. Pinke ja laude seal oli.

Pärast lõunat umbes kella 1—2 vahel läksin sinna hoonesse pantvangi vaatama. Valvel olev skout ütles, et punane tahab vist süüa. Olla näidanud käega suu peale.

Küsisin punase käest. „Čto, golodnoi?“ („Mis, kas näljane?“). Punane vastas tasta: „Da“ („Ja“). See punane oli minust natuke pikem ja vaikse olemisega. Valvelolija läks tema jaoks leiba otsima, kuna mina aga jäin temaga jutlema. Muuseas küsis ta ka,

kas teda ikka lastakse maha, kui ta kaaslane ei tule tagasi. Vastasin, et kindlasti ei tea, lisasin aga juurde, et ega nad ikka vist küll ei lase. Poisil välgatas veidi nagu rõõmsam ilme üle näo. Valvelolija tuli leitvükiga tagasi ja mina tulin ära.

Mõned meie mehed tähendasid: „Eks lasknud sellel punasel minna!“ Kuid arusaadavalt põhjustel ei tohtinud meist keegi seda teha. See oleks meile tekitanud suuri sekeldusi. Punastele teateviija muidugi tagasi ei tulnud ja pantvang lasti öösel Balahhovitsi meeste poolt küla taga maha, nagu meie valvepostid teatasid.

Sellest teost jäi meile kõigile rusuv mulje.

Pihkvas ja selle ümbruses Vene kodu- ja Eesti Vabadussõja ajal.

N. Ovtšinnikovi mälestusi.

Sakslased ja vene „valged“ põgenevad.

1918. a. sügisel õppisin Pihkvas Aleksandri gümnaasiumi 6-das klassis. Olin siis 17 aastat vana. Nagu teada oli Pihkva tol ajal okupeeritud sakslaste poolt. Okupandid ei seganud end aga kooliella ja meie gümnaasium töötas edasi vana vene korra ja endiste õppekavade järgi.

Mõned kooliõpilased astusid sakslaste poolt organiseeritavasse Pihkva korpusesse, nad kandisid sõjaväe vormi ja olid varustatud püssidega.

Niihaua, kui sakslaste lahkumisest polnud veel midagi kuulda, oli linnas kõik rahulik. Ärevusse satuti alles siis, kui saadi teada, et okupatsiooniväed siirduvad kodumaale.

25. novembril, pärast lõunat, olin nagu tavaliselt gümnaasiumis oma õppetöö juures, kui järsku hakkas kostma äge suurtükimürin. Mürsud plahvatusid siin-seal linna tänavail. Lasksid enamlaste patoreid. Meid vabastati koolitööst ja kästi kõikidel kiirelt ja kohe koju minna.

Teel koju nägin kuidas taganesid sakslaste voorid. Sõdurid olid ärevuses. Peksti hobuseid, et aga rutem pääseda linnast ja tule alt. Elasin Uspenski tänaval ühe kooliõpetaja juures, kes samuti tuli koju ja ei julgenud enam pista nina maha uksest välja.

Õhtul laskmine vaibus. Minu korteripere mees andis siis kuigi mitte paljuseletava, siiski omamoodi õige seletuse, tähendades:

— Emb-kumb, kas nüüd „valged“ löid „punaseid“, või „punased“ vallutasid linna.

Peremeeste vahetus linnas.

Öö läks rahulikult mööda. Hommikul kell 7 läksin linna „kuurele“. Tänavad olid inimestest tühjad. Jõudnud turuplatsini, silmasin kõigepealt trammi rööpmetel hobuselaipa. Üle Velikaja jõe viiva Olga (Olginski) silla juures lamasid maas kahe sakslase laibad. Laipadelt olid saapad ära kistud ja nad olid kaetud roguskiga. Samas seisis sõjaväe voorivanker, mille ette rakendatud hobused olid samuti saanud surma ja täies rakmes, nagu nad olid, jäetud teele lamma. Nagu pärast räägiti, kohalikud punased olevat silla lähedal asuvate majade keldritest lasknud taganevate sakslaste ja valgete pihta. Turuplatsil liikusid sõidurid. Üks neist astus minu juurde. Küsisin, mis tema soovib? Sõnalausumata kobas ta minu taskud läbi ja alles sellejärele ütles pahaselt:

— „Kolab siin igasuguseid ringi!“

Kuna mina olin gümnaasisti vormis, siis äratasin nähtavasti punastes kahtluse, sest neil muidugi oli teada, et palju õpilasi teenis „valgete“ juures. Sammasin edasi. Tahtsin kuulustada tuttavaid teiselpool Pihkva Pskova jõe Zaveličje's. Selleks tuli minna üle Troitski silla. Sillal asus punaste patrull. Üks sõduritest seisis siinpool silda ja küsis minult luba. Ulatasin talle õpilastunnistuse. Suurel pitsatil, mis ehtis paberit, oli mõju. Sõdur laskis mind läbi. Ka patrull ei peatanud mind.

Tuttavate juures sain kuulda, et sõduritena riidetatud punased tulid linna juba eelmisel õh-

tul. Pealtvaatajaile jätsid nad distsiplineerimata malle.

Lüksin koju tagasi. Kuid nüüd oli üle silla pääsemine juba raskem. Minu tunnistus ei avaldanud enam mingit mõju ja mind taheti viia staapi. Valetasin siis neile, et ruttan kooli ja minul ei ole aega käia mööda staape. Lõpuks lasti mind siiski läbi ja edaspidiste sekelduste vältimiseks kiirustasin oma samme kodu poole.

Linnas oli juba näha rohkesti sõdureid. Nad käisid majast majja ja toimetasid läbiotsimisi. Nägin kuidas ühest majast toodi välja trobikond relvadeta sakslasi ja viidi üle silla Pihkva-Rüa maanteele, kus neile öeldi:

„Idäte domoj k svoim mamkam.“ („Minge koju oma mammide juurde.“)

Hiljem kuulsin, et linna oli jäänud võrdlemisi palju sakslasi. Punased aga neile halba ei teinud, sest sakslased enamlastega ei sõdinud ja neil kõigil lasti ära minna.

Uue režiimi all.

Mõni päev hiljem asusid enamlased gümnaasiumi ümberkorraldamisele 1. ja 2. astme koolideks. Selleks pandi kool mõneks ajaks kinni ja mina sõitsin maale oma vanemate juurde. Cerski küla, kus meie elasime, asus Varsravi raudtee Cerskaja jaama lähedal, Pihkva ja Ostrovi vahemaal.

Minu kodujaamas taganejad sakslased olid teinud puhta töö. Isegi vasest uksekäepidemed olid ära viidud. Räägiti, et teistes jaamades olevat tehtud samuti.

Kodus elasin kuni veebruari alguni, mil saabus kutse tulla tagasi reformeeritud kooli. Varssti olin jälle Pihkvas. Meie endises gümnaasiumis leidsin pea kõiki vanu õpilasi ja õpetajaid. Õpekava jäi umbes endiseks, ainult ladina keel ei kuulunud enam sunduslikkude õppeainete hulka. Kooli poolt anti nüüd maksuta eine, mis koosnes enamasti teest ja saiast. Distsipliin oli tublisti langenud. Poisid tulid kooli enamasti kella 11-ks, ajaks, mil jagati eine. Siis hakati einet andma ainult neile, kes tulid kooli õigel ajal. Uue korralduse tagajärjeks oli see, et poisid tulid nüüd küll jälle õppetöö alguks kooli, kuid kadusid kohe pärast einet.

Oli märgata, et õpetajad suhtusid uuele võimalusele ja uuele korrale vaenulikkult, kuid sellest vaigiti. Õpilastest mõned aga tundsid enamlastele kaasa. Olid asutatud koolikomiteed, kus ninameestena tegutsesidki sarnased õpilased. Teisi õpilasi huvitas nende koolivendade saatus, kes sügisel „valgete“ ridades taganesid linnast. Ühed teadsid rääkida, et nendest polevat ühtki enam elus, sest „valged“ olevat lõplikult hävitatud. Teised jutustasid, et just vastupidi „valged“ sõdivat edasi inglaste abiga.

Nii kestis kevadeni, kui koolitöö lõppes ja mina läksin jalgsi koju tagasi. Teel kohtasin mitut punaste sõjaväeüksust, kes talumeeste seletuste järele taganesid Irboska alt.

Olukord Cerskis.

Cerski küla asus 25 versta kaugusel linnast ja eemal suurtest teedest. Külat läbistas ainult harilik külavahetee. Selle tõttu olime väljaspool suuremat sõjamõllu. Cerski külast siiski käisid vahetevahel läbi punaste väeosad. Kord nad taganesid, kord liikusid jälle vastassuunas. Sõdurite meeleolu polnud sõjakas. Kord kui üks väeosas oli meie külast lahkumas, üks sõdureist astus rivist välja ja suundus kõrvale, lausudes selle juures: „Kes tahab, see sõdigu, minu lähen koju.“ Pihkvast võtsid punased taganedes küüthobuseid. Talupoegade ägedate protestide peale vaatamata võeti hobuseid otse põllult töö juurest.

Eriti vihased ja toored olid punased lätlased. Edaspidi külamehed olid juba ettevaatlikumad ja punaste lähenedes põgenesid hobuste seljas metsa, kus varjasid loomi senini, kuni enamlased olid lahkunud külast. Punaste eest varjasid end ka punaarmee deserteerijad ja kõik nooremad mehed, kes kartsid, et neid võidakse mobiliseerida. Meie külas elas talupoeg, kes oli umbes 25-aastane, põdes tiisikust ja selle tõttu omas valget passi. Kui kord külale lähenesid jälle punased ja kõik nooremad külast põgenesid, tahtis naine saata oma haiget meest metsa. Mees aga ei läinud, olles kindel, et teda ei võeta, kuna tal olid kõik paberid korras. Saabus punaste lätlaste või eestlaste väesalk (mina ei osanud siis veel keele järele vahet teha). Haigelt mehelt küsiti, miks tema ei teeni. Ta näitas oma paberid ette. Vaatamata haigusele ja naise palvetele võeti aga mees kaasa.

„Rohelised.“

Enamlaste väeosadest põgenenud punaarmee lased ja mobilisatsiooni alla kuuluvad noored mehed kogunesid erilistesse salkadesse. Need väesalgad võtsid endile ülesandeks kaitsta kodukülasid. Isehakanud sõjamehi nimetati „rohelisteks“, arvatavasti selle järele, et nad endid varjates viibisid metsades n. ö. „rohelises“. Külades oli moodustatud omamoodi kaitselinn, millest punaseid ei lastud läbi. „Roheliste“ ridades oli ka intelligentseid inimesi, mäletan üht kooliõpetajat.

Sageli öösiti tulid Ostrovi poolt „rohelisi“ hirmutama enamlaste soomusrongid. Lasti suurtükkidest „roheliste“ positsioonide ja külade pih-ta. Sün-seal põlesid talud. „Rohelised“ jooksid laiali, kuid hommikul paugutasid nad endiselt püssidest oma vanadel kohtadel.

„Valgeid“ meie lähedal polnud kuulda ega näha. Ainult kord, kui punased hakkasid šrapnellidega „rohelistele“ liiga tegema, palusid viimased Cerjohha's asuvatelt eestlastelt abi. Cerjohha'st sõitis lähemale eestlaste patareid ja hakkas punastele vastama. Mürsud lendasid uludes üle meie küla. Mõne lasu järele punased vaiksivad ja eestlased lõpetasid tulistamise.

Hiljem taandumisel „rohelistel“ ühinesid „valgetega“.

Lahkumine kodukohast.

Juuli algul, kui sõjategevus meie rajoonis läks intensiivsemaks ja soomusrong hakkas meid sagedamini külastama, saatis mind isa Pihkva. Pihkvas elati rahulikult; oldi kindlad, et enamused linna vallutada ei suuda, sest „valgetel“ oleval linna alla kogutud määratusuured jõud. Oli, nagu alati, ka kõhklejaid.

Umbes nädal hiljem äratas mind kord varahommikul äge suurtükkide kanonaad. Sekka ragesid ka kuulipildujad ja püssid. Lasti suurtükkidest isegi jõel seisvatelt sõjalaevadelt. Tu-

leandmine kestis tund-kaks, siis kõik vaikis. Teatati, et Krestõ all punased said tublisti lüüa. Sellest lahingust oleval võtnud osa ka punased hiinlaste väeosad.

Rinne oli nüüd nihutatud meie külast 25—30 versta edasi ja mina võisin sõita jälle koju.

Kodus olin kuni 19. augustini, millal lähenevate punaste pärast tuli uuesti Cerskist lahkuda ja seekord juba jäädavalt. Mõni päev hiljem tuli põgeneda ka Pihkvast. Linnast väljarändamine algas õhtupoolikul. Pika voorina liikusid üle parvedest ehitatud silla igasuguse kraamiga laaditud pagulaste vankrid. Ühel vankril istusin ka mina oma kompsude otsas.

Kaotanud peale Loodearmee lüüasaamist igasuguse lootuse kodukohta tagasipääsemiseks, peale paljude viintsutuste ja kannatuste, leidsin lõpuks ennast koos paljude teistega Eesti pinnal. Siin lõpetasin Petseri gümnaasiumi, hiljem ülikooli ja lõpuks astusin Eesti kodakondsusse, saades oma uue isamaa täisõiguslikuks kodanikuks.

P. V.

Majanduslik olukord Narvas Vabadussõja päevil.

Rahva majanduslik olukord pärast Narva vallutamist (18./19. I 1919. a.) meie poolt oli algul väga raske, sest kohapeal ja lähemas ümbruses oli puudus toiduainetest ja ka tööst. Juba 1917.—1918. aastal „kotimehed“ olid Alutaguse teinud tühjaks ja igasugused toiduainete tagavarad toimetanud seljakottides Petrogradi. 1918. a. ilmusid Saksa okupatsiooniväed Eestisse ja need tühjendasid veel omakorda toiduainete tagavarasid. Suvel 1918. a. käis elav salajane kaubitsemine üle piiri N.-Venega, kus Saksa sõdurid ja isegi ohvitserid „meelehea“ eest salakaubitsemisele kaasa aitasid ja koti-spekulante toiduainetega Eestist N.-Venesse ja N.-Venest naha, tekstiil- ja tubakakaubaga tagasi lasid. Neutraal-piirivöö, mis oli Saksa ja N.-Vene kokkuleppe järele jäetud väljapoole N.-Vene ja Saksa sõjavägesid, oli Narvale õige lähedal. Ingeri külade elanikud täitsid neutraal-piirivöös kaubavahetajate osa ja läksid juba ühe suvega õige rikkaks. Saksa okupatsiooniväed võtsid Eestist lahkumisel endaga kaasa ka toiduainete tagavarasid. Nende lahkumise järele algas salajane toiduainete väljavedu Leningradi ja Pihkvasse. Kõige selle tagajärjel Narva vallutamisel meie poolt oli Narva

linn ja ümbruskond toiduainetest ja ka loomasöödast täitsa laged. Narva linnas ei olnud nimetataväärtki toiduainete tagavarasid ja linnaelanikud elatasid endid kartulitest ja juurikatest, mida käidi hankimas Alutaguse külades ja kaugemal Viru- ja Järvamaal. Pärast linna vallutamist andis linna komandantuur peagu iga päev välja 250—300 raudteesõidu luba Rakvere suunas. Need load olid sõiduload toiduainete muretsemiseks vähemalt 90 prots. ulatuses. Komandantuuril oli raskusi nende lubade väljaandmisega, kuna oli tahe anda lubasid ainult neile, kes toiduainetega ei hangelda ja Vabadussõja rasket majanduslist olukorda ära ei kasuta enda rikastamiseks. Komandantuuri ettepanekul hakkasid ka ümbruskonna vallavalitsused mõjutama talupidajaid Narva ja Narva-Jõesuu turgudele põllusaadusi saatma, peamiselt piima ja kartulaid. Nii kestis olukord ajani, millal linna toituskomitee hakkas arendama oma tegevust.

Väga raske oli olukord ka tööturul. Kui Narva linna ja Narva-Jõesuu ümbruses asuti kaitsekraavide, suurtükkide alusplatvormide ja Narva jõe puusilla ehitamisele ja parandamisele, siis võeti sinna ka eratöölisi, mis aitas parandada olukorda.

Ka Narva vabrikud andsid mõnesuguseid töid Osa töötuid astus väeosadesse ja kaitseliitu, kust saadi toitu, varustust ja ka palka. Narva ilmus ikka rohkem ja rohkem sõjaväeosi, nii meie kui ka Põhjakorpuse omi. Sõjaväelaste palk pani linnas peagi kaubanduse liikvele. Hangiti kaupasid, mida veel leidis Eestis, ja müüdi sõjameestele. See omakorda võimaldas teenistust õige paljudelegi. Suvel 1919. aastal, mil Narva rajoon muutus Loodearmee pea varustusbaasiks (siin asusid Loodearmee asutused ja ladud), oli tööd kõigil kodanikel, sest Loodearmee oma rohkearvuliste asutustega ja ametnike hulga andis isegi hulga tööd ning teenistust elanikele. Meie sõdurite ja Loodearmee poolt liikvele lastud rahad läksid rahvassekka; kaubandus lõi õitsele. Tekkisid igasugused ärid, kõrtsid, kohvikud, teemajad ja peamiselt toiduainete kauplused. Rahadest liikus domineerival kohal Eesti mark, siis Soome mark, vene kuld- raha, tsaariraha, duuma rublad, kerenskid. Põhjakorpuse raha ja hiljem ka kindral Judenitši raha või n.n. „krõlotka“. Vähemal arvul oli liikvel ka Saksa riigimarkasid ja Ober-ost rublasid. Peale Põhjakorpuse esimest Petrogradi vallutamise operatsiooni ja pärast Loodearmee Petrogradi operatsiooni valgus Narva ja ka Narva-Jõesuho palju jõukaid pagulasi Jamburgist, Gatšinast, Oduvast ja Pihkvast, kes töid endaga kaasa kuldraha ja muid väärtasju ning kes asusid neid siin realiseerima. Juulikuul 1919. a. ilmusid Loodearmeesse Edinburgi laagrist merd mööda umbes 400 vene ohvitseri. Need olid peamiselt Põhja-Vene kindral Milleri väe ohvitserid, keda liitlased Arhangelski evakueerimisel toimetanud Edinburki. Need töid endaga kaasa inglise naelsterlinguid, sest Põhja-Venemaal olid nemad osa palka saanud inglise rahas. Vürst Lieveni väeosal (Lieveni diviisi) oli jälle suuremal määral Saksa raha — riigimarkasid ja Ober-ost rublasid. Paljud kohalikud elanikud leidsid teenistust sõjalisteks otstarbeteks rekvireeritud jõeaurikutel, nagu „Pavel“, „London“, „Undine“, „Rosson“, „Rein“, „Bornholm“, ja mootorpaatidel ning Loodearmee aurikutel „Rabotnik“, „Vindava“ ja „Zereža“.

Eesti mark algul võrdus Soome margale, ühe kuu möödudes kaks Eesti marka võrdusid ühele Soome margale ja suvel 1919. a. juba 3 Eesti marka võrdusid ühele Soome margale. Narva vallutamisel võis saada 50 „kerenski-rubla“ eest ühe 10-rublalise kuld-tsaariraha, kuu aega hiljem 100 „kerenski-rubla“ eest ainult ühe 10-rublalise kuldraha. Tsaari paberirahas üks tsaari rubla võrdus ühele Eesti margale. Duumarubla algul oli veidi odavam kui tsaariraha, kuid hiljem, s. o. suvel 1919. a. võrdus see „kerenskile“ ja „Rodsjanko rublale“. Kindral Judenitši rubla algul võrdus ühele Eesti margale, kuid enne Petrogradi operatsiooni tõusis see kohutavalt kõrgele — 1:10 vahekorras Eesti

margaga. Kui Judenitši raha „krõlotka“ välja lasti, siis vahetati kindral Rodsjanko rahad Loodearmee rentei poolt rubla rubla vastu ümber. Sellega kõrvaldati käigust Põhjakorpuse või kindral Rodsjanko poolt väljalastud raha. Algul Saksa riigimark ja Ober-ost rubla olid nõrgemad kui Eesti mark, kuid pärast Narva vallutamist, umbes 2 kuu pärast, Saksa riigimark ja Ober-ost rubla tõusid ja üks riigimark võrdus 3-le Eesti margale. Saksa rahakursi tõus oli seletatav sellega, et Tallinnas olid mõned ärimehed saanud litsentse Saksast leitud kaupade sisseveoks Eestisse ja selleks oli Saksa raha vajaline. Suvel 1919. a., mil saabusid Narva 400 vene ohvitseri Edinburgist, vahetati raha järgmiselt: üks naelsterling võrdus 100 ehk 120 Eesti margale. Eesti marga ja tsaarirubla (paberis) ostuvõime oli sel ajal võrdne, kuid Soome üks mark võrdus sel ajal juba kolmele Eesti margale. Juulikuus 1919. aastal üks tsaari 10-rublaline kuld- raha maksis 100 ehk 120 tsaari paberirubla või niisama palju Eesti markasid. Siin olgu tähendatud, et Põhjakorpuse, s. o. kindral Rodsjanko raha oli juba selle väljalaskmisel halvas kuulsuses ja seda Eesti piirides ei soovitud ka 50-prots. hinnaalandusega vastu võtta, kuid selle kurss tõusis Eesti marga lasemele ajal, kui kindral Judenitši „krõlotka“ ilmus ja Loodearmee rahandusosakond hakkas neid võrdselt Judenitši raha vastu ümbervahetama piiramatu arvul. Kerenski raha väärtus langes. Judenitši „krõlotka“ tõusis oma haripunktile ajal, kui Loodearmee seisis Petrogradi väravatel, siis tõus oli järgmine: algul üks Eesti mark võrdus ühele „krõlotka’le“, kuid mida Loodearmee enam ja enam lähenes Petrogradile, nii tõusis ka „krõlotka“: esiteks üks „krõlotka“ võrdus 2-le Eesti margale, siis 3-le Eesti margale jne. ning õel enne Loodearmee taandumist Petrogradi alt maksid spekulandid ühe rubla „krõlotka“ eest 9–10 Eesti marka. Põhja-Lääne armee lüüasaamist ja taandumist Petrogradi alt järgmisel päeval teada saades langes „krõlotka“ jälle ja esialgne kurss oli: 1 Eesti mark võrdus 2 „krõlotka“ rublale. „Krõlotka“ oleks kohe langenud peaaegu nullini, kuid Loodearmee rahanduse osakond hakkas armee ohvitseridele „krõlotka’id“ vahetama piiratud arvul — 40 „krõlotka“-rubla ja üks inglise nael. Lõpuks, et pidurdada „krõlotka“ langust Loodearmee ridades, lasti „jutud“ lahti, et kindral Judenitši raha, s. o. „krõlotka“ on kindlustatud Koltšaki kullaga. Möödus veel paar nädalat ja „krõlotka“ oli jõudnud nullini. Siin said kohutavalt pügada igasugused spekulandid, kes olid enne Petrogradi operatsiooni Loodearmee asutustele ja väeosadele müünud kaupasid. Spekulantidel oli „krõlotka’sid“ pakkides puudade kaupa; rahva käes oli seda raha aga vähesel arvul ja rahvas millegipärast eelistas hoida tsaariraha. **E. H.**

Narva Kalevi Manufaktuur O-Ü.

Narvas. Asutatud 1845. a.

SUURLADU: TALLINN, VENE 8.

*Valmistab peenemaitselisi,
nägusaid ja tugevaid
ülikonna-, kostüümi-,
manli- ja palituriideid*

Iga kangas kannab vabriku märki.

ÜHISELU TRÜKIKODA

Tallinn, Pikk 42, kõnekr. 442-04

Valmistab maitsekalt ja parajate hindadega igasuguseid trükitöid kõige lihtsamast kõige keerukamani.

Telefonilised tellimised täidetakse täpselt.

Töö korralikkusele ja täpsusele pannakse erilist rõhku.

*Rotatsioonitrükk • Nooditrükk
Raamatuköitmine*

A-S.

NORMA

Litograafia ja plekistantsimise
tööstus

Tallinn, Narva mnt. 19, telefon 306-40

Plekist:

**Pakendid, karbid ja
litograafilised sildid**

Kreenholmi Puuvillaasaduste Manufaktuuri Osaühisus

Asutatud 1857. a.

Vabrikud: Kreenholmis Narva lähedal.
Juhatus: Tallinnas, Pikk 68. Tel. 426-63.

MÜÜGIKOHT:

Kaubandus-Tööstus Aktiaselts „Kreenball“.
Tallinn, Suur Karja 13, telef. 425-14.

MÜÜK AINULT SUUREL ARVUL.

Kõikjal,

kus ka viibite, olgu Teie lahutamatuks kaaslaseks

PÄEVALEHT

LASTE RÕÕM

on ainulaadne lasteajakiri

Mitmekesisist kirjandust pakuvad

PÄEVALEHE RAAMATUKAUPLUSED

TALLINN, S. KARJA 23 JA PIKK 2

EPHAG'i

KVALITEETSAADUSED
HÄRRADELE:

PA-MU mitterasvatav
juuksefiksatiiv

PA-MU vahukreem
habemeajamiseks

PA-MU puuder

PA-MU terad

Enne ja pärast habemeajamist

MILVI KREEM

Saadaval kõikides apteekides ja rohkpl.

A.s. EPHAG'i
LABORATOOR. TALLINN

Georg Stude

ASUT. 1864. A.

ooo

TALLINN, PIKK 16

TEL. 442-76